

Aan de wortels van de Euroscopsis?

De Nederlandse opiniebladpers en de EGKS, EDG & EEG

Daan Bijwaard

Aan de wortels van de Euroscopsis?

De Nederlandse opiniebladders en de EGKS, EDG & EEG

Daan Bijwaard

Master Scriptie
Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief
Universiteit Utrecht

20 juli 2009

INLEIDING	7
Eurosceptis	8
De Nederlandse opiniepers en Europa in de jaren vijftig	9
Opzet en onderzoek	11
I: DE PERS EN DE EERSTE INITIATIEVEN	13
Ideeën over Europa	13
De politieke ideeën van de pers	14
Wachten op de politiek	17
De 'Europese Regering' in Straatsburg	19
Koude Oorlog en de Marshallhulp	21
De voorkeur voor een 'breed' Europa	23
Stickers alternatief	24
II: EEN KOLEN- EN STAALGEMEENSCHAP	27
Duitse integratie	27
De declaratie van Schuman	28
De EGKS-onderhandelingen	29
Een kolen- en staalgemeenschap	32
Een begin voor Europa	35
III: DE EUROPESE DEFENSIE GEMEENSCHAP	37
Europese militaire samenwerking	37
De Korea Oorlog en de Duitse herbewapening	38
Plevens oplossing	41
Pleven en de reacties in Nederland	42
Nederland en de Vijf	44
De EDG-onderhandelingen	45
Beijen en de Europese eenwording	46
Een politieke gemeenschap	49
De EDG onder vuur	51
De ratificaties	52
Het Franse 'Nee'	55

De NAVO oplossing	57
Hoogtepunt van het federalisme?	58
IV: DE EUROPESE ECONOMISCHE GEMEENSCHAP	61
De 'relance européenne'	61
Zoektocht naar nieuwe Europese benaderingen	62
De euromarkt keert terug	63
Op zoek naar een opening	65
De verrassing van Messina	67
De pers begroet de 'relance'	68
De euromarkt en onderhandelingshoofdpijn	71
Nederland en de gemeenschappelijke markt	74
Ongeïnteresseerde burgers?	77
Een verdrag met haken en ogen	79
De opiniepers en de wens tot 'Ever closer Union'	80
De EEG of toch een vrijhandelszone	83
De EEG en de euroscepsis	86
CONCLUSIE	87
APPENDIX I: DE PERS	93
Elseviers Weekblad	93
De Groene Amsterdammer	94
De Haagse Post	96
De Hervormde Kerk	98
De Linie	100
Vrij Nederland	102
APPENDIX II: AFBEELDINGEN	104
BRONNEN EN LITERATUUR	109

Inleiding

Wie begin 2007 het internationale nieuws gevolgd heeft kan het niet ontgaan zijn. Een halve eeuw eerder, op 25 maart 1957, tekenden België, Frankrijk, Italië, Luxemburg, Nederland en West-Duitsland het Verdrag van Rome. Op deze vijftigste verjaardag werd herdacht dat de betreffende landen de Europese Economische Gemeenschap (EEG) oprichtten, en het proces in werking werd gezet dat leidde tot de totstandkoming van de gemeenschappelijke Europese markt. Binnen de Europese Unie vormen de instituties van de EEG, onder de naam Europese Gemeenschap, nog steeds een hoeksteen van de integratie.

Tijdens de officiële viering van het Verdrag van Rome te Berlijn kwamen de regeringleiders woorden te kort om het succes van de Europese integratie te benadrukken. “Ein Traum ist wahr geworden!”, sprak de Duitse bondskanselier Angela Merkel, terwijl de Franse president Jacques Chirac het bij dezelfde gelegenheid had over “...une rupture décisive...” in de geschiedenis.¹ Grote woorden. Wat zou echter een ‘gemiddelde Nederlander’ uit 1950 vinden van de EU begin 21ste eeuw? Zou de Europese eenwording verder zijn gevorderd dan hij of zij zich ooit had kunnen voorstellen, of juist niet? Zou er werkelijk ‘een droom zijn uitgekomen’, of zou de huidige EU tegenvallen? Het zijn vragen waar geen beslissend antwoord op gegeven kan worden. De gemiddelde Nederlander was en is een illusie, zijn mening niet te achterhalen. Bovendien stond, anders dan vandaag de dag, de mening van de burger over Europa bij de regering in Den Haag niet hoog op de agenda. Sterker, ook de volksvertegenwoordiging had vaak weinig invloed. Het beleid ten opzichte van Europese integratie was het terrein van de regering in samenwerking met Buitenlandse Zaken.² Referenda over Europa zijn tot aan 2005 nooit gehouden. Opinieonderzoeken uit de eerste twintig jaar van de EEG zijn slechts sporadisch beschikbaar.³ Bestaand wetenschappelijk onderzoek heeft zich voornamelijk gericht op de houding van de Nederlandse politiek ten opzichte van Europa. Toch is het niet onmogelijk een indruk te krijgen van de toen heersende opvattingen in de publieke opinie. Begin jaren vijftig verschenen er in Nederland vijftien dag- en weekbladen van alle politieke en levensbeschouwelijke richtingen.⁴ Daarom is de pers bij uitstek geschikt om een indruk te geven van hoe er in Nederland over Europa werd gedacht en geschreven. Een boeiend onderwerp, doordat het debat over de toekomst van Europa meer dan ooit

¹Jacques R. Chirac, 50ème anniversaire du Traité de Rome - Conférence de presse de Jacques Chirac (Berlijn, 25 maart 2007) en Angela D. Merkel, Rede der Bundeskanzlerin der Bundesrepublik Deutschland, der Vorsitzenden des Europäischen Rates, Dr. Angela Merkel, beim Festakt zur Feier des 50. Jahrestages der Unterzeichnung der „Römischen Verträge“ (Berlijn, 25 maart 2007).

² Monica Sie Dhian Ho, ‘Federatiekampioen of trouwe bondgenoot. Het Nederlandse beleid ten aanzien van de Europese en Atlantische samenwerking’ in: Reinildis E. van Ditzhuyzen ed., *Tweehonderd jaar Ministerie van Buitenlandse Zaken* (Den Haag 1998) 296.

³Het gaat om twee onderzoeken. Op initiatief van de Europese Beweging Nederland is op 17 december 1952, in Bolsward en Delft, de inwoners via een onofficieel referendum gevraagd of men voor een verenigd Europa inclusief een Europese grondwet was. De overgrote meerderheid bleek voor (resp. 96% en 93%). Tevens is er een opinieonderzoek bekend uit 1956, waarin 72% van de Nederlanders aangaf voor Europese eenwording te zijn. *Marktplaats Europa. Vijftig jaar publieke opinie en marktintegratie in de Europese Unie. Europese verkenning 5*. Centraal Planbureau (Den Haag 2007).

⁴Hubertus B.M. Wijffjes, *Journalistiek in Nederland, 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004) 558.

actueel is. Het doel van dit onderzoek is dat debat in kaart te brengen voor de jaren vijftig, de periode dat het huidige Europa werd ‘geboren’.

Euroscepsis

Begin 21ste eeuw vindt men in het publieke debat uiteenlopende ideeën over de resultaten van de Europese eenwording terug. Het positieve verhaal over de Europese eenwording, zoals geformuleerd door Chirac en Merkel, krijgt ruime aandacht. Toch beklijft het idee dat het vooral de negatieve berichtgeving over Europa is die domineert. “Treurmars voor Europa”⁵, “Europese Unie is mentaal en bestuurlijk zwak”⁶, het is zo maar een greep uit de Nederlandse linkse en rechtse opiniepers ten tijde van de verjaardag van ‘Rome’. Het zijn slechts voorbeelden die aansluiten bij het rijtje duur, inefficiënt en ondemocratisch. Termen die vaak opduiken in het publieke debat over de EU. De kritiek beperkt zich niet tot bepaalde ideologische kampen. Zowel de voor- als tegenstanders van verdere Europese (politieke) integratie zien in de huidige EU grote tekortkomingen. Voor de tegenstanders is de huidige EU een dreigende superstaat die de nationale democratie aantast, terwijl voorstanders van politieke integratie een machteloos vrijhandelsblok ontwaren.⁷ Onvermijdelijk dringt zich de vraag op of deze kritiek over Europa altijd heeft bestaan. Zeker omdat vaak naar voren komt dat dit niet het geval was.

‘De euroscepsis neemt toe’. Het was dit idee dat de verjaardag van het Verdrag van Rome in Nederland overschaduwde. Hier was reden toe. De afwijzende houding van de Europese burger tegenover steeds verdergaande hervormingsverdragen had nieuwe hoogten bereikt met het Franse en Nederlandse ‘nee’ tegen de Europese grondwet in 2005. Zestig procent van de Nederlanders stemde tegen. Dit impliceert niet dat de tegenstemmers per definitie tegen Europese eenwording zijn. Wel bleek in Nederland een groot gat te bestaan tussen de overwegend pro-Europese Tweede Kamer en de burger. De burger ziet meer Europa niet automatisch als beter. Hoewel door velen voorzien, sloeg de uitslag in als een bom. Verraste Nederlandse politici spraken hun bezorgdheid uit. Vertwijfeld vroeg pro-Europees politiek Den Haag zich af waarom de Nederlandse burger zo eurosceptisch was geworden en hoe de politiek zo van de burger vervreemd had kunnen raken.⁸

De verslagenheid zal oprecht zijn geweest, voor de verbazing kunnen hier kanttekeningen bij gezet worden. Dat de burger niet altijd volledig overtuigd is van de voordelen van de EU kwam immers al jaren naar voren uit opinieonderzoeken. Daar komt bij dat het onwaarschijnlijk is dat een fenomeen wat zich in grote delen van Europa voordoet, aan Nederland voorbij zou gaan. Specifiek aan de Nederlandse context was echter juist de klem waarmee media en politiek benadrukten dat het hier wel degelijk een nieuw, en vooral on-Nederlands fenomeen betrof. Een verschijnsel bovendien dat zich pas sinds het afgelopen decennium voordeed. Van links tot rechts waren de opiniebladen en -makers van mening dat de scepsis over ‘Brussel’ de afgelopen jaren een breuk is met een Nederlandse traditie. De “frisse wind” die

⁵ Ben van der Velden, ‘Treurmars voor Europa. De treurige vijftigste verjaardag van Europa’, *De Groene Amsterdammer* 23 maart 2007.

⁶ Syp Wynia, ‘Europese Unie is mentaal en bestuurlijk zwak’, *Elsevier* 26 september 2006.

⁷ Anand Menon, *Europe. The state of the union* (Londen 2008) 5.

⁸ Boris van der Ham, *Voortrekkers & baanbrekers. Twee jaar na het referendum Nederland in Europa* (2de druk; Amsterdam 2007) 4-12.

decennia over het Nederlandse Europadebat had gewaaid was plotsklaps voorbij.⁹ De Nederlanders zouden zijn gaan navelstaren. Staatssecretaris Frans Timmermans van Europese Zaken sprak van “zelftwijfel”, die anti-Europese gevoelens onder de bevolking losmaakte.¹⁰ Minister van Buitenlandse Zaken Maxime Verhagen gaf in een interview aan een duidelijke ontwikkeling waar te nemen van een samenleving waarin regelmatig werd betoogd voor meer Europa, naar de eurosceptische samenleving van 2005.¹¹

In het buitenland wekte het overweldigende negatieve resultaat van het referendum eveneens de nodige ophef. Nederland heeft internationaal lang het imago gehad de kampioen van de Europese integratie te zijn, een ‘gidsland’ en ‘beste jongetje van de klas’. Internationale kwaliteitsmedia als de *Economist* en *Die Zeit* benadrukten in hun commentaren naar aanleiding van het referendum de pro-Europese houding die Nederland tot dan toe altijd zou hebben aangenomen. Nederland was als grondlegger van de Europese samenwerking toch een “...Verfechter der Integration”¹² geweest? Waren de Nederlanders niet “...placid, stolid and, surely, reliably pro-European, whatever the issue.”?¹³

De Nederlandse opiniepers en Europa in de jaren vijftig

Verwijzingen naar een verleden toen de gemiddelde Nederlander nog een overtuigd voorstander van de Europese integratie zou zijn geweest. Een periode dat er in de Nederlandse samenleving brede eensgezindheid zou hebben bestaan over de voordelen van het project van Europese integratie. Opvallend is de vanzelfsprekendheid waarmee dit wordt aangenomen. De vraag of toen Nederland toetrad tot de Europese Gemeenschap inderdaad in het maatschappelijk debat grote steun bestond voor Europese samenwerking is nooit uitgebreid beantwoord. Nu Europa ruim vijftig jaar oud is loont het daarom de moeite te kijken hoe er daadwerkelijk bij de ‘geboorte’ over de Europese eenheid werd gedacht en geschreven. Was Europese integratie toen onomstreden in de publieke opinie? En de hieraan verbonden vraag; over *wat voor* Europa werd er geschreven in de pers? Dit onderzoek heeft als doel inzicht te geven in deze vragen.

“Europa's eenheid een puzzel” of “Quo Vadis Europa?”. Het zouden begin 21ste eeuw vertrouwde krantenkoppen zijn. Ze komen echter uit de *Vrij Nederland* van 9 februari 1957 en de *Haagse Post* van 22 december 1951. Ze tonen aan dat een personerozoek kan bijdragen aan het beantwoorden van de vraag hoe er in de jaren vijftig over de Europese eenheid werd gedacht en geschreven. De invloed van de geschreven pers in de jaren vijftig was groot. De enige directe concurrent vormde de radio. Voor nieuwsgaring en opinievorming hoefde de geschreven pers nog nauwelijks te concurreren met de televisie, welke zijn definitieve doorbraak pas kort na de hier behandelde periode zou maken. Bewegende beelden van het nieuws zagen de meeste Nederlanders slechts in de bioscoop, in de vorm van het polygoonjournaal.¹⁴ Het einde

⁹ Leonard Ornstein en Lo Bremer, ‘Het debat over Europa verstomt niet’ in: idem red., *Paleis Europa. Grote denkers over Europa* (Amsterdam 2007) 142.

¹⁰ Robbert de Witt, ‘Gebrek aan zelfvertrouwen oorzaak eurosceptis’, *Elsevier* (17 januari 2008).

¹¹ Iris Pander ed., *50 jaar DGES. Ontwikkelingen in Europa door een Nederlandse lens* (Den Haag 2007) 1.

¹² Karsten Polke-Majewski, ‘“Buh” aus Holland’ *Die Zeit* 1 juni 2005.

¹³ ‘Going Dutch. How the Netherlands fell out of love with Europe’, *The Economist* 3 mei 2008, 76-77.

¹⁴ Niek Pas, *Aan de wieg van het nieuwe Nederland. Nederland en de Algerijnse oorlog 1954-1962* (Amsterdam 2008) 73-74.

van de Tweede Wereldoorlog had geleid tot een explosie van het aanbod op de dagblad- en opiniebladmarkt. Na vijf jaar bezettingscensuur snakten de Nederlanders naar onafhankelijk nieuws. Naast wederopgestane bladen die de naoorlogse perszuivering goed hadden doorstaan, trachtten veel verzetsbladen de overstap naar een regulier bestaan te maken.¹⁵ De overwinningseuforie die de oplagecijfers opstuwde duurde niet lang en veel nieuwe kranten en tijdschriften waren na enkele jaren weer verdwenen. Voor kranten en weekbladen waren dit niettemin goede jaren. In 1955 werden er gemiddeld 2,8 miljoen kranten per dag verkocht. Dit was met 266 kranten per 1000 inwoners meer dan de 237 kranten per 1000 inwoners in 2003.¹⁶ De uitgeversbranche was in deze periode nog pluriform. In totaal bestonden er vijfenvijftig dag- en weekbladondernemingen, een aantal dat aan het begin van de eenentwintigste eeuw is teruggelopen tot acht.¹⁷

In dit onderzoek staan de opiniebladen centraal en zijn dagbladen buiten beschouwing gelaten. Dagbladen hadden, net als vandaag de dag, een groter bereik en werden door alle lagen van de bevolking gelezen. Een opinieweekblad trok doorgaans “beter gesitueerde” abonnees aan.¹⁸ Opiniebladen waren relatief duur, te meer daar ze meestal naast een dagblad werden gelezen. Een obstakel dat, zeker toen nog, voor veel Nederlanders een onoverkomelijk bezwaar zal hebben gevormd. Bovendien vragen de vaak meer diepgaande artikelen in opiniebladen een grotere kennis van zaken, persoonlijke interesse en tijd. De vorm en inhoud van een opinieblad beperkten het aantal lezers. Desalniettemin geven opiniebladen een accuraat beeld van het Europadebat in de jaren vijftig. Bij opiniebladen schreven auteurs met kennis van zaken, die tegen de autoriteiten durfden in te gaan. De jaren vijftig staan sinds de jaren zestig en zeventig niet bekend als de hoogtijdagen van de vaderlandse journalistiek. Het zou een tijd zijn geweest waarin klakkeloos werd overgenomen wat de politiek voorschotelde. Tot op zekere hoogte was dit inderdaad het geval. Onafhankelijke onderzoeksjournalistiek stond nog in de kinderschoenen.¹⁹ Niettemin was hierin in de jaren vijftig een kentering zichtbaar. Voor opiniebladen gold deze kritiek bovendien in mindere mate. Waar kranten in de jaren vijftig nog sterk gericht waren op het berichten van het nieuws van de dag, extra katernen waren mede door de papierschaarste nog zeldzaam, was er in de opinieweekbladen meer ruimte voor beschouwende artikelen. De toekomst van Europa, een complex onderwerp, was een thema dat in het bijzonder in dit soort uitgebreide artikelen tot zijn recht kwam. Het elitaire karakter van opiniebladen moet bovendien niet overdreven worden. De oplage van de zes grootste bladen bedroeg gedurende de jaren vijftig vaak meer dan 300.000 per week.²⁰

Het zijn deze zes opiniebladen, het *Elseviers Weekblad*, *De Groene Amsterdammer*, *de Haagse Post*, *De Hervormde Kerk*, *De Linie* en *Vrij Nederland*, waarvan bij dit onderzoek gebruik is gemaakt. Niet alleen waren dit qua oplage de marktleiders, ook geven ze een goed overzicht van de sociale en politieke verhoudingen in Nederland in de jaren vijftig. De verzuiling, welke in deze jaren zijn hoogtepunt zou bereiken, werkte in grote mate door in de pers. Na de Tweede Wereldoorlog had in Nederland

¹⁵ Maarten Schneider, *De Nederlandse krant, 1618-1978. Van “nieuwstydinghe” tot dagblad* (Baarn 1979) 324.

¹⁶ Jan van de Plasse, *Kroniek van de Nederlandse dagblad- en opiniepers* (1999; herdruk Amsterdam 2005) 202.

¹⁷ Wijfjes, *Journalistiek in Nederland*, 559.

¹⁸ Bernardus R.C.A. Boersema, *De Linie, 1946-1963. Een weekblad in handen van jezuiten* (Amsterdam 1978) 390.

¹⁹ Wijfjes, *Journalistiek in Nederland*, 255-256.

²⁰ Van de Plasse, *Kroniek*, 291.

onder brede lagen van de samenleving de hoop geleefd dat de vooroorlogse ‘schotjesgeest’ kon worden doorbroken. Deze ‘doorbraak’ beweging was echter geen succes. Vanaf de eerste naoorlogse verkiezingen was duidelijk dat de confessionele partijen hun dominante positie hadden gehandhaafd, zo niet verbeterd. De stemverhoudingen bleven vrijwel gelijk met die van het interbellum.²¹ Opnieuw was er duidelijk een katholieke, liberale, protestantse en socialistische zuil te ontwaren. Contacten tussen de zuilen beperkten zich tot de politieke en maatschappelijke elite. Elk van de zuilen had zijn eigen politieke partij, verenigingen, vaak zelfs werkgevers, en ook dag- en weekbladen. Dat betekende dat er dikwijls exclusief een blad uit de eigen zuil werd gelezen. De dagbladoplage was in 1955 verdeeld in 39% neutraal, 25,6% rooms-katholiek, 18,8% socialistisch, 8,5% protestants-christelijk, liberaal 4,9% en communistisch 3%.²² Wat betreft het socialistische en katholieke aandeel vertonen deze cijfers een opvallende gelijkenis met de stemverhoudingen in de Tweede Kamer. Hier hadden de katholieke en de sociaaldemocraten van de PvdA ieder ongeveer een derde van de stemmen, met op enige afstand protestants-christelijke partijen als de Anti-Revolutionaire Partij.²³

Bij de opinieweekbladen viel de verzuiling eveneens waar te nemen. Het protestants-christelijk opinieblad *De Hervormde Kerk (HK)* zou tot eind jaren zestig, wat betreft oplagecijfers, de tweede positie innemen. *De Linie*, een uiterst strijdbaar katholiek opinieblad, bleef tot halverwege de jaren vijftig het derde opinieweekblad van Nederland, met een oplage van rond de 30.000.²⁴ De socialistische zuil werd bediend door de nauw aan de PvdA verbonden *Vrij Nederland (VN)*, welke tevens het enige uit het verzet afkomstige opinieweekblad was dat zich met succes wist te handhaven. Daarnaast keerden de respectievelijk in 1877 en 1914 opgerichte *De Groene Amsterdammer* en de *Haagse Post (HP)* terug. Beide bladen hadden oorspronkelijk een liberale signatuur, hoewel *De Groene* reeds voor de oorlog een linkse koers aanhield. Een koers die na de oorlog vooral door ideologische tegenstanders vaak zou worden omschreven als ronduit marxistisch.²⁵ De *HP* bleef daarentegen in de jaren vijftig nog uiterst liberaal.²⁶ Het *Elseviers Weekblad* (hier afgekort als *Elsevier*), het zesde in dit onderzoek behandelde tijdschrift, was onbetwist het grootste commerciële succes van de naoorlogse opinieweekbladen. Gedurende de jaren vijftig zou de, als liberaal-conservatief te omschrijven *Elsevier*, deze positie met een constant oplagepijl van rond de 125.000 per week weten te behouden. Hiermee was *Elseviers Weekblad* dubbel zo groot als de concurrenten van de *Haagse Post*, *Vrij Nederland* en *De Groene Amsterdammer* samen. (resp. 16.000, 35.000 en 32.000 in 1951).²⁷

Opzet en onderzoek

De zes genoemde opiniebladen zijn voor dit onderzoek vergeleken aan de hand van belangrijke projecten van integratie die bepalend zijn geweest voor het tot stand komen van de Europese eenwording in de jaren vijftig. Deze worden chronologisch

²¹ J.J. Woltjer, *Recent verleden. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2001) 160.

²² Van de Plasse, *Kroniek*, 36.

²³ Remieg Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (2de druk; Nijmegen 2001) 378.

²⁴ Van de Plasse, *Kroniek*, 291.

²⁵ Rob Hartmans, *De Groene van 1877. Geschiedenis van een dwars weekblad* (Amsterdam 2002) 169.

²⁶ John Jansen van Galen, *Rare jaren. Nederland en de Haagse Post, 1914-1990* (Amsterdam 1993) 156.

²⁷ Van de Plasse, *Kroniek*, 291.

behandeld, met als uitgangspunt over wát voor Europa ze schreven en met wélke insteek. Als eerste wordt in hoofdstuk I verder ingegaan op de politieke kleur van de bladen en komen de aan het begin van de jaren vijftig levende ideeën over Europa aan bod. Achteraf waren sommige Europese projecten voorbestemd tot falen. Voor tijdgenoten was het veel moeilijker te ontwaren wat de bepalende gebeurtenissen voor de integratie waren. Het schaduwbestaan van de in 1949 opgerichte intergouvernementele, uit het Marshall-plan voortgekomen, Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling, (toen nog als OEES) herinnert eraan dat de huidige vorm van Europese integratie geen vaststaand gegeven was en welke andere richting de Europese integratie had kunnen volgen. De Raad van Europa geeft weer hoe ideeën over Europese integratie anders kunnen uitpakken dan voor tijdgenoten de bedoeling scheen. Het schrijven over deze projecten is essentieel om het denken van de opiniepers in de jaren vijftig te kunnen begrijpen.

Vervolgens wordt in hoofdstuk II, III en IV de mening van de bladen vergeleken aan de hand van de drie cruciale projecten van eenwording die het gezicht van Europa tot op de dag van vandaag bepalen. Het gaat als eerste om de totstandkoming van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) in 1951. Als tweede de verwerping van de Europese Defensie Gemeenschap (EDG) in de Franse Assemblee in 1954. Tenslotte komt de ondertekening van het Verdrag van Rome en de oprichting van de EEG in 1957 aan bod. De EGKS, EDG en EEG vormden niet het begin, noch het sluitstuk van de Europese integratie. Wel bepaalden deze hier behandelde verdragen hoe Europa er in grote lijnen uit kwam te zien.

Aan de hand van het schrijven van de opiniepers over de genoemde projecten van integratie wordt tenslotte in de conclusie een antwoord gegeven op de vraag of eurosceptis al aanwezig was in het publieke debat over Europa in de jaren vijftig. Om die vraag te beantwoorden wordt gebruikgemaakt van twee uitgangspunten die de grondslag vormen van dit onderzoek. De eerste is de stelling dat de jaren vijftig een tijdvak was waarin pro-Europese gevoelens op hun hoogtepunt waren. De tweede stelling is dat eurosceptis niet kan worden gezien als een verschijnsel dat pas recentelijk zijn intrede heeft gedaan in de publieke Nederlandse opinie, maar al zo lang bestaat als het eenwordingsproces zelf.

I: De pers en de eerste initiatieven

Ideeën over Europa

Wie eind jaren veertig droomde van Europese eenheid kon kennismaken van vele artikelen over het gedeelde verleden van Europa. Een indrukwekkend pantheon aan pro-Europese schrijvers uit het verleden kwam voorbij. Dat de natiestaat onbedreigd was geweest betekende niet dat er voor 1950 niet gefilosofeerd was over alternatieven. De Nederlandse opiniepers besteedde veel aandacht aan deze traditie. Bij de introductie van het Schumanplan schreef *VN* uitgelaten over de ‘Europeesheid’ van de Franse Revolutie.²⁸ Toen volgens de *Haagse Post* begin jaren vijftig Europa steeds meer aan populariteit won, gebeurde dat volgens het blad in navolging van beroemde intellectuelen als Edouard Herriot, Graaf Coudenhove-Kalergi, de Spaanse liberaal Salvador de Madariaga, Jules Romains, Paul Valéry, Thomas Mann, Pierre Dominique, Robert Mangin en vele anderen voor wie een Verenigd Europa “...het ideaal der democratische volkeren...” was of was geweest.²⁹

Een imponerende lijst, en daar vallen nog wel wat namen aan toe te voegen. Immanuel Kant, als een van de meest invloedrijke denkers van het moderne Europa, schreef in 1795 in *Zum ewigen Frieden* al over een federatie van vrije (Europese) staten, die zouden kunnen samenwerken door de gedeelde christelijke waarden. De 19de eeuwse Franse schrijver Victor Hugo, droomde eveneens van een Europese federatie. Het ging hier niet om concrete plannen. Het zegt dan ook ‘iets’ dat de pers er zo veel over schreef. Het was geen toeval dat zoveel aandacht werd besteed aan het verleden van het ‘Europese idee’. De pers was op zoek naar Europese eenheid waar die er nog niet was. Op zoek naar een Europa dat meer was dan slechts een naam op de kaart. Een Europa dat meer was dan een verzamelnaam voor gebieden die verder niets gemeen hadden. De Grieks-Romeinse erfenis, de wetenschappelijke revolutie, de verlichting, de kunst en de cultuur, werden aangevoerd om een gemeenschappelijke Europese context aan te tonen. “Etnische haat, chauvinistisch nationalisme en regionale aanspraken”, hadden al te lang het Europese politieke klimaat vergiftigd.³⁰ De naoorlogse tendens in de opiniepers was dat daar verandering in moest komen.

De reden dat die wens populair werd was overduidelijk. Voorspellingen over de Europese teloorgang leken in 1945 werkelijkheid te zijn geworden. Dat leidde tot pessimisme over de Europese toekomst, maar versterkte tegelijk in de pers de roep om daadwerkelijke eenwording. De droom van eenwording was urgent, anders dreigde de ondergang.³¹ Zowel op politiek, economisch als cultureel gebied. De *Elsevier* vreesde dat Europa bij “apathie” zou vervallen tot een “koloniaal gebied”.³² Een angst die het blad deelde met de linkse *Groene*, waar men de Europese onafhankelijkheid bedreigd zag door Amerikaanse overheersing binnen de Atlantische samenwerking.³³ De vrees dat Europa zijn onafhankelijkheid zou verliezen oversteeg ideologische tegenstellingen. Er bestond bij de opiniepers geen twijfel over wat het verlies aan

²⁸ *VN* 20-05-1950 #38-3.

²⁹ *HP* 05-08-1950 #1860-5.

³⁰ George Steiner, *De idee Europa* (Tilburg 2004) 33.

³¹ Komt ook naar voren uit vraaggesprekken met politici betrokkenen, zoals: dr. E.H. van der Beugel en drs. M. Kohnstamm in: Anjo G. Harryvan & Jan van der Harst, *Voor Nederland en Europa. Politici en ambtenaren over het Nederlandse Europabeleid en de Europese integratie, 1945-1975* (Den Haag 2001) 31 en 81-85.

³² *EW* 23-12-1950 #51-1.

³³ *GR* 16-09-1950 #37-1.

onafhankelijkheid en kracht voor Europa zou betekenen. “Europa, weldra te laat?” kopte *VN* op 8 april 1950.³⁴ ‘Te laat’ betekende niet alleen afhankelijkheid, maar ook culturele ondergang. Naar het idee van opinieblad de *HK* niet alleen slecht voor Europa, maar voor de wereld als geheel, omdat het ‘oude continent’, met zijn christelijke waarden zo veel te bieden had.³⁵

De politieke ideeën van de pers

Kortom, we zien dat Europese eenwording in 1950 in de opiniepers van links tot rechts algemeen in de belangstelling stond. Bovendien heerste er een sfeer van urgentie. Er was consensus over de noodzaak van eenwording, los van de politieke kleur van de bladen. Dat de Europese positie tot pleidooien voor samenwerking leidde verwondert niet. De achteruitgang van het ‘oude continent’ was in deze jaren duidelijk zichtbaar. Vooral op economisch gebied lag samenwerking voor de hand. De Europese economie was eind jaren veertig een wrak.³⁶ Veel meer nog dan na de Eerste Wereldoorlog was Europa fysiek letterlijk stuk. De infrastructuur en de fabrieken lagen in puin en de middelen om deze weer op te bouwen ontbraken. De geldreserves van de West-Europese landen waren grotendeels op, en bleven in hoog tempo verdampen.³⁷ Het handelstekort met de Verenigde Staten nam schrikbarende vormen aan. De voor Nederland cruciale handel met bezet Duitsland kwam nauwelijks van de grond. De export modderde voort op een laag niveau, waardoor het Nederland aan harde deviezen ontbrak. Pogingen om via bilaterale verdragen handelsliberalisering te realiseren liepen spaak. Ook binnen het beperkte kader van de Benelux bleek het moeilijk een grotere mate van vrijhandel te realiseren.³⁸ In Den Haag, de andere Europese hoofdsteden en ook in Washington was duidelijk dat er wat moest gebeuren wilde het continent niet vervallen tot de bedelstaf en daarmee politieke instabiliteit. Ook politieke samenwerking scheen onontbeerlijk. De vrees voor Duits revanchisme en de opkomende macht van de Sovjet-Unie en het communisme droegen verder bij aan de totstandkoming van de Europese integratie. De Sovjet-Unie onder Stalin demobiliseerde slechts gedeeltelijk.³⁹ Een enorme Sovjet strijdmacht bleef gelegerd in Midden-Europa. Dit gegeven zou gedurende de Koude Oorlog de buitenlandse politiek van West-Europa blijven domineren. Daarnaast was er de vraag hoe om te gaan met het verslagen Derde Rijk. In 1919 was in Versailles het voorbeeld gegeven hoe het niet moest. Het resultaat was geweest een revanchistisch en oncontroleerbaar Duitsland. Eind jaren veertig waren de economische problemen, de externe dreiging vanuit de Sovjet-Unie en de Duitse kwestie geen dilemma’s die Europese staten, zoals ze gewend waren, afzonderlijk konden oplossen.

De opvatting van de Nederlandse pers dat het zonder samenwerking weldra te laat kon zijn voor Europa, had dus zonder meer een pragmatische grondslag. Er bleef echter nog een ‘klein’ probleem over. Dat was de vraag hoe die eenwording tot stand moest komen. Die vraag zou voor politiek en pers veel moeilijker te beantwoorden blijken, dan die over de noodzaak van samenwerking. Zoveel politieke overtuigingen, zoveel ideeën over de vorm die de integratie moest krijgen. Binnen de opiniepers

³⁴ *VN* 08-04-1950 #32-3.

³⁵ *HK* 09-09-1950 #35-4.

³⁶ Het bnp. van Frankrijk bevond zich bijvoorbeeld op het niveau van 1891, dat van Oostenrijk op 1898. Andere landen deden het niet veel beter. Uit: Wasserstein, *Barbarism and civilization*, 420.

³⁷ Peter M.R. Stirk, *A history of European integration since 1914* (New York 1996) 88.

³⁸ Arend J. Boekestijn, ‘The formulation of Dutch Benelux policy’, in: Richard. T. Griffiths ed., *The Netherlands and the integration of Europe 1945-1957*. NEHA-SERIES III (Amsterdam 1990) 27-28.

³⁹ Tony Judt, *Postwar. A history of Europe since 1945* (Pimlico ed. 2007; Londen 2005) 120-121.

bestonden grote ideologische tegenstellingen. De noodzaak van integratie plaatsten deze tegenstellingen meer op de achtergrond, maar de onderlinge verschillen zouden aanwezig blijven. Voor we verder gaan met de projecten van integratie loont het daarom de moeite deze verschillen nader uit te lichten.

De zes bladen uit dit onderzoek hadden allen een duidelijk eigen karakter en vertegenwoordigden ieder een belangrijke politieke en maatschappelijke stroming. De oplagecijfers spreken voor zich. Om de politieke tegenstellingen tussen de bladen overzichtelijk te maken is hier gekozen voor een verdeling in een linkse, rechtse en gematigde pers. Deze verdeling was met name duidelijk zichtbaar vanuit economisch perspectief. In het achterhoofd moet worden gehouden dat deze verdeling lang niet altijd opging en per politiek onderwerp verschilde. Zoals we zullen zien lag de links-rechts positionering van de pers met betrekking tot de Europese eenwording ook lang niet altijd zo simpel. Desalniettemin kunnen we in de opiniepers drie blokken onderscheiden die het meer dan gemiddeld met elkaar eens waren. Ten eerste een economisch rechtse, liberaal-conservatieve pers. Ten tweede een economische gematigde, confessionele pers. Ten derde ontwaren we een economisch linkse, sociaaldemocratische of zelfs socialistische pers.

Om te beginnen aandacht voor de beide representanten van de liberale pers, de *Elsevier* en de *HP*. Beide volledig onafhankelijk, maar met een politieke voorkeur voor de VVD. De liberale partij kon daarmee rekenen op de steun van twee succesvolle namen in de opiniebladpers. De *Elsevier* is sinds de oprichting net na de oorlog het grootste opinieblad van Nederland. Een titel waar de in 1914 opgerichte *HP* voor de oorlog aanspraak op kon maken. Dat de artikelen van de *Elsevier* voor een groter publiek toegankelijk waren speelde in deze wisseling van de wacht ongetwijfeld een rol. Gedurfde opinie en meer verstrooiende artikelen wisselden elkaar af.⁴⁰ Ook de opmaak van de *Elsevier* was bijzonder goed verzorgd. Het verschil in inhoud tussen beide liberale bladen was echter gering. Dat gold zeker op het gebied van de economie, hoewel de *HP* een vrije markt wellicht nog belangrijker vond. Bij het Haagse blad was de vrije markt welhaast een geloof, staatsbemoeienis een gruwel. Oprichter Salomon F. van Oss noemde zich dan ook met trots een "...liberaal van de oude stempel..."⁴¹ Van Oss' opvolger Leendert Marie van Breen was eveneens een klassiek liberaal, die in Europa en de wereld een "gevaarlijke mate" van socialisering ontwaarde.⁴² De regering-Drees werd door de *HP* in economisch opzicht als een ramp bestempeld.⁴³ Het wekt dan ook geen verbazing dat de *HP* de Sovjet-Unie als de aartsvijand beschouwde. De VS kwamen er echter opmerkelijk genoeg niet veel beter vanaf, de 'new deal' kon allerminst op goedkeuring van de *HP* rekenen. Bovendien, en dat was misschien nog erger, had Washington actief bijgedragen aan de ontmanteling van het Nederlands koloniaal bezit. Hoe het kleine Nederland het zonder dit bezit verder moest rooien was voor de *HP* onduidelijk.⁴⁴ Kortom, het Haagse opinieblad schrok niet terug voor een duidelijke rechts-liberale stellingname.

De *Elsevier* week hier niet ver van af. Dat *Elseviers*, van de *Telegraaf* afkomstige, hoofdredacteur en buitenspecialist Gustavo B.J. Hilterman in 1952 overstapte naar de *HP* was veelzeggend. Ook bij de *Elsevier* werd een strijd gevoerd tegen de vermeende wildgroei aan socialisatie. Het begrip 'geleide economie' werd ruim

⁴⁰ Gerardus A. van der List, *Meer dan een weekblad. De geschiedenis van Elsevier* (Amsterdam 2005) 29.

⁴¹ John Jansen van Galen & Hendrik Spiering, *Rare jaren. Nederland en de Haagse Post, 1914-1990* (Amsterdam 1993) 143.

⁴² *HP* 22-12-1951 #1932-33-3 L.M. van Breen.

⁴³ *HP* 23-08-1956 #2176-8.

⁴⁴ *HP* 04-03-1950 #1838-7

opgevat. Ook de regering-Drees voer in de ogen van de *Elsevier* een verwerpelijke ‘socialistische’ politiek. De *Elsevier* zag liever een kleine overheid en lage belastingen.⁴⁵ Net als de *HP* werd het verlies van de ‘Oost’ betreurd en gezien als een teken dat Nederland en Europa snel invloed kwijtraakten aan de ‘derde wereld’ en natuurlijk vooral aan de Sovjet-Unie.⁴⁶ Hier moest een sterk Westers blok tegenover worden gesteld. Net als de *HP*, zag de *Elsevier* er geen bezwaar in dat ook Franco-Spanje van dit blok onderdeel uit zou maken.⁴⁷ Een conservatief geluid dus. De VS konden bij de *Elsevier*, in tegenstelling tot de concurrenten van de *HP*, echter wel op sympathie rekenen. Evenals Frankrijk, dat in de *Elsevier* er minder negatief vanaf kwam dan in de *HP*. Een teken dat het verschil tussen de *Elsevier* en de *HP* vooral gezien kon worden in de consequentheid waarmee met een ideologische bril naar de internationale politiek werd gekeken.

De meest uitgesproken tegenstanders van de liberale pers vond men in *De Groene* en *VN*. Vooral in economisch opzicht waren de verschillen met de liberale bladen enorm. Wat overigens niet wil zeggen dat beide linkse bladen eensgezind waren. Daarvoor waren de ideologische verschillen te groot. De uit het verzet voortgekomen *VN* herbergde veel progressieve protestants-christelijke auteurs en was anticommunistisch. De zeer intellectueel getinte *De Groene*, in 1877 opgericht en het oudste opinieblad van Nederland, schurkte juist tegen het marxisme aan en pleitte als enige voor toenadering tot Moskou.⁴⁸ Dat *De Groene*-redactie politieke sturing van de economie als onvermijdelijk zag, wekt dan ook geen verbazing. De ‘new deal’ in de VS kreeg enthousiaste steun. Het ondanks diezelfde ‘new deal’ overheersende kapitalisme in de VS kon bij *De Groene* op veel kritiek rekenen. Veel ideologische tegenstanders zagen het blad daarom als crypto-communistisch.⁴⁹ *De Groene* redacteuren als Sem Davids en Bert Alberts werden beschouwd als communistische ‘fellow travellers’. Dat betekende niet dat *De Groene* openlijk communistisch was, de verstandhouding met de CPN was slecht.⁵⁰ *De Groene* was in economisch opzicht (en niet alleen daarin, zie appendix) een aanhanger van de ‘Derde Weg’, een economische model tussen dat van het Westen en de Sovjet-Unie in. Veelzeggend was dat de PvdA niets van *De Groene* moest hebben.⁵¹ De PvdA was voor *De Groene* vaak te rechts.

De linkse concurrenten van *VN* waren in hun opvattingen veel minder extreem. Het mede door de Arbeiderspers gefinancierde blad, volgde de gematigd progressieve lijn van de PvdA.⁵² Hoofdredacteur Henk M. van Randwijk en zijn opvolgers Johan Winkler en Mathieu Smedts hadden progressieve (en christelijke) overtuigingen. Dat betekende artikelen waarin de welvaartsstaat ten volle werd gesteund.⁵³ Zeker Van Randwijk had niettemin privé wel degelijk sympathie voor het marxisme.⁵⁴ Staatsinterventie werd omarmd als noodzakelijk. Aan de oppervlakte was het verschil met *De Groene* echter groot. Zeker na het vertrek van Van Randwijk in 1952. Het

⁴⁵ *EW* 20-02-1954 #8-1 en 16-03-1957 #11-1.

⁴⁶ Van der List, *Meer dan een weekblad*, 77.

⁴⁷ *HP* 20-02-1954 #2045-3 en *EW* 29-09-1956 #39-11.

⁴⁸ Hartmans, *De Groene van 1877*, 124.

⁴⁹ *GR* 04-11-1950 #40-2.

⁵⁰ Hartmans, *De Groene van 1877*, 196.

⁵¹ *L* 17-07-1954 #433-2.

⁵² Sjaak Hubregtse, ‘Uitgeverij de Arbeiderspers. Van ontstaan tot en met ontzuiling’, oorspr. in: Marnix Krop ed., *Het zevende jaarboek voor het democratisch socialisme* (herz. ed. 2005; Amsterdam 1986) 11.

⁵³ *VN* 27-04-1957 #33-8.

⁵⁴ Van Randwijk over communisme: “Communisme en nationaal-socialisme zijn niet hetzelfde. (...) [De nazi-filosof Alfred] Rosenberg was een vergissing, Marx maakte vergissingen...”. Mulder & Koedijk, *Van Randwijk*, 610.

beleid in de Sovjet-Unie werd veroordeeld. *VN* meende dat de arbeiders door het communisme werden misleid.⁵⁵ Tegelijk kon evenals bij *De Groene* ook bij *VN* het Westen op scherpe kritiek rekenen. Zeker waar een in de ogen van de redactie reactionair beleid werd gevoerd. Franco-Spanje werd verafschuwd en kolonialisme veroordeeld. De VS kreeg echter minder kritiek, de *VN* viel de Westerse bondgenoten uiteindelijk nooit hard af.

Blijven de twee confessionele bladen uit dit onderzoek over, de *HK* en *De Linie*. Twee bladen met een vergelijkbare achtergrond. Hoewel formeel onafhankelijk, hadden beide christelijke opiniebladen een nauwe band met de eigen kerkelijke instanties. De *HK* kwam voort uit de hervormde synode, *De Linie* uit de jezuïetenorde. Bij beide bladen bestond het merendeel van de auteurs uit geestelijken. De verkondigende taak stond in een belangrijk deel van de artikelen op de voorgrond. Tegelijk hadden de twee confessionele bladen een totaal eigen karakter. Dat was natuurlijk het geval inzake theologische opvattingen. Maar ook qua vorm waren er opmerkelijke verschillen. De *HK* viel in de eerste plaats op door gematigdheid. Bij de *De Linie* hanteerde men een veel fellere toonzetting. Bij het hervormde blad had men soms het idee een kerkbode te lezen, het katholieke blad had grote intellectuele pretenties. De *Linie* steunde meestal de KVP, de *HK* had geen duidelijke partijpolitieke voorkeur, ondanks dat de PvdA en de CHU de meeste steun kregen.⁵⁶

Onder leiding van de progressieve predikant F.H. Landsman was voor de *HK* het communisme de vijand en werd marxisme veroordeeld als goddeloos materialisme. Het kapitalisme in het Westen kreeg echter eveneens kritiek.⁵⁷ Bij *De Linie* had men een veel grotere afkeer van het communisme, dat op “verraderlijke” wijze streefde naar een volmaaktheid die volgens het katholieke blad alleen bij God was te vinden.⁵⁸ De toonzetting tegen dit ‘kwaad’ was zo fel dat zelfs volgens de conservatieve *Elsevier*, *De Linie* fascistische trekken vertoonde.⁵⁹ De positieve woorden die het katholieke blad zich liet ontvallen over Franco-Spanje droegen hier verder aan bij. Opvattingen waar de *HK* zich zeer zeker niet in kon vinden. Verschil tussen beide confessionele bladen was er dus overduidelijk. Op het gebied van de economie en de politiek lagen de opvattingen in de praktijk echter niet ver uiteen. Dat betekende dat ze wat betreft economische opvattingen een middenpositie innamen en politiek de verschillende kabinetten Drees steunden. De uitwassen van het kapitalisme werden veroordeeld. Staatsinterventie in de economie werd tot op zekere hoogte geaccepteerd, als dat een meer rechtvaardige wereld mogelijk kon maken. *De Linie* steunde de corporatistische ideeën van de KVP en overheidsingrijpen werd gesteund om de arbeiders te ‘deproletariseren’.⁶⁰ Beleid waar de *HK* zich goed in kon vinden.

Wachten op de politiek

Kortom, polarisering genoeg in de pers. De roep om Europese eenwording werd dus gehoord in bladen met compleet andere ideologische opvattingen. In de komende hoofdstukken zullen we gaan zien of die wijd uiteenlopende opvattingen ook terugkwamen in het Europa-debat. Een debat dat op gang kwam rond de verschillende

⁵⁵ *VN* 21-08-1954 #50-2.

⁵⁶ Michiel van Diggelen, *Een blad om van te houden. Vijftig jaar Hervormd Nederland* (Den Haag 1995) 23.

⁵⁷ *HK* 17-04-1954 #16-3.

⁵⁸ *L* 28-07-1950 #226-2.

⁵⁹ Boersema, *De Linie*, 52.

⁶⁰ *L* 18-05-1957 #581-1.

projecten van integratie. Oftewel, de politieke initiatieven die de toekomst van de Europese eenwording bepaalden. In het vervolg van dit hoofdstuk is daarom aandacht voor de Europese beweging, de Raad van Europa, de OEEB en het Stikker-plan. Achteraf ondergeschoven episodes in de Europese eenwording, die voor het schrijven over de integratie echter van groot belang waren.

De consensus over het idee dat Europese eenwording nuttig was bleef niet beperkt tot de publieke opinie. Ook in de Nederlandse politiek raakte een grote meerderheid overtuigd van de noodzaak tot Europese samenwerking. Het gevoel van urgentie nam ook hier toe. In de Nederlandse regering werd tijdens de oorlog duidelijk dat om de economische problemen het hoofd te bieden er na de oorlog een meer multilateraal buitenlandsbeleid gevoerd zou moeten worden. Daarom werd in 1942, met het oog op het wegnemen van handelsbelemmeringen, de Benelux opgericht. Dat betekende niet dat het Nederlandse naoorlogse politieke beleid te kenschetsen was als onverdeeld voor Europese integratie. Men krijgt eerder de indruk dat voor de Nederlandse regering Europese integratie helemaal niet zo belangrijk was. Tot aan de erkenning van de onafhankelijkheid van Indonesië in 1949 werd aan dit vraagstuk van regeringswege veel meer tijd en aandacht besteed.⁶¹ Op Buitenlandse Zaken en in regeringskringen beschouwde men Nederland nog als een middelgrote mogendheid, die zich bij verschillende wereldwijde internationale allianties zou kunnen aansluiten. Daarbij werd het vooral als belangrijk gezien om de twee belangrijkste Westerse bondgenoten, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten, te vriend te houden. Dat dit buitenlandsbeleid uiteindelijk culmineerde in de aansluiting bij het klein-Europa van de EGKS lag dus zeker niet voor de hand. Vergeleken met de opiniebladen benaderde de regering Europa terughoudend. In feite werd pas voor samenwerking gekozen toen het niet anders kon.

Het idee dat in de samenleving het debat meer ‘pro-Europees’ was is niet nieuw. Zo is bekend dat in de oorlog het idee van een bovennationaal Europa leefde bij verschillende verzetsbewegingen. In het bijzonder bij de verschillende socialistische groeperingen.⁶² Na de oorlog verenigden de verschillende pro-Europese bewegingen zich internationaal, in wat later de Europese Beweging zou worden. In 1946 werd in het plaatsje Hertenstein in Zwitserland een congres gehouden door Europese federalisten. Hier werd in een twaalf-puntenplan een Europese Unie bepleit. Hiermee werd een federaal aaneengesloten Europa bedoeld dat op economisch, politiek en militair gebied zou integreren en openstond voor alle volken die zichzelf als Europees zagen.⁶³ Dit waren ambitieuze ideeën over Europa, vergelijkbaar met het schrijven van de pers over het Europese idee. Er werd in Hertenstein gesproken van een gedeelde identiteit, cultuur en lotsbestemming. De onvermijdelijke integratie moest worden gerealiseerd door het opstellen van een Europese Grondwet en daarmee een volledige politieke ‘Europese Unie’, voor alle Europese landen. Hiermee kwam het Europees federalisme internationaal in de belangstelling te staan. Dit zien we duidelijk in de pers, maar ook in de politiek, waar een aantal Kamerleden zeer pro-Europese denkbeelden aanhingen. Onder andere bij de PvdA, waar jhr. M. Van der Goes van Naters en H. Brugmans zich ontpopten tot gedreven aanhangers van het Europese

⁶¹ Duco Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel. De Geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse betrekkingen* (Utrecht 2001) 155.

⁶² Wendy Asbeek Brusse, ‘The Dutch socialist party’ in: Richard T. Griffiths, *Socialist parties and the question of Europe in the 1950s* (Leiden 1993) 107-108.

⁶³ Het Hertenstein-programma in A.G. Harryvan & J. van der Harst, *Documents on European Union* (Londen 1997) 42.

federalisme. Zij vonden hierbij steun bij de KVP, waar Kamerleden als P.J.S. Serrarens er een vergelijkbaar gedachtegoed op na hielden.⁶⁴

Hun invloed op het regeringsbeleid was echter beperkt. Ook na de Tweede Wereldoorlog bleef staatssoevereiniteit een belangrijk uitgangspunt voor alle landen. Dit zou nog tot de nodige botsingen leiden met de pers. Dit gold zeker voor Nederland, waar de regering ronduit afwijzend stond tegenover de “pactomanie”.⁶⁵ Alleen in Italië kwam de uit het verzet afkomstige pro-Europese partij van de federalist Alcide de Gasperi aan de macht. De geestdrift van de federalisten bleef niettemin onverminderd. De oproep van de jezuïtische hoofdredacteur van *De Linie*, Josef Creyghton, om te komen tot een federale wereldunie paste volledig binnen het tijdsbeeld.⁶⁶ Niet dat bij Creyghton de realiteitszin onbrak dat een dergelijke idee op zijn minst moeilijk uitvoerbaar was. Men hoopte in de opiniepers op ideeën met ambitie in combinatie met realiteitszin, gebracht door staatslieden van groot formaat.

De ‘Europese Regering’ in Straatsburg

Als er in naoorlogs Europa een staatsman was van een welhaast mythische statuur, was het de Britse oorlogsleider Winston Churchill. De voormalig premier, op dat moment leider van de conservatieve oppositie in het Engelse Lagerhuis, hield op 19 september 1946 een rede waarin hij opriep tot een ‘Verenigde Staten van Europa’, zonder dat het Verenigd Koninkrijk daar zelf overigens deel vanuit moest maken. Wat Churchill hiermee voor ogen had was in de eerste plaats een regionaal samenwerkingsverband of confederatie, vergelijkbaar met het Britse Gemenebest. Hij greep hiermee terug op het idee van de voormalige Franse minister-president Aristide Briand, die in de jaren dertig een dergelijk plan had gelanceerd.⁶⁷ Op deze wijze zouden er naar Churchills idee wereldwijd vier machtsblokken ontstaan, de Verenigde Staten, het Britse Gemenebest, de Sovjet-Unie en een Verenigd Europa.⁶⁸ Hiermee werd de Europese deling in feite bestendigd. Churchills idee was dan ook geen pan-Europese Unie, maar een politiek blok expliciet gericht tegen de Sovjet-Unie en zijn Oost-Europese satellietstaten.

De rede van Churchill maakte op veel Europeanen niettemin grote indruk. Dat de bewonderde Churchill zich achter de Europese integratie opstelde, gaf het Europese ‘idee’ een nieuw elan. Op het onder Europese federalisten beroemd geworden Congres van Den Haag in 1948 zou onder leiding van onder andere Churchill de Europese Beweging gestalte krijgen. Een organisatie die zich ten doel stelde de publieke opinie warm te krijgen voor Europese politieke en economische eenwording. Europese integratie kreeg hierdoor ook onder de politieke elites in West-Europa een zeker momentum.⁶⁹ In 1949 werd in het Franse Straatsburg de door Churchill voorgestelde Raad van Europa opgericht met deelname van Frankrijk, Groot-Brittannië, de Benelux-landen, Noorwegen, Denemarken, Zweden, Ierland en Italië. De nieuwe organisatie omvatte een comité van ministers, een parlement met indirect gekozen afgevaardigden uit de lidstaten en een secretariaat. Hiermee werd in theorie een aanzet gemaakt tot een in Straatsburg gezetelde Europese regering. Dat was althans de hoop van de Europese federalisten. Straatsburg zou voor veel van deze federalisten nog lang de basis voor de

⁶⁴ Interview met Van der Goes van Naters in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 66.

⁶⁵ Sie Dhian Ho, ‘Federatiekampioen of trouwe bondgenoot’, 288.

⁶⁶ L 13-10-1950 #237-1/2. en L 14-07-1950#224-1.

⁶⁷ Harryvan & Van der Harst, *Documents on European Union*, 28-33.

⁶⁸ J.J.M. Tromm, *Europese integratie in hoofdlijnen* (Utrecht 1993) 32.

⁶⁹ Wasserstein, *Barbarism and civilization*, 453.

Europese eenwording vormen. De praktijk bleek weerbarstiger. De luisterrijke namen ten spijt, van enigerlei soevereiniteitsoverdracht ten gunste van de nieuw gevormde Europese instituties was geen sprake. De Raad had geen macht en de het Straatsburgse parlement kreeg enkel adviserende taken.⁷⁰ Niet alleen zou de Raad van Europa geen politiek machtsblok vormen, het oorspronkelijk idee van Churchill, het droeg ook niet bij aan economische eenwording. De Raad van Europa zou in de eerste plaats een overlegplaats blijven. Een ‘think-tank’ voor ‘eminente’ gedelegeerden.⁷¹ Een institutie bovendien, die teveel wilde en daarmee, door de *Elsevier* treffend geformuleerd, verzande in een “woud van praterijen”.⁷² Voor de pers was dit een teleurstelling, voor de Europese regeringen was het makkelijk deelnemen aan een dergelijke organisatie, omdat dit geen verplichtingen impliceerde.

Dat wil niet zeggen dat de Raad van Europa in het geheel geen invloed heeft gehad. De organisatie heeft zich actief ingespannen voor de mensenrechten in Europa en verdere samenwerking op het gebied van het internationaal recht. Daarnaast zijn er, weliswaar moeilijk objectief vast te stellen, aanwijzingen dat de Raad weldegelijk heeft bijgedragen aan het ontstaan van het Europese ‘idee’. Was de aandacht voor de Raad van Europa in de Nederlandse regering begin jaren vijftig gering, voor de Nederlandse opinietijdschriften vormde Straatsburg niet zelden hét referentie punt en dé bron van hoop voor Europese integratie. Dit valt voor een belangrijk deel te verklaren door het gegeven dat bij de Raad van Europa het idee werd gewekt dat er werd onderhandeld over een werkelijk verenigd Europa, niet slechts over economische samenwerking. Opinieblad de *HK* gaf de mening van veel Nederlanders waarschijnlijk accuraat weer door er op te wijzen dat in Straatsburg in ieder geval gewerkt werd aan de voor Europa zo belangrijke economische, maar ook politieke, juridische en wetenschappelijke samenwerking.⁷³

In een pers die zoveel aandacht besteedde aan het Europese idee, kreeg De Raad van Europa vaak het voordeel van de twijfel, simpelweg omdat de organisatie ‘hoop’ bood. De normaliter zakelijke *HP* raakte welhaast geroerd toen tijdens een studentenmanifestatie voorafgaand aan de tweede vergadering te Straatsburg, op de Frans-Duitse grens bij Wissenbourg en Wörth aan de Rijn, symbolisch grenspalen in vlammen op gingen.⁷⁴ Op 15 april 1950 plaatste de sociaaldemocratische concurrent *VN* een artikel van PvdA'er Van der Goes, waarin deze met instemming van de redactie aangaf vol vertrouwen te hebben in de Raad van Europa. Zo verwachtte Van der Goes dat de OEEC uiteindelijk onder de Raad in Straatsburg zou komen te vallen, net als eigenlijk alle terreinen van Europese integratie, met inbegrip van de EGKS.⁷⁵ De opvatting van *VN* dat de Raad van Europa het algemene overkoepelende orgaan zou worden waar ook de in hoofdstuk II behandelde EGKS onder kwam te vallen was geenszins uniek voor het sociaaldemocratische blad.⁷⁶ Opvallend is hoe breed de Raad van Europa in de pers werd gesteund, onafhankelijk van politieke en economische opvattingen. Voorstanders van federalisering zagen in de Raad een ontluikende Europese regering. Voor aanhangers van een brede vrijhandelszone voldeed Straatsburg in ieder geval aan een belangrijke voorwaarde, Groot-Brittannië was wél lid. De *HP* gaf in een artikel uit september 1950 aan de Raad van Europa juist hierom

⁷⁰ Stirk, *A history of European integration since 1914*, 104.

⁷¹ Spierenburg, Dirk P. & Raymond Poidevin, *The history of the High Authority of the European Coal and Steel Community. Supranationality in operation* (Londen 1994) 2.

⁷² *EW* 19-08-1950 #33-1.

⁷³ *HK* 29-04-1950 #17-4.

⁷⁴ *HP* 19-08-1950 #1862-3.

⁷⁵ *VN* 15-04-1950 #33-1.

⁷⁶ *VN* 26-05-1951 #31-9.

als een belangrijk instrument te zien om een sterk liberaal Europa te realiseren.⁷⁷ Opvallend is hoe weinig bezwaar een organisatie opriep die leek aan te sturen op een Europese federatie. Politieke eenwording had zeker geen negatieve bijklank.

Er moet echter niet uit het oog worden verloren dat de Raad van Europa vage doelstellingen had. Ieder kon er het zijne in zien. Dat zoveel politieke stromingen iets zagen in de Raad van Europa gaf al een belangrijke zwakte aan. De rol en de structuur van Straatsburg was onduidelijk. De ideeën over de toekomstige rol van de organisatie waren te uiteenlopend om tot overeenstemming te komen.

Koude Oorlog en de Marshallhulp

Naast de moeizame, en uiteindelijk doodlopende, aanzet tot politieke integratie in Straatsburg, vond gelijktijdig een in belangrijke mate daarvan onafhankelijke aanzet tot militaire en economische Europese samenwerking plaats. Dit proces zou uiteindelijk een aanzienlijke grotere directe invloed uitoefenen op de Europese integratie. Voor tijdgenoten was dit echter niet makkelijk waarneembaar. Ook op dit gebied namen de Europese staten in eerste instantie niet altijd veel initiatief tot Europese samenwerking. In de Europese hoofdsteden waren veiligheid en economie altijd nationale aangelegenheden geweest en deze opvatting was nog niet uit het buitenlandsbeleid verdwenen. In Nederland was de vooroorlogse neutraliteitspolitiek over datum, maar dit nam niet weg dat deze in het politieke denken nog doorwerkte.⁷⁸ Amerikaanse druk en de oplopende spanningen in de Koude Oorlog waren nodig om een doorbraak te forceren.⁷⁹

De relatie tussen de twee supermachten, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, was altijd die van een gelegenheidscoalitie geweest. Ondanks dat de in 1945 overleden Roosevelt het persoonlijk beter had kunnen vinden met Stalin dan de virulent anticommunistische Churchill, waren de ideologische en culturele verschillen groot. Roosevelts opvolger Truman wantrouwde communisten tot op het bot.⁸⁰ Vanaf 1945 werden de relaties tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten snel ijziger. Reeds in 1948 was feitelijk van enige samenwerking tussen de voormalige bondgenoten geen sprake meer. Dit kwam overduidelijk naar voren in Duitsland. In 1948 voerden beide blokken een volstrekt onafhankelijke politiek in de Duitse bezettingszones. Samenwerking was omgeslagen in openlijke confrontatie. De Praagse Coup en de Berlijnse blokkade, beide in 1948, bevestigden dit. Nu de wereld uiteenviel in twee machtsblokken trachtte zowel Moskou als Washington de eigen invloedssfeer zover mogelijk uit te breiden, onvermijdelijk ten koste van de ander. De Sovjet-Unie koos ervoor in Oost-Europa te laten blijken dat van een onafhankelijke koers van de nieuwe satellietstaten geen sprake kon zijn. In de Verenigde Staten gaf Truman met zijn doctrine te kennen dat verdere communistische uitbreiding niet getolereerd zou worden.⁸¹ Het befaamde idee van het domino-effect deed zijn intrede.

De positie van Europa kreeg in deze nieuwe politiek-strategische constellatie een nog belangrijkere betekenis. Washington ging vanaf 1947 een actieve politiek voeren om West-Europa uit het Sovjetkamp te houden. Het communistische gevaar bedreigde

⁷⁷ HP 23-09-1950 #1867-3.

⁷⁸ Zie bijvoorbeeld over unilateraal Nederlands optreden: Duco Hellema, 'Vlagvertoon' in: Bob de Graaff en Duco Hellema red., *Instrumenten van buitenlandse politiek. Achtergronden en praktijk van de Nederlandse diplomatie* (Amsterdam 2007) 158-160.

⁷⁹ Interview met E.H. van de Beugel in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 32-33.

⁸⁰ Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York 1994) 427.

⁸¹ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 145.

Europa zowel intern als extern. In veel West-Europese landen bestond een instabiel politiek klimaat met een grote aanhang voor communistische partijen.⁸² Daarnaast waren er de Sovjet legers in het hart van Europa. De oplossing lag voor de VS in een economische renaissance van West-Europa. Het 'oude continent' moest snel welvarend worden en daardoor in staat zijn op zijn minst mee te werken aan de eigen verdediging. Door de nieuwe voorspoed zou de binnenlandse stabiliteit van de Europese landen toenemen en tegelijk de kosten voor de West-Europese verdediging voor de VS afnemen. Natuurlijk was een bijkomend voordeel dat daarbij ook een voor de Amerikaanse economie belangrijke afzetmarkt in West-Europa werd gecreëerd.

Met deze doelen voor ogen lanceerden de Verenigde Staten in juni 1947 het Europese Herstel Programma, beter bekend als het Marshallplan. Tussen 1948 en 1952 pompten de VS 13 miljard dollar in Europa.⁸³ Voor de Europese landen niet alleen economisch, maar ook in psychologisch opzicht van groot belang. De VS lieten Europa niet aan zijn lot over. Aan de hulp waren wel voorwaarden verbonden. De meest in het oog springende daarvan was dat de twaalf deelnemende West-Europese staten moesten aantonen te streven naar nauwere (economische) samenwerking. De Europese landen gaven hier in eerste instantie slechts gedeeltelijk gehoor aan.⁸⁴ Daarom werd eveneens in 1948 als onderdeel van het Marshallplan de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (OEES) in het leven geroepen. Eind 1949 zou ook de Duitse Bondsrepubliek hiertoe toetreden. Het primaire doel van de OEES was handelsliberalisering. Daarnaast zou binnen dit verband de mogelijkheid onderzocht worden voor een douane- en betalingsunie. De OEES bracht een beperkte handelsliberalisering tot stand en richtte de Europese Betalingsunie op. Verdere liberalisering bleek een brug te ver. Met de omslachtige besluitvormingsprocedure en het grote aantal lidstaten van de OEES kon dit ook vrijwel niet anders. Onder druk van voornamelijk Groot-Brittannië werd de OEES een samenwerkingsorgaan, waarbij alleen door middel van unanimiteit beslist kon worden.⁸⁵ De tegenstellingen in de belangen waren te groot om het unaniem eens te worden.

Wel bepaalden de Marshallhulp en de OEES in Nederland mede de wending naar een buitenlandse politiek gericht op multilaterale samenwerking. Dat uitte zich onder andere in de positieve reactie van Den Haag in 1948 op het Britse voorstel om tot West-Europese samenwerking te komen.⁸⁶ Uit dit voorstel kwam op 17 maart 1948 het Pact van Brussel voort, in feite een militaire alliantie tussen Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië en de Benelux-landen. De Nederlandse regering zag het verdrag in de eerste plaats als een beginpunt voor de gewenste Atlantische samenwerking. Veel Europese landen, waaronder Nederland, prefereerden hun veiligheid bij de Verenigde Staten te zoeken.⁸⁷ Deze wens werd op 4 april 1949 gerealiseerd met de ondertekening van het NAVO-verdrag, wat de richting van de Nederlandse naoorlogse buitenlandse politiek voor een belangrijk deel zou bepalen. In 1949 was echter nog geen Noord-Atlantische Verdragsorganisatie, er was alleen een Noord-Atlantisch Verdrag, dat nog uitgewerkt moest worden. Het daadwerkelijke latere belang van de NAVO was nog onbekend. Europese integratie was nog altijd ver weg.

⁸² Vooral in Frankrijk en Italië, maar ook in Nederland waar de CPN in 1946 10,06% van de stemmen haalde. Een veel hoger percentage dan voor de oorlog. Woltjer, *Recent Verleden*, 220.

⁸³ Wasserstein, *Barbarism & civilization*, 424.

⁸⁴ Stirk, *A history of European integration since 1914*, 92.

⁸⁵ Spierenburg en Poidevin, *The history of the High Authority*, 2.

⁸⁶ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 150.

⁸⁷ Jan van der Harst, *The Atlantic priority. Dutch defence policy at the time of the European Defence Community* (Florence 2003) 297.

De voorkeur voor een 'breed' Europa

Met de Raad van Europa, het Verdrag van Brussel, de NAVO en de OEES begon de West-Europese samenwerking enige vorm te krijgen. Tegelijk toonden alleen al het aantal organisaties hoe moeizaam de Europese integratie verliep. De enige instantie die met enig recht de aanspraak kon maken een Europese regering te zijn was de machteloze Raad van Europa. Voorstanders van Europese integratie konden met zulke resultaten vanzelfsprekend niet tevreden zijn. In de pers riep men daarom om meer integratie. Ook in de Verenigde Staten was men niet gelukkig met de voortgang die Europa maakte. Ofschoon er ook in Washington geen volledige consensus bestond over de gewenste vorm van Europese integratie was men het er wel in grote lijnen over eens dat deze, niet alleen in economische zin, verder moest worden uitgebreid dan tot 1950 binnen de OEES was gebeurd.⁸⁸

In de Tweede Kamer in Den Haag konden de voorstanders van Europese federalisering zich hier ongetwijfeld in vinden. De regering-Drees bleef echter terughoudend.⁸⁹ Drees zelf zag wel reden voor Europese integratie, maar wilde slechts "overleg en samenwerking".⁹⁰ De minister van Buitenlandse in het eerste kabinet Drees, Dirk U. Stikker, prefereerde Atlantische boven Europese samenwerking en dacht niet dat een supranationaal geïntegreerd Europa succesvol kon functioneren.⁹¹ Politieke integratie, zeker in supranationale vorm, stond niet hoog op het verlanglijstje van de regering. Voor zowel Drees als Stikker dienden de Nederlandse belangen voorop te blijven staan. Dit sloot Europese samenwerking evenwel niet uit. Zeker niet economische integratie. Nederland was een handelsland met een sterke concurrentiepositie en als zodanig voor een grote mate van vrijhandel. Nederland werd zo dé voorstander van Europese handelsliberalisering. Althans dat was het beeld dat gedurende de jaren vijftig van Nederland bestond. Hier valt wel een kanttekening bij te plaatsen, ook Nederland hanteerde handelstarieven waar dat goed uit kwam. Niettemin zou Den Haag gedurende de jaren vijftig ervoor pleitten deze tarieven en quota's af te bouwen.⁹² In eerste instantie probeerde Nederland dit via de Benelux en bilaterale verdragen, onder meer met bezet Duitsland. De resultaten waren echter beperkt.

Nederland bleef zoeken naar andere methoden om handelsliberalisering vorm te geven. Een daarvan was de OEES, dat met 17 lidstaten in ieder geval een breed samenwerkingsverband was door het lidmaatschap van Groot-Brittannië, de machtigste bondgenoot in Europa en een belangrijk handelspartner. Voor diegenen in Den Haag die de Europese politiek vanuit een meer traditionele machtsrealistische invalshoek benaderden was samenwerking met Londen daarom onontbeerlijk.⁹³ De wens tot nauwere samenwerking met het Verenigd Koninkrijk was echter algemeen verbreid. Niet in de laatste plaats door een gevoel van culturele en politieke verbondenheid. Het idee bestond dat omdat in Nederland en Groot-Brittannië beide

⁸⁸ De verdeelheid in de VS was tussen voorstanders van vrijhandel en planning in Stirk, *A history of European integration since 1914*, 91.

⁸⁹ A.J. Harryvan ea., 'Dutch attitudes to European military, political and economic integration (1950-1954)' in: Gilbert Trausch ed., *The European integration from the Schuman-plan to the Treaties of Rome* (Luxemburg 1993) 321.

⁹⁰ Wendy Asbeek Brusse, 'The Dutch socialist party' in: Richard T. Griffiths, *Socialist Parties*, 109.

⁹¹ Sie Dhian Ho, 'Federatiekampioen of trouwe bondgenoot', 289.

⁹² Wendy Asbeek Brusse, 'The Stikker Plan' in: R.T. Griffiths, *The Netherlands and the integration of Europe 1945-1957*. NEHA-Series III (Amsterdam 1990) 70.

⁹³ Mathieu Segers, 'Nederland tegen zichzelf. De PvdA, het debat over Europa in de jaren vijftig en de doorwerking daarvan in de Europese politiek van Nederland' in: Frans Becker, Menno Hurenkamp en Monika Sie Dhian Ho red., *Het Ongemak over Europa. WBS jaarboek 2008* (Amsterdam 2008) 102.

sociaaldemocratische eerste-ministers aan de macht waren hier een wezenlijk anders beleid werd gevoerd dan in ‘katholiek’ Europa. Tot op zekere hoogte was dit inderdaad het geval. In beide landen pleitten de regeringen voor vrijhandel en voerden tegelijk ‘thuis’ een sociaaldemocratisch beleid. Dit leidde tot een mix tussen Keynesiaans economisch-nationalisme en liberaal-economisch internationalisme die uniek was voor de Noordwest-Europa, inclusief Scandinavië.⁹⁴ Zeker in België en Duitsland prefereerde men een meer ‘laissez-faire’ binnenlandse economische politiek, terwijl vooral in Zuid-Europa handelsprotectionisme de boventoon voerde. In dit opzicht lag aansluiting bij Groot-Brittannië dus meer voor de hand dan integratie met de continentaal Europese staten. Deze denkwijze sloot aan bij de toen in zwang zijnde vraag of de Zuid-Europese landen wel te vertrouwen waren en niet te afwijkende ideeën over economisch beleid hadden. Ook in de jaren vijftig had men in Nederland een voorkeur voor strikt boekhouden. Het idee dat men het hier onder de grote rivieren allemaal wat minder nauw mee nam kende een lange geschiedenis. Vaak wordt daarnaast het wantrouwen van premier Drees tegen het door katholieken gedomineerde klein-Europa genoemd. Dat stond regeren met katholieken dan wel niet in de weg, wantrouwen tegen het katholieke volksdeel was zeker aan de linkerzijde van het politieke spectrum niet ongewoon.⁹⁵ Ook in de publieke opinie. Zeker de *VN* en *De Groene* staken hun anti-paapse gezindheid niet onder stoelen of banken.⁹⁶ De wens voor samenwerking met Groot-Brittannië was echter algemeen en zou gedurende de jaren vijftig blijven opduiken.

Dat de OEES een zeker enthousiasme opwekte is dus niet verwonderlijk. De OEES kon Nederland in ieder geval niet ‘opsluiten’ in het gevreesde blok van protectionistische, katholieke, continentaal Europese mogendheden en bood daarnaast kans op handelsliberalisering. Stikker zou tijdens zijn ambtstermijn de OEES altijd een warm hart blijven toedragen.⁹⁷ Hij vervulde bovendien bij de OEES vanaf 1950, naast zijn werk als minister, de functie van voorzitter van de Raad. Dit nadat de Belgische minister Spaak als te federalistisch door de Britten was geweigerd. Het lukte Stikker echter niet de door de Nederlandse regering gewenste handelsliberalisering door te voeren. De OEES had hiervoor te weinig vergaande bevoegdheden. Precies om die reden zag men op de ministeries van Economische Zaken en Landbouw meer in samenwerking met klein-Europa.⁹⁸ Hier was nauwere, supranationale, economische samenwerking makkelijker te realiseren. Het was juist Groot-Brittannië dat zich fel verzette tegen elke concessie op het gebied van soevereiniteitsoverdracht. Dit leidde tot heftige discussies tussen Buitenlandse Zaken, Landbouw en Economische Zaken. Met steun van Drees trok Stikker aan het langste eind. Ook Stikker was zich echter bewust dat de OEES onvoldoende resultaten boekte en nieuwe initiatieven voor Europa nodig waren.

Stickers alternatief

In juni 1950 kwam Stikker zelf met een voorstel om via een alternatieve route tot Europese economische samenwerking te komen. Het naar de minister zelf genoemde

⁹⁴ Wendy Asbeek-Brusse, *Tariffs, trade and European integration, 1947-1957. From study group to common market* (Basingstoke 1997) 1.

⁹⁵ Ook in kabinet-Drees I, was de KVP de grootste partij. Zie; Aerts e.a., *Land van kleine gebaren*, 378.

⁹⁶ *VN* 05-05-1954 #41-1 & *GR* 10-06-1950 #23-1.

⁹⁷ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 162.

⁹⁸ Interview met Van der Beugel in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 25-27.

Stikker-plan, introduceerde het idee van sectorgewijze integratie. Dit hield in een bedrijfstakgewijze liberalisering, waarbij om grote tegenstand te voorkomen, opeenvolgend takken van de gehele economie zouden worden geïntegreerd. Omdat in elk land onontkoombaar bepaalde economische sectoren hiervan nadelige gevolgen zouden ondervinden, pleitte Stikker voor de oprichting van een Europees structuurfonds. Met dit geld konden oncompetitieve industrieën geholpen worden met moderniseren.

Het idee van Stikker bleef in binnen- en buitenland niet onopgemerkt. De Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken had een naam in Europa als iemand die ideeën wist om te zetten in toepasbare plannen. Ook in de Nederlandse pers had de minister een grote status. *De Groene*, in politiek opzicht zeker geen geestverwant van de liberaal Stikker, omschreef hem als Nederlands belangrijkste naoorlogse staatsman. Dit omdat hij als “kapitalist” een grote kennis van financiën en de economie had, en toch in staat was tot een vergelijk te komen met de vakbonden.⁹⁹ Een sociaalvoelend liberaal dus. Een ‘unieke’ eigenschap die ook door *VN* werd geprezen. Stikker was in veel opzichten inderdaad een uniek figuur. De minister van Buitenlandse Zaken was voor zijn politieke loopbaan werkzaam geweest bij Heineken. Zijn hart lag bij de zakenwereld. Voor het conservatieve bolwerk dat Buitenlandse Zaken in die jaren was, betekende zijn komst een schok. Tot dan toe was de functie van minister van Buitenlandse Zaken over het algemeen bekleed geweest door partijloze beroepsdiplomaten, al dan niet van adellijke afkomst. Behalve dat hij uit het bedrijfsleven kwam, was de liberaal Stikker ook betrokken geweest bij de oprichting van de VVD in 1948, en was gedurende enkele maanden tevens voorzitter van die partij. Een dergelijke politieke betrokkenheid was op het ministerie eveneens ongehoord. Stikker wist zich ondanks zijn afwijkende profiel echter snel geliefd te maken op Buitenlandse Zaken en in de samenleving in het algemeen. Stikker had een innemend karakter en wekte als persoon een groot vertrouwen.¹⁰⁰ Stikker kreeg, ook als men het niet direct met hem eens was, vaak het voordeel van de twijfel.

Naast de bestaande tendens waarin de meeste voorstellen voor Europese integratie in de opiniepers enthousiast werden verwelkomt, zal de populariteit van Stikker zeker aan de positieve ontvangst hebben bijgedragen. Stikkers idee van sectorgewijze integratie kreeg over de gehele ideologische breedte van de Nederlandse opiniepers steun. De brede interne markt zoals voorgesteld door Stikker, dus inclusief Groot-Brittannië, werd in het algemeen als positief punt genoemd. Dit gold zeker voor de liberale *HP*, als hét voordeel boven het hierna behandelde Schumanplan. Dat was dankzij zijn supranationale aanpak voor Londen niet acceptabel.¹⁰¹ Niet alleen mede liberalen waren het met Stikker eens. Ook *De Groene* steunde de minister, al was dat bij dit blad vooral om dat met het Verenigd Koninkrijk Europa beter in staat was een van de VS onafhankelijk beleid te voeren.¹⁰² Voor *De Linie* diende de VS daarentegen juist als voorbeeld. Om tot welvaart te komen moest er volgens het katholieke blad een op de VS geïnspireerde vrije markt ontstaan, zonder enige belemmering op de vrij uitwisseling van goederen en diensten. Het Stikker-plan vormde hiervoor naar het idee

⁹⁹ GR 11-02-1950 #6-3.

¹⁰⁰ Een medewerker op Buitenlandse Zaken zou hem zelfs een tweede vader hebben genoemd. In: Marnix F. Westers, *Mr. D.U. Stikker en de naoorlogse reconstructie van het liberalisme in Nederland. Een zakenman in de politieke arena* (Utrecht 1988) 18-19. Is een proefschrift.

¹⁰¹ HP 17-06-1950 #1852-2.

¹⁰² GR 11-02-1950 #6-3.

van *De Linie* een prima basis, ondanks dat dit op korte termijn nationale economieën hard kon raken.¹⁰³

De bladen steunden het Stikker-plan vrijwel unaniem en hadden het graag uitgevoerd zien worden. De Europese politiek stelde de pers echter teleur. Het positieve oordeel van de bladen bleek geen standpunt dat de Europese regeringen deelden, met inbegrip van Groot-Brittannië dat zich ironisch genoeg zou ontpoppen tot de felste tegenstander van het Stikker-plan.¹⁰⁴ Het probleem betrof niet zozeer Stickers opvattingen over economische integratie zelf. Over de vorm en mate van handelsliberalisering bestonden in Europa wijd uiteenlopende ideeën, maar het daaruit voortkomende diplomatieke touwtrekken zou ook de succesvolle plannen tot Europese integratie treffen. Groter bezwaar tegen het Stikker-plan was dat het idee niet makkelijk uitvoerbaar was. De sectorgewijze benadering zorgde ervoor dat over elke tak van integratie apart onderhandeld moest worden, wat dit proces onvermijdelijk eindeloos zou laten voortduren. Bij Stickers aanpak zou ieder land uit eigenbelang de zwakste eigen industrie het liefst als laatst geliberaliseerd zien worden. Aangezien het hier in elk land andere industrieën betrof, laat het zich raden dat de discussie over de vraag met welke tak van de economie te beginnen al een probleem op zich zou vormen. Ondanks de grote belangstelling voor Stickers idee, werd het dan ook al snel overschaduwed door het korte tijd later geïntroduceerde Schumanplan, dat precies dit belangrijkste bezwaar tegen Stickers idee trachtte te omzeilen.

Dat het Stikker-plan lastig uitvoerbaar was, werd in de opiniepers echter nauwelijks opgemerkt. Zeker achteraf gezien is het opmerkelijk dat de auteurs in de hier behandelde opiniebladen dit en andere fundamentele verschillen tussen plannen als die van Schuman nauwelijks noemden. Tekenend is een artikel van *VN* van 24 juni 1950, waarin de auteur, de latere minister-president Joop den Uyl, vooral de overeenkomsten tussen beide plannen benadrukte.¹⁰⁵ Net als Den Uyl zag men ook bij de *Elsevier* in eerste instantie twee plannen die op vergelijkbare wijze ‘plotselinge’ integratie, waarvan men begreep dat die niet haalbaar was, probeerden te omzeilen. De *Elsevier* merkte wel op dat het niet makkelijk zou zijn om tot overeenstemming te komen over de sectorintegratie, maar zag dat niet als een onoverkomelijk bezwaar.¹⁰⁶ Over het gegeven dat Schuman en Stikker andere ideeën hadden over de mate van politieke integratie die hun voorstel, zeker op langere termijn, moest bewerkstelligen, werd zelden geschreven. Zoals eerder genoemd wilde Stikker, in tegenstelling tot Schuman, als einddoel liever geen of weinig supranationale integratie. In dit opzicht wist Stikker, die zichzelf als een groot toneelspeler beschouwde, de Nederlandse pers grondig zand in de ogen te strooien.¹⁰⁷ De pers die hoog op gaf over het Europese idee wilde meer dan een vrijhandelszone. De *HK* gaf namens protestants Nederland enig inzicht in de vraag waarom een blad dat zo voor een supranationaal Europa streed, toch geen bezwaar tegen het Stikker-plan had. Volgens het opinieblad moesten de op elkaar lijkende in elkaars verlengde worden gezien. Het plan van Schuman voor de politieke integratie, het plan van Stikker voor de economische samenwerking. Samen ondergeschikt aan de Raad van Europa.¹⁰⁸

¹⁰³ *L* 23-06-1950 #221-3.

¹⁰⁴ Spierenburg en Poidevin, *The history of the High Authority*, 2.

¹⁰⁵ *VN* 24-06-1950 #43-4.

¹⁰⁶ *EW* 19-08-1950 #33-1.

¹⁰⁷ Westers, *Mr. D.U. Stikker*, 18.

¹⁰⁸ *HK* 24-06-1950 #25-4.

II: Een kolen- en staalgemeenschap

Duitse integratie

Politieke en economische integratie, de manier waarop deed minder ter zake. Bij alle zes de opiniebladen kon bij de introductie van het Stikker-plan tussen de regels door in meer of mindere mate deze opvatting gelezen worden. Het Stikker-plan zou niet gerealiseerd worden. De pro-Europese pers had deze mislukking echter niet hoeven afwachten. Op 9 mei, enkele weken voordat Stikker zijn plan lanceerde, had de Franse minister van Buitenlandse Zaken Robert Schuman eveneens een plan voor Europese integratie gelanceerd. Een plan dat in facetten op het Stikker-plan leek, maar zich richtte op een specifiek deel van de economie. Het doel van Schuman was het creëren van een gemeenschappelijke markt voor kolen en staal. Deze zogenaamde ‘pool’ moest worden afgedwongen door een supranationale Hoge Autoriteit. Ook hier was het idee stapsgewijze economische integratie. Het verschil met het Stikker-plan zat met name in de mate van supranationaliteit die Schuman voor ogen had. Schuman zag economische integratie als een middel voor politieke eenwording. Jean Monnet, de Franse hoge ambtenaar die verantwoordelijk was voor het Schumanplan, had als uitgangspunt dat door intergouvernementele samenwerking geen Europese eenwording gerealiseerd kon worden.¹⁰⁹ Europese samenwerking kon volgens Monnet alleen worden afgedwongen door een onafhankelijke, Europese autoriteit die de gezamenlijke belangen zou vertegenwoordigen.

Het directe doel was handelsliberalisering van de kolen- en staalmarkt, maar Schuman liet er geen twijfels over bestaan dat dit slechts een opzet was. De Franse minister sprak bij zijn declaratie over een eerste stap naar een Europese federatie, open voor alle landen die wilden deelnemen.¹¹⁰ Schuman gaf ook duidelijk weer hoe deze federatie tot stand moest komen. Aan de basis lag Frans-Duitse toenadering. De bitterheid in de relatie tussen beide landen moest worden weggenomen.¹¹¹ Kolen en staal was de perfecte tak van industrie om Frankrijk en Duitsland nader tot elkaar te brengen. In de jaren vijftig werd de omvang van de industrie nog gemeten in miljoenen tonnen staal per jaar. Tevens was het als grondstof voor oorlogsvoering onontbeerlijk. Daarbij kwam dat een van de grootste staal producerende gebieden lag in de door Frankrijk en Duitsland lang betwiste Franse regio Elzas-Lotharingen. Naast een symbool voor oorlogsvoering waren kolen en staal ook cruciaal voor de opbouw van de Franse industrie. Vooral de kolen moesten uit Duitsland komen.

Achter de retoriek over federale aaneensluiting speelde nationale belangen dan ook een belangrijke rol.¹¹² De methode die dit nationale belang moest dienen betekende echter een revolutie in de diplomatie. In de eerste naoorlogse jaren circuleerden in de Westerse hoofdsteden, ook in Den Haag, vooral ideeën om de Duitse industrie voor eens en voor altijd te ontmantelen en zo het land terug te brengen tot een pastorale staat. Voor Nederland werd al snel duidelijk dat dit voor de Nederlandse economie, afhankelijk als die was van handel met Duitsland, rampzalige gevolgen zou hebben.¹¹³ Ook in Parijs was men na de oorlog uit op genoegdoening en veiligheid in de vorm van grote territoriale concessies van Duitsland, zoals het Saargebied of zelfs de Ruhr.

¹⁰⁹ Harryvan & van der Harst, *Documents on European Union*, 64-65. (vert. van memoires Monnet).

¹¹⁰ *Ibidem*, 61. (vert. van originele verklaring)

¹¹¹ Spierenburg en Poidevin, *The history of the High Authority*, 4.

¹¹² Menon, *Europe. The state of the union*, 33.

¹¹³ Interview met D.P. Spierenburg in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 262.

Omdat door de ontwikkelingen in de Koude Oorlog steeds duidelijker werd dat West-Duitsland zou worden opgenomen in het Westerse blok, begon echter ook de Franse regering vanaf 1948, onder Amerikaanse druk, langzaam het beleid te wijzigen.¹¹⁴ Voor de West-Europese staten ontstond nu een nieuw probleem. Een economisch sterk Duitsland was goed voor de Europese economie en veiligheid, maar hoe moest dat potentieel sterke Duitsland onder controle worden gehouden?¹¹⁵ Oftewel, hoe kon de nieuwe West-Duitse staat voor Frankrijk en Europa van nut zijn en tegelijk ingedamd worden. Het was dit probleem dat Monnet probeerde op te lossen door Duitsland economisch en politiek aan West-Europa te binden, om zo “de bestaande orde in Europa te veranderen”.¹¹⁶

De declaratie van Schuman

Schuman lanceerde zijn uiterst geheime plan schijnbaar vanuit het niets. Binnen de Franse regering wisten alleen minister-president René Pleven en minister van Justitie René Mayer op voorhand van de inhoud. Een verrassing dus, om een maximaal aan momentum te creëren. Niet zonder resultaat, de Schumans declaratie sloeg in als een bom. Frans-Duitse toenadering binnen een federalistische structuur bleek een aantrekkelijke combinatie. Ook in Nederland waren de reacties positief. De overgrote meerderheid van de Tweede Kamer steunde het Schumanplan.¹¹⁷ Hetzelfde gold voor de opiniepers. Het meest sprong de sociaaldemocratische en de confessionele pers eruit. Geheel in lijn met de algemene omarming van Europese initiatieven noemde *De Linie* het Schumanplan een “bevrijdend project”, dat getuigde van het “groeidend besef van economische verbondenheid op internationaal vlak” en “...zeer concrete Christendemocratische initiatieven.”¹¹⁸ De sociaaldemocraten van *VN* spraken van een “stoutmoedig denkbeeld”, dat Europa een enorme kans gaf om zijn eeuwenoude tegenstellingen te overbruggen.¹¹⁹

De katholieken en sociaaldemocraten in de regering gingen echter veel minder ver in hun steunbetuigingen. In lijn met het op de nationale zelfstandigheid gerichte beleid, deelde de regering-Drees het enthousiasme niet. In ieder geval niet waar het ging om het ‘supranationale’ deel van het Schumanplan. Stikker was blij enkele van zijn ideeën over economische integratie verwerkt te zien in het plan, maar maakte nog voordat de onderhandelingen waren begonnen duidelijk dat de Nederlandse regering grote bezwaren had bij de vergaande bevoegdheden voor de supranationale Hoge Autoriteit. Volgens de regering zouden de Nederlandse belangen hierin onvermijdelijk ondergeschikt raken aan de belangen van de grote staten.¹²⁰ Europese samenwerking moest beperkt blijven tot intergouvernementele samenwerking zoals bij de OEEC. De vrees dat het Nederlands belang in een supranationale kolen- en staalmarkt ondergesneeuwd zou raken was begrijpelijk. De Nederlandse kolen- en staalindustrie

¹¹⁴ Judt, *Postwar*, 156.

¹¹⁵ Duitsland werd door de bezittingsmachten gedwongen tot onderproductie. Zie: R.T. Griffiths, ‘The Schuman Plan’, in idem, *The Netherlands and the integration of Europe 1945-1957*. NEHA-SERIES III (Amsterdam 1990) 113.

¹¹⁶ Mathieu Segers ed., *De Europese dagboeken van Max Kohnstamm. Augustus 1953 – september 1957* (Amsterdam 2008) 7.

¹¹⁷ Griffiths, ‘The Schuman Plan’, 114.

¹¹⁸ L 9-05-1950 #216-2 & L 23-06-1950 #221-3.

¹¹⁹ *VN* 20-05-1950 #38-2.

¹²⁰ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 163.

was klein en internationaal gezien van weinig belang.¹²¹ De investeringen in de Hoogovens kwamen net op gang. Bescherming lag dus voor de hand. Daar kwam bij dat de voor Nederland belangrijke Britse deelname meteen onwaarschijnlijk was. In de eerste plaats viel het in Londen niet in goede aarde dat men, in tegenstelling tot Duitsland, niet op voorhand geïnformeerd was door Schuman. In Whitehall vatte de overtuiging post dat Schuman Groot-Brittannië met opzet buiten de besprekingen wilde houden.¹²² Dit was waarschijnlijk niet zo. Monnet verlangde echter wel dat aan de onderhandelingen deelnemende landen op voorhand toezegden in te stemmen met een Hoge Autoriteit. Dit vooral om te voorkomen dat Groot-Brittannië tijdens de onderhandelingen zou proberen de supranationaliteit uit het verdrag te halen. Het was inderdaad de supranationale Hoge Autoriteit die voor de Britten het struikelblok vormde. Voor Londen was een dergelijke inbreuk op de soevereiniteit onbespreekbaar. De Britse regering zag zichzelf bovendien, net als Churchill eerder al had aangegeven, behalve in geografisch opzicht uitdrukkelijk niet als onderdeel van Europa. Groot-Brittannië oriënteerde zich op het Gemenebest, waarmee de handel begin jaren vijftig nog van groot belang was.¹²³ Londen wees daarom de deelname aan de onderhandelingen af.

De Britse weigering om deel te nemen was voor Den Haag een bittere pil. Londen was net als Nederland immers gericht op de wereldmarkt en kon een tegenwicht bieden aan Frankrijk en Duitsland. De pro-Europese pers hoefde echter niet te vrezen, Nederland besloot met de nodige reserve een afvaardiging naar de onderhandelingen te sturen. De regering was bang te worden buitengesloten en kon Frankrijk niet schofferen, vlak voor dat Stikker zijn eigen plan voor sectorintegratie wilde lanceren.¹²⁴ Daarnaast stelde Stikker het op prijs dat Frankrijk bereid bleek Duitsland bij Europa te betrekken.¹²⁵ De angst geïsoleerd te raken had ongetwijfeld te maken met de snelle positieve reactie van Bonn op het plan, Adenauer betuigde direct zijn steun aan Schuman. Naast mogelijke economische voordelen speelden voor de Bondsrepubliek ook de politieke integratie een grote rol. Voor Duitsland betekende toenadering tot erfvijand Frankrijk een kans om weer als zelfstandig, soeverein land geaccepteerd te worden. Adenauer begreep dat als hij door het voorstel van Schuman te steunen kon laten zien dat Duitsland bereid was een onderdeel van zijn toekomstige soevereiniteit prijs te geven, zijn land daarvoor het einde van de bezetting kon terugverwachten. Dit betekende voor de onderhandelingen dat Duitsland bereid was grote (economische) concessies te doen.

De EGKS-onderhandelingen

Voor de Nederlandse regering zorgde deze constellatie niet voor een gemakkelijke uitgangspositie bij de onderhandelingen. Zonder het Verenigd Koninkrijk en met een

¹²¹ Het Nederlandse aandeel betrof 5.6% van de totale EGKS productie van kolen, staal nog minder. Zie: Peter M. Stirk & David Weigall ed., *The origins and development of European integration. A reader and commentary* (Londen 1999) 78.

¹²² Stirk, *A history of European integration since 1914*, 122.

¹²³ Het aandeel van de handel met het Gemenebest nam voor het VK gedurende de jaren vijftig gestaag af ten gunste van die met de latere EEG landen. Toch was in 1965 de handel met dat Gemenebest met 35% tegen 18% voor Groot-Brittannië nog altijd dubbel zo belangrijk als die met de EEG. Zie: Niall Ferguson, *Empire. How Britain made the modern world* (2003; Londen 2004) 361.

¹²⁴ Griffiths, 'The Schuman Plan', 117.

¹²⁵ Interview met D.P. Spierenburg in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 268.

meegaand Duitsland bevonden de Fransen zich in een sterke positie. Dat terwijl Parijs duidelijk ander ideeën had over economische integratie dan Den Haag. Dit betekende dat de Nederlandse delegatie bij de onderhandelingen een zware opdracht wachtte. De taak deze onderhandelingen te leiden werd vervuld door de van Economische Zaken afkomstige diplomaat Dirk. P. Spierenburg. Zijn door de regering meegegeven uitgangspunt zou worden het supranationale karakter van de EGKS zoveel als mogelijk te beperken.

Monnet en Schuman trachtten er voor te zorgen dat tijdens de onderhandelingen zo min mogelijk gesleuteld werd aan de declaratie, welke moest worden omgezet in een flexibele en duidelijke tekst, die ruimte liet aan latere invulling. Monnet benadrukte in zijn ontwerp dat de essentie van zijn plan de Hoge Autoriteit was, met supranationale bevoegdheden waaraan niet getoond moest worden. De precieze vorm van de Hoge Autoriteit werd echter opzettelijk vaag gehouden. Hierdoor ontstonden de nodige problemen, want dit was tegen de zin van de Benelux-landen, die de bevoegdheden van de Hoge Autoriteit juist duidelijk wilden afbakenen om niet later voor verrassingen te komen staan. Om die supranationale verrassingen verder te kunnen beperken was het uitgangspunt voor Spierenburg dat, wilde de EGKS voor Nederland acceptabel zijn, er een intergouvernementeel tegenwicht moest komen voor de Hoge Autoriteit. Hierin moesten de lidstaten direct vertegenwoordigd worden.¹²⁶ De Nederlandse delegatie was van mening dat anders geen enkele instantie de Hoge Autoriteit zou kunnen controleren en deze dictatoriale macht over de kolen- en staalindustrie zou krijgen. In het Nederlandse tegenvoorstel zou de Hoge Autoriteit alleen beslissingsbevoegd zijn als het daartoe toestemming had gekregen van de Raad van Ministers en daarmee de lidstaten. Spierenburgs voorstel taste echter de federale grondgedachte van Monnets plan aan. Het gevolg waren stevige onderhandelingen. Monnet wist echter een constructieve omgeving te creëren en zorgde dat het gemeenschappelijk belang nooit uit zicht verdween. De gesprekken vonden in kleine kring, in een ongedwongen sfeer plaats, een hemelsbreed verschil het met steekspel dat internationale diplomatie normaalgesproken kenmerkte.¹²⁷ De hoofden van de delegaties vergaderden regelmatig samen, zonder medewerkers. Deze collegiale omgeving zorgde er wel voor dat de precieze gang van zaken op de onderhandelingen voor de buitenwereld grotendeels in nevelen gehuld bleef. De pers moest gissen naar de details. Dat maakte de aandacht er echter niet minder om.

De beslissing van de regering-Drees om aan de onderhandelingen deel te nemen werd in de pers nergens bekritiseerd. De Britse weigering deel te nemen, kwam de Labour-regering daarentegen op grote kritiek van de Nederlandse opiniepers te staan. In de eerste plaats omdat de algemene tendens was dat alle projecten tot integratie gesteund werden, maar ook omdat de Londense weigering deel te nemen het Schumanplan minder aantrekkelijk maakte. Het breed verbreide idee was dat een sterke Europese gemeenschap niet zonder Groot-Brittannië kon. Dit vonden voorstanders van Europese integratie in het algemeen, maar zeker diegenen die in de eerste plaats hoopten op een Europese vrijhandelszone. Bij de liberale *HP* sprak men in het redactioneel commentaar *Post Scripta* zorgelijk over een “Scheiding der wegen in Europa”.¹²⁸ De *HP* had het Stikker-plan juist gesteund, omdat Groot-Brittannië wel mee deed. Londen was net als het liberale blad voor vrijhandel. Het was dan ook

¹²⁶ Interview met D.P. Spierenburg in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 268.

¹²⁷ Spierenburg merkte op dat de onderhandelingen hem meer deden denken aan een overleg dan aan onderhandelen. In: Spierenburg en Poidevin, *The history of the High Authority*, 14.

¹²⁸ *HP* 10-06-1950 #1852-2.

vooral het dirigistische idee achter het Schumanplan dat de *HP* niet aansprak. Niet onlogisch voor een opinieblad dat, met *The Road to Serfdom* van Friedrich Hayek in het achterhoofd, de ‘new deal’ en de ‘welfare state’ in de VS vergeleek met het collectivisme in de Sovjet-Unie. In hetzelfde artikel ontwaarde de *HP* ook in West-Europa een “beangstigende” mate van collectivisering, welke door Europese samenwerking tot staan gebracht moest worden.¹²⁹ Het verbaast niet dat de EGKS daarbij niet als nuttig middel werd genoemd. Moeite met de supranationale facetten van het Schumanplan vond men bij de *HP* echter niet duidelijk terug. Men volgde hier, weer net als Stikker, de redenering dat supranationale integratie vooral nuttig was om de Frans-Duitse vijandelijkheid weg te nemen.¹³⁰ Rechtse kritiek op het Schumanplan beperkte zich niet tot de *HP*. Alhoewel de *Elsevier* aan het probleem van de Britse afwezigheid veel minder aandacht besteedde, uitte ook dat blad economische bezwaren tegen Schumanns Hoge Autoriteit. De overduidelijke dirigistische onderdelen in het verdrag waren een probleem, omdat deze de economische vrijheid aantastten. Bovendien beschermde het plan Nederland in de ogen van de *Elsevier* onvoldoende tegen de “ultra hoge” Franse tarieven en handelsprotectie.¹³¹ Ook hier werd de supranationale integratie op zich echter niet afgewezen. Een sterk Europa ging voor de economische nadelen.

De regering-Drees voelde eveneens niet heel veel voor de dirigistische onderdelen van het Schumanplan. De regering zag echter per definitie niet veel in een grote mate van bovenstatelijke besluitvorming. Het Nederlandse onderhandelingsteam bleef daarom, met steun van Belgische en Luxemburgse collega’s, proberen de (Franse) dirigistische invloeden en het supranationale karakter van de EGKS af te zwakken. De Nederlandse delegatie bleek hierin, ondanks grote druk, succesvol. Spierenburg had in eerste instantie voorgesteld dat de Hoge Autoriteit volledig onder controle van de voorgestelde Raad van Ministers zou komen te staan. Dit was voor Schuman en Monnet onacceptabel, maar ze zagen zich door de standvastige opstelling van Spierenburg genoodzaakt tot op zekere hoogte aan de Nederlandse standpunten tegemoet te komen.¹³² De door de Nederlandse delegatie voorgestelde Raad van Ministers zou op gelijke voet komen te staan met de Hoge Autoriteit. Beleid dat niet direct betrekking had op kolen en staal zou onder de autoriteit van de Raad van Ministers vallen. Daarnaast zouden de competenties van de Hoge Autoriteit worden vastgelegd.¹³³ Hiermee werd voor de Nederlandse regering het Schumanplan acceptabel.

Voordat de Nederlandse pers zich kon wagen aan een oordeel zouden de onderhandelingen zich echter nog maandenlang voortslepen. Door de grote belangen die op het spel stonden bleek het door Monnet gevreesde nationalistische touwtrekken onstuitbaar. Hoewel gericht op een beperkt onderdeel van de economie vormde de integratie van de West-Europese kolen- en staalindustrie een enorm project, met vertrekende gevolgen voor de gehele economie voor de lidstaten. De EGKS beoogde niet alleen een gemeenschappelijke markt voor kolen en staal, maar kreeg taken zoals de modernisering en verhoging van de productie, samenwerking op het gebied van export en transport en de verbetering van de werkomstandigheden van de arbeiders in deze industrie. De onenigheid binnen de onderhandelingen bleef weinig verassend dan

¹²⁹ *HP* 22-12-1951 #1932-33-3.

¹³⁰ *HP* 10-06-1950 #1852-2.

¹³¹ *EW* 08-07-1950 #27-13 v. Dr. K.D. Bosch.

¹³² Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 163.

¹³³ Wendy Asbeek Brusse, ‘The Dutch socialist party’ in: Griffiths, *Socialist parties and the question of Europe*, 107-108.

ook niet beperkt tot het lastige Nederland en in mindere mate België. Zo was de Duitse afgevaardigde Walter Hallstein voor een federaal systeem waarin de Raad van Ministers en een parlement elkaar in evenwicht zouden houden in plaats van het centralistische Franse ontwerpverdrag, met grote bevoegdheden voor de Commissie.¹³⁴ De Italiaanse minister van Buitenlandse Zaken, Graaf Sforza was wel enthousiast. In Italië was men echter eveneens bevreesd dat het Schumanplan zou leiden tot een Duits-Frans staalkartel en een Frans-Italiaanse samenwerking in de weg zou staan.¹³⁵

Druk kwam ook van buiten. Zo was er het controversiële vraagstuk van de status van het sinds de Tweede Wereldoorlog onder Franse controle staande Duitse Saarland, de politieke toekomst van het nog onder internationaal bestuur staande Ruhrgebied en de vraag of Frans Noord-Afrika, als Frans departement, ook in de EGKS geïntegreerd moest worden. Aan beide kanten van de Rijn waren de bedrijven bovendien niet erg opgetogen met de supranationale voorstellen. Veel liever zag men enkel een vrijhandelszone.¹³⁶ Zeker in Duitsland had het bedrijfsleven weinig behoefte aan supranationale inmenging. De machtige kartels in de Rühr vreesden te worden opgebroken. Met de hete adem van de Duitse industriëlen in de nek, gaf Hallstein aan dat het verdrag door Bonn niet getekend kon worden. Er moest Amerikaanse druk aan te pas komen (de VS waren bang dat de EGKS een enorm Europees kolen- en staalkartel zou betekenen) om Adenauer op andere gedachten te brengen.

Een kolen- en staalgemeenschap

De zich voorslepende onderhandelingen verzuurde niet alleen het debat in de politiek. Ook in de pers begon vaker een kritische noot op te duiken. Niet alleen aan de politieke rechterkant van de pers, waar de kolen- en staalgemeenschap als te links werd gezien. Ook de linkse bladen hadden twijfels. Gekeken naar de artikelen die dit opleverde springt met name *De Groene* eruit. Het volgens tegenstanders tegen het communisme aanleunende blad, onderschreef de economische logica van het Schumanplan. De koppeling van de ijzerindustrie in de Elzas met de kolenindustrie in de Ruhr had volgens *De Groene* zeker economische potentie. Ondanks dat men inzag dat dit voor de Hoogovens en de Rotterdamse haven wellicht negatieve gevolgen kon hebben.¹³⁷ Deze voordelen werden voor het linkse blad echter teniet gedaan doordat het Schumanplan duidelijk kapitalistisch van aard was; een ontwerp, met als uitgangspunten de belangen van het economische ‘Ancien Régime’ van de ‘Ruhrmagnaten’ en het Franse ‘Comité des Forges’. Waarbij *De Groene* fijntjes opmerkte dat de samenwerking tussen de vertegenwoordigers van de Franse kolen- en staalindustrie en de “...stoerste steunpilaren van het Hitler-regime...”, ook voor de oorlog al uitstekend was verlopen.¹³⁸ Een mening waar de CPN zich goed in had kunnen vinden.

Alhoewel veruit het felst, was *De Groene* aan de linkerkant van het politieke spectrum niet alleen in de economische kritiek op het Schumanplan. *VN* kon zich tot op zekere hoogte vinden in de kritiek op het vermeende liberale, ofwel ‘kapitalistische’ karakter van het Schumanplan. Voor *VN* was duidelijk dat ook de politiek en de arbeiders invloed moesten krijgen in de kolen- en staalproductie en het Schumanplan

¹³⁴ Stirk & Weigall ed., *The origins and development of European integration*, 66.

¹³⁵ Ibidem, 64.

¹³⁶ Gilbert Trausch ed. ‘By way of introduction. Successes and failures of European integration during a decade of extraordinary intensity’ in: Trausch, *The European integration*, 14.

¹³⁷ GR 20-05-1950 #20-1.

¹³⁸ GR 10-06-1950 #23-2.

moest dit bewerkstelligen.¹³⁹ Hoe pro-Europees het blad ook was, dit viel in Schuman's plan niet terug te lezen. Sociale voorzieningen voor arbeiders werden door de EGKS gesteund, maar het Schumanplan voorzag geen wijzing in de arbeidsverhoudingen. Net als de Labour-partij in Groot-Brittannië beschouwde *VN* het nationaliseren van basisindustrieën als het middel om volledige werkgelegenheid, een socialistisch stokpaardje, te realiseren.¹⁴⁰ De macht hierover delen met niet- of zelfs antisocialisten betekende dat dit onmogelijk werd. *VN* betreurde dat Labour een negatieve opvatting over de Europese integratie had, maar begreep de Engelsen socialisten daarom wel. Het verwijt van Labour dat de continentale katholieken er een liberaal en antisocialistisch gedachtegoed op na hielden, werd door *VN* niet weerlegd.¹⁴¹ Wat overigens niet leidde tot een afwijzing van de EGKS.

De EGKS was dus niet onpopulair, maar werd wel door de linkse pers als een te kapitalistisch project betiteld en in de rechtse pers als te socialiserend. Voor beide kampen een belangrijk nadeel. Zo werd de euforie die de introductie van het Schumanplan kenmerkte minder. Het onvermogen van Europa om het vlot eens te worden over een vestigingsplaats van de op te richten Europese instituties maakte dit er waarschijnlijk niet beter op. Ordinair diplomatiek handjeklap zorgde uiteindelijk dat door schijnbaar toeval en vermoedheid van de deelnemers, Luxemburg als winnaar uit de bus kwam. Zo bezien was het een wonder dat het EGKS-verdrag op 18 april 1951 daadwerkelijk ondertekend werd. De ratificatie verliep daarentegen opmerkelijk soepel. In Nederland en België stemden alleen de Communisten tegen de EGKS. In Frankrijk en Duitsland verliep de ratificatie moeizamer, maar ook hier werd getekend. Enkele maanden later, op 1 januari 1952 hadden zes Europese landen een gemeenschap voor kolen- en staal.

Sindsdien zijn er boeken volgeschreven over de vraag waarom nu juist dit plan voor Europese integratie kon worden uitgevoerd. Het gaat te ver deze hier allemaal te behandelen. Naast de hier al genoemde redenen speelde in ieder geval mee dat als het er echt op aan kwam Monnet en Schuman daadwerkelijk voor samenwerking met Europa, en dan vooral Duitsland kozen. Zij beseften dat voor de Franse veiligheid en welvaart samenwerking met de Duitse burens noodzakelijk was, hoe moeilijk het gedeelde verleden ook was. Daarnaast was Adenauer een oprechte voorstander van Europese integratie. Ondanks de vele moeilijkheden in de onderhandelingen maakte dit het mogelijk dat Frankrijk en Duitsland aan het uitgangspunt dat Europese integratie nodig was trouw bleven. Hiermee was een belangrijke eerste horde naar Europese eenwording genomen.

De Nederlandse regering was met het resultaat niet ontevreden, ondanks dat de manier waarop de integratie binnen de EGKS vorm kreeg niet de eerste keuze was geweest. Drees zelf was niet ongelukkig met het verdrag, met zijn afgezwakte Hoge Autoriteit. Binnen zijn eigen PvdA begon men zich echter wel af te vragen hoe de leden van de regering een dergelijk antifederalistische houding hadden kunnen aannemen in de onderhandelingen.¹⁴² De sociaaldemocratische achterban van Drees, inclusief *VN*, was veel 'federalistischer' ingesteld dan de regering en had bovendien gehoopt op een 'socialistischer' verdrag. De Nederlandse aansluiting bij de EGKS werd door *VN* echter toch goed, maar met weinig bombarie ontvangen. Het 'functioneel federalisme' van de kolen- en staalgemeenschap werd goedgekeurd in het

¹³⁹ *VN* 20-05-1950 #38-7.

¹⁴⁰ *VN* 24-06-1950 #43-4.

¹⁴¹ *VN* 24-06-1950 #43-4.

¹⁴² Wendy Asbeek Brusse, 'The Dutch socialist party' in: Griffiths, *Socialist Parties and the question of Europe*, 109.

breder licht van de Europese integratie. De ‘stap’ werd gewaardeerd. Het Schumanplan werd niet negatief behandeld, maar slechts als een onderdeel van Europese integratie waarnaast nog gelijksoortige organen zouden ontstaan, waarschijnlijk in verbinding met de Raad van Europa.¹⁴³ Het optreden van het kabinet Drees werd niet veroordeeld, maar zal toch menig *VN* redacteur hebben doen twifelen. De houding van *VN* was in dit opzicht exemplarisch voor de hele houding van de Nederlandse opiniepers in die voor Europa zo belangrijke periode 1950-1952. Men was meer begeistert door Europa dan door het Schumanplan zelf.

De beide confessionele bladen moeten eveneens een zekere teleurstelling hebben gevoeld, ondanks dat die ook hier niet openlijk werd uitgesproken. Een artikel uit de *HK* van eind 1950 gaf hierin inzicht. Er werd op de bekende toon gesproken over de grote nood waarin Europa verkeerde. Juist nu was voor de *HK* daarom federale aaneensluiting uiterst belangrijk, hoewel men er enig begrip voor kon opbrengen dat Stikker, die zo vaak werd “teruggefloten” als het ging om de integratie, rekening moest houden met de Nederlandse belangen.¹⁴⁴ *De Linie* had hetzelfde kunnen schrijven. Ook hier had men echter de insteek dat elke vorm van integratie een stap vooruit was. Een mening die het wellicht goed deed bij de mede katholieken van de KVP, zoals de eerder genoemde Klompé en Serrarens. Met inbegrip van al die anderen die volgens toenmalige tweede secretaris van de KVP, M.H.J.C. Rutten, eigenlijk helemaal geen mening over Europa hadden.¹⁴⁵ Eurosceptis trof men in 1950 voornamelijk aan op de politieke flanken. De *HP* noemde het tekenen van het Schumanplan helemaal niet. “De oude wereld sukkelde van crisis tot crisis, omdat er nog geen Europese eenheid en nog geen Europees leger is”, melde het blad in het eindejaarcommentaar van 1951, enkele dagen voordat de EGKS in werking zou treden.¹⁴⁶ De *HP* richtte zijn pijlen vooral op de Sovjet-Unie, waartegen de beperkte economische integratie, zoals de EGKS tot stand bracht, natuurlijk geen directe bescherming bood. Te meer daar Europese politieke eenheid met de EGKS niet veel dichterbij leek te komen. Directe harde kritiek was er echter ook bij de *HP* niet te vinden

Daadwerkelijk kritisch was alleen *De Groene*. Niet alleen omdat de EGKS volgens het blad een ‘staalkartel’ was, maar ook omdat *De Groene* zich afvroeg of de machtige Raad van Ministers en het Hof van Beroep de Hoge Autoriteit niet elk functioneren onmogelijk konden maken.¹⁴⁷ *De Groene* vreesde de invloed van de Franse en Duitse industrie en vroeg zich af of het wel verstandig was om hieraan mee te doen. Te meer daar volgens het Amsterdamse opinieblad de burger geen idee had wat de implicaties van de EGKS waren.¹⁴⁸ Hier had *De Groene* ook voor de neutrale lezer een punt. Het was zeker de vraag of het Nederlandse publiek goed over de inhoud van het Schumanplan was geïnformeerd. Rondom de introductie van het Schumanplan, en ook het Stikker-plan, hadden de opiniebladen dan wel vol gestaan met het onderwerp, dit waren niet altijd de meest diepgravende beschouwingen. In het algemeen keek men naar de plannen vanuit het bredere perspectief van de Europese integratie. Hier waren alle bladen voor. Wat het Schumanplan precies tot stand zou brengen liet men tot op zekere hoogte in het midden.

¹⁴³ *VN* 26-05-1951 #31-9.

¹⁴⁴ *HK* 04-11-1950 #43-4.

¹⁴⁵ Interview met M.H.J.C. Rutten in: Interview met D.P. Spienburg in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 190-194.

¹⁴⁶ *HP* 22-12-1951 #1932-33-1.

¹⁴⁷ *GR* 14-04-1951 #15-7.

¹⁴⁸ *GR* 14-04-1951 #15-7.

Een begin voor Europa

Dat de pers ambivalent stond tegenover het precieze functioneren van de kolen- en staalgemeenschap was weinig verwonderlijk. Hoe de EGKS precies zou werken was zelfs in regeringskringen onduidelijk. Er bleven in de jaren na de inwerkingtreding van het in 1952 nog genoeg vragen voor de pers over. In de eerste plaats betroffen deze het functioneren van de nieuwe kolen- en staalgemeenschap zelf. Zo was het de vraag hoe op te treden als een onafhankelijk, samenhangend, Europees orgaan. Dit was immers nooit eerder gedaan.¹⁴⁹ Dan was er het daarmee samenhangende probleem van de machtsverhouding tussen de Raad van Ministers en de Hoge Autoriteit die in de onderhandelingen opzettelijk onduidelijk waren gelaten. Dit compromis stelde de EGKS zwaar op de proef. Monnet en de zijnen moesten daarnaast uitvinden hoe de balans tussen de lidstaten en Luxemburg lag. Hoe moest gecommuniceerd worden met de lidstaten, wie was uiteindelijk de baas? Een grote rol zou de geschiktheid van de president van de Hoge Autoriteit spelen. Monnet was in staat weerwoord te bieden aan de lidstaten, maar dit zou niet voor al zijn opvolgers gelden.¹⁵⁰

Mede dankzij de organisatorische en competentie problematiek kon de EGKS zijn (economische) macht niet altijd laten gelden. Daar kwam bij dat het belang van kolen als energiebron vanaf de jaren vijftig snel afnam. Dit versnelde de neergang van de West-Europese kolenindustrie, die toch al moeilijk kon concurreren met goedkope importkolen.¹⁵¹ Op den duur kon de EGKS de neergang van de Europese kolen- en staalindustrie niet voorkomen. Dit viel natuurlijk de EGKS slechts voor een klein deel aan te rekenen. In Luxemburg zelf keek men dan ook aanmerkelijk positiever aan tegen de door de henzelf (de EGKS) behaalde resultaten. In een uitgave uit 1963 werd geschreven dat de Hoge Autoriteit als “...stuwende kracht voor politieke ontwikkeling de in haar gestelde verwachtingen geenszins heeft teleurgesteld.”¹⁵² Resultaten waren er zeker. De huisvesting voor arbeiders werd verbeterd. De handel in kolen en staal tussen de lidstaten werd bevorderd. Daarnaast financierde de EGKS grootschalige vernieuwingsprojecten in de kolen- en staalindustrie.¹⁵³

Zoals de Nederlandse opiniepers al aanvoelde waren de minder tastbare resultaten van de EGKS belangrijker. Niet zonder reden noemde de Duitse bondskanselier Adenauer de EGKS later “der entscheidende Wendepunkt in der Geschichte Europas”.¹⁵⁴ De datum van openbaarmaking van het Schumanplan is als ‘Europa Dag’ een officiële feestdag van de Europese Unie. De Hoge Autoriteit gaf Europa een gezicht en werd met alle honneurs ontvangen door staatshoofden en regeringen. In Luxemburg werkten ambtenaren aan een gezamenlijk Europees gevoel. Aan wederzijds vertrouwen tussen volken die vaak met elkaar vochten, maar elkaar soms nauwelijks kenden. Er werd een begin gemaakt met het wegnemen van het Frans-Duitse vijandschap. Het waren precies deze factoren waardoor alle bladen Schumans idee niet afkeurden. Wel waren economische bezwaren. Aan de rechter zijde hadden de *HP* en de *Elsevier* moeite met het dirigisme en zag men liever een grotere vrijhandelszone, met Britse deelname. Bij *VN* en *De Groene* miste men een duidelijke socialistische onderbouwing van het Schumanplan. De aanzet tot politieke eenwording maakte de economische bezwaren over de breedte van de opiniepers echter grotendeels

¹⁴⁹ Zie voor moeizaam functioneren bv. Segers ed., *De Europese dagboeken van Max Kohnstamm*, 55-57.

¹⁵⁰ Spierenburg en Poidevin, *The history of the High Authority*, 649.

¹⁵¹ Tromp, *Europese integratie in hoofdlijnen*, 41.

¹⁵² Rolf Wagenführ, *E.G.K.S., 1952-1962 : resultaten, grenzen, perspectieven* (Luxemburg 1963) VII.

¹⁵³ Stirk & Weigall ed., *The origins and development of European integration*, 72.

¹⁵⁴ Tromp, *Europese integratie in hoofdlijnen*, 38.

goed. Supranationaliteit had het Schumanplan eerder te weinig dan teveel, getuige de hoop die werd gesteld in een toekomstige Europese regering te Straatsburg. In 1950-1951 was de gemiddelde mening van de Nederlandse opiniepers, om met *VN* te spreken: “Veel plannen – één doel”.¹⁵⁵ En dat doel was meer Europese integratie.

¹⁵⁵ *VN* 24-06-1950 #43-4, J. den Uyl.

III: De Europese Defensie Gemeenschap

Europese militaire samenwerking

De pro-Europese opiniepers had begin jaren vijftig reden tot hoop. De verschillende aanzetten tot integratie volgden elkaar snel op. Europese federalisering tekende zich af aan de horizon. De EGKS speelde hier een grote rol in, maar het was zeker de aanzet tot Europese militaire eenwording, de Europese Defensie Gemeenschap, die aan deze beeldvorming bij zou dragen. Het plan voor militaire integratie raakte de kern van de nationale soevereiniteit. Sterke supranationale instituties waren bij een defensie gemeenschap onmisbaar. Het uitbreiden van de samenwerking over het militaire terrein was bovendien een echte doorbraak. Op het gebied van economie was het idee dat samenwerking onontbeerlijk was al langer geaccepteerd. Militaire integratie had eind jaren veertig nog onvoorstelbaar geleken.

Dit was ook het geval in Nederland, waar de vooroorlogse neutraliteitspolitiek in het veiligheidsbeleid lang doorwerkte. Militaire samenwerking, het vormen van pacts, Nederland ging er slechts schoorvoetend mee akkoord. Nog in 1949 verklaarde Stikker dat Zuidoost-Azië (Indonesië) voor Nederland van groter belang was dan de NAVO.¹⁵⁶ Tot diep in de jaren vijftig kleurden koloniale opvattingen het beeld van Nederland in de wereld.¹⁵⁷ De Nederlandse regering had daarnaast niet altijd veel trek in militaire opbouw. Een oorzaak was misschien de vermeende aangeboren afkeer van uniformen die aan Drees wordt toegeschreven.¹⁵⁸ Belangrijker was de prioriteit die economische wederopbouw kreeg. Zo kort na de oorlog betekenden hoge defensie-uitgaven, ondanks Amerikaanse steun, een grote belasting voor de staatskas. Daarnaast was men in Den Haag niet overtuigd van de militaire dreiging van de Sovjet-Unie.¹⁵⁹ Veelzeggend was dat het Sovjet-gevaar niet verhinderde dat vrijwel het volledige Nederlandse leger tot 1949 in Indonesië werd ingezet, terwijl het vaderland onverdedigd achterbleef. De landsverdediging had voor Den Haag niet de hoogste prioriteit. Zo wenste Nederland, ondanks druk van Washington, vanwege historische redenen een omvangrijke vloot te handhaven, ten koste van de voor de verdediging tegen de Sovjets militair nuttiger geachte landmacht. De angst voor communisme in Nederland zelf was aanmerkelijk groter. Een binnenlands communisme dat er baat bij had als door hoge defensie-uitgaven de Nederlandse economische situatie zou verslechteren. Dat de NAVO in 1950 nog niet veel meer dan een stuk papier was, baarde de Nederlandse regering daarom niet echt grote zorgen. Laat staan dat een Europees leger hoog op de politieke agenda stond.

Dat wil niet zeggen dat er in de Nederlandse buitenlandse- en veiligheidspolitiek niets veranderde. Langzaam maar zeker raakte het in Den Haag algemeen geaccepteerd dat samenwerking met Europa en de VS van fundamenteel belang was voor de Nederlandse veiligheid. Reeds eind jaren veertig werden de eerste voorzichtige stappen tot Europese militaire samenwerking gezet. Toen de Britse minister van Buitenlandse Zaken Ernest Bevin op 22 januari 1947 opriep tot West-Europese militaire aaneensluiting, reageerde de Nederlandse regering gematigd positief op zijn

¹⁵⁶ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 158.

¹⁵⁷ Zie appendix voor de ideeën van de bladen hierover.

¹⁵⁸ Jan van der Harst, 'The Pleven Plan' in: Richard T. Griffiths, *The Netherlands and the integration of Europe 1945-1957*. NEHA-SERIES III (Amsterdam 1990) 137.

¹⁵⁹ Drees zelf geloofde er bijvoorbeeld niet in. Zie: Richard T. Griffiths & Alan Milward, 'The Beyen Plan and the European Political Community' in: Werner Maihofer ed., *Noi si mura. Selected working papers of the European University Institute* (Florence 1986) 601.

voorstel. Naar aanleiding van Bevins oproep zou Nederland deelnemen aan de onderhandelingen die leidden tot het Verdrag van Brussel, dat op 17 maart 1948 werd gesloten door België, Frankrijk, Groot-Brittannië, Luxemburg en Nederland. Het verdrag was in feite een militair pact gericht tegen Duitsland en de Sovjet-Unie. Daarnaast beoogde het Verdrag van Brussel, voor een belangrijk deel op Nederlands aandringen, de VS bij de Europese verdediging te betrekken. Hiermee werden de contouren van de Nederlandse naoorlogse veiligheidspolitiek zichtbaar. Die zou er op gericht zijn de Sovjets buiten, de Amerikanen binnen en de Duitsers onder de duim te houden.¹⁶⁰ De Amerikaanse militaire aanwezigheid in Europa werd voor Nederland cruciaal.¹⁶¹ Atlantische politiek zou het Nederlandse naoorlogse veiligheidsbeleid bepalen. Aansluiting bij de NAVO was hieruit de logische gevolgtrekking. Tegelijkertijd werd, zoals in het vorige hoofdstuk is behandeld ook onder druk van de VS, de beslissing genomen dat Duitsland niet geïsoleerd kon worden, maar bij West-Europa moest worden betrokken. Vanuit deze invalshoek werd de conclusie getrokken dat de latere Bondsrepubliek militair moest gaan bij dragen aan de West-Europese verdediging. Dit noopte de Nederlandse regering begin jaren vijftig tot een actieve houding jegens Europese militaire samenwerking.

Hiermee kwam het thema van militaire eenwording ook in het publieke debat op gang. De aandacht in de pers was groot. Dezelfde pro-Europese sentimenten die tot de enthousiaste ontvangst van de kolen- en staalgemeenschap hadden geleid speelden op. Principieel leek het Nederlandse publiek bovendien niets tegen militaire samenwerking te hebben. De Nederlandse bevolking zou, dankzij de Tweede Wereldoorlog en de Sovjet-dreiging, anticommunistisch, pro-Amerikaans en daarom niet antimilitaristisch zijn geweest.¹⁶² Dat wil echter niet zeggen dat een defensie gemeenschap zonder meer acceptabel was voor de hele opiniepers. Militaire eenwording was per definitie een moeilijk proces, met vele haken en ogen. Het zijn echter natuurlijk in het bijzonder de moeilijke thema's die wat zeggen over het denken over Europa binnen de Nederlandse publieke opinie.

De EDG leent zich dan ook goed voor een onderzoek naar het denken over Europese eenwording. In chronologische volgorde zal daarom in dit hoofdstuk worden gekeken naar de opinie over de gevoelige Duitse herbewapening. Het gaat hier om de beslissing deel te nemen aan de EDG en de acceptatie van de Duitse herbewapening in 1950-1951. Vervolgens komt de periode voorafgaand aan de ratificatie van de EDG en het Plan-Beijen in 1953-1954 aan bod. Een periode waarin Europees supranationalisme een hoge vlucht nam en de Nederlandse soevereiniteit onder druk stond. Tenslotte worden de reacties op het controversiële verwerpen van het EDG-verdrag in het Franse parlement en de nasleep daarvan behandeld.

De Korea Oorlog en de Duitse herbewapening

Op 25 juni 1950 brak in Korea oorlog uit. Een 'burgeroorlog' en tegelijk een onverbloemde krachtmeting tussen de twee supermachten. Behalve in naam was er op dit moment weinig kouds aan de confrontatie tussen de Sovjet-Unie, de Verenigde Staten en hun beide bondgenoten. In de eerste maanden van het conflict werd het kapitalistische Zuid-Korea bijna onder de voet gelopen. Massale inzet van Westerse, en dan vooral Amerikaanse, troepen bleek nodig om het tij te keren. Dit versterkte het in het Westen levende idee dat het communisme wereldwijd snel aan kracht won en

¹⁶⁰ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 153.

¹⁶¹ Sie Dhian Ho, 'Federatiekampioen of trouwe bondgenoot', 295.

¹⁶² Van der Harst, 'The Plevin Plan', 137.

Moskou ook van plan was dit uit te buiten. Oost-Europa en China waren al gevallen. Als Stalin bereid was grote risico's te nemen met zijn steun aan de Noord-Koreaanse aanval op Zuid-Korea, leek het niet onwaarschijnlijk dat hij in staat was hetzelfde te doen in Duitsland. De Blokkade van Berlijn in 1948-1949 had al een hint gegeven. De vergelijking tussen het verdeelde Korea en Duitsland was snel gemaakt. Bovendien beschikte Moskou sinds 1949, veel eerder dan verwacht, over de atoombom. Dat de VS een overwicht hadden als het ging om het aantal beschikbare kernwapens en de mogelijkheden deze in te zetten, verhulde niet dat de naoorlogse Amerikaanse militaire suprematie aan het wankelen was gebracht. Met meer dan vierhonderdduizend troepen in Korea konden de VS alleen niet meer garant staan voor de veiligheid van Europa. Te meer daar de Sovjets een groot overwicht in conventionele troepen bezaten.¹⁶³

Voor de VS en diens minister van Buitenlandse Zaken Dean Acheson, zich bewust van het gevaar van 'imperial overstretch', had dit al in 1949 tot de conclusie geleid dat Europa een substantieel deel van zijn verdediging in eigen handen moest nemen.¹⁶⁴ Dit betekende grootschalige conventionele bewapening van West-Europa, om op termijn in staat te zijn de Sovjets aan de Elbe te stoppen. De conclusie dat Duitsland hieraan moest bijdragen lag voor de hand. De latere Bondsrepubliek had gezien de omvang van zijn economie en bevolking een groot militair potentieel. Wie konden bovendien beter Duitsland verdedigen dan de Duitsers zelf. Om deze militaire opbouw van Europa te verwezenlijken en te coördineren stelden de VS een commandostructuur binnen het kader van de NAVO voor, en kreeg Europa financiële steun voor bewapening. Ook garandeerden de VS militair aanwezig te blijven in Europa. Daar stelden de VS de eis tegenover dat de Europese landen hun eigen defensie-uitgaven zouden verhogen en de incorporatie van Duitsland in de West-Europese verdediging dienden te accepteren.

Voor de Europese landen waren deze plannen geen volstrekte verrassing. In Groot-Brittannië werd binnen de legertop al voor het eind van de oorlog over Duitse opname in de Westerse verdediging gespeculeerd. In Frankrijk gebeurde hetzelfde in 1947.¹⁶⁵ Stikker was er reeds in 1949 van op de hoogte dat de Amerikanen Duitsland militair in Europa wilden integreren.¹⁶⁶ Dat het hier een controversiële oplossing betrof was niettemin duidelijk. Voor de West-Europese staten, die nog volop in wederopbouw waren, betekende dit dat men minder dan vijf jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog zich tegenover de Verenigde Staten verplichtte tot grootschalige investeringen in het militaire apparaat. Het vooruitzicht de defensie-uitgaven te moeten verhogen baarde veel Europese regeringen zorgen. Herinneringen aan de economische stagnatie en massawerkloosheid uit het interbellum waren nog vers. Tegelijk was het duidelijk dat de VS tegemoet moesten worden gekomen. Het was immers Washington dat genereus bijdroeg aan het economisch herstel. De defensie-uitgaven werden inderdaad verhoogd. Het Nederlandse defensiebudget steeg van 4,7% van het netto nationaal inkomen in 1949 naar 9,7% in 1951.¹⁶⁷ In de andere West-Europese landen gebeurde in meer of mindere mate hetzelfde. Hiermee was het probleem van de Duitse integratie in de West-Europese verdediging echter nog niet opgelost.

¹⁶³ Armand Clesse, *Le projet de C.E.D. du Plan-Pleven au «crime» du 30 août. Histoire d'un malentendu européen* (Baden-Baden 1989) 10-11.

¹⁶⁴ Stirk & Weigall ed., *The origins and development of European integration*, 93.

¹⁶⁵ Stirk, *A history of European integration since 1914*, 126.

¹⁶⁶ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 164.

¹⁶⁷ Richard T. Griffiths, *Europe's first constitution. The European Political Community, 1952-1954* (London 2000) 55.

Ook in Nederland werd Duitsland met argwaan bekeken. Bewapening van de voormalige vijand lag gevoelig. Samenwerking met Duitsland zou nog jarenlang als een partnerschap uit noodzaak gelden. Geen enkel Nederlands opinieblad vond een nieuwe ‘Wehrmacht’ volstrekt onproblematisch. Openlijk anti-Duits was echter alleen *De Groene*. Volgens *De Groene* auteur prof. J. Goudriaan moesten Duitsland en Japan niet bewapenend worden voor een mogelijk Derde Wereldoorlog, daar ze bij winst de vijanden zouden zijn in de Vierde. De voormalige agressors moesten niet worden opgenomen in een “oorlogsfront”, maar voorgoed te verstaan worden gegeven dat ze waren uitgeschakeld. Naar het idee van Goudriaan zouden de ‘agressors’ onvermijdelijk opnieuw in de fout gaan dankzij hun volksaard, of ‘ziel’. Duitsland wilde zich hoe dan ook wreken: “Deutschland kommt wieder hoch, der Führer hat doch Recht gehabt”, citeerde Goudriaan.¹⁶⁸ Niet iedereen bij *De Groene* wantrouwde Duitsland, of de Duitse volksaard, zo sterk als Goudriaan. Helder was het voor het blad niettemin dat het bewapenen van een land waarvan men betwijfelde of het niet nog altijd naar de macht op het continent streefde, op zijn minst onverstandig was.¹⁶⁹ Met de oorlog nog maar enkele jaren achter de rug, zal ook bij de andere bladen menig auteur geen voorliefde voor Duitsers hebben gehad. Toch waren anti-Duitse betogen hier veel minder te vinden. Het door *De Groene* gebruikte woord ‘oorlogsfront’ geeft aan wat hiervan de oorzaak was. In tegenstelling tot de andere bladen benadrukte de linkse *De Groene* het negatieve en polariserende effect dat de Duitse bewapening op de Westerse relatie met de Sovjet-Unie zou hebben. *De Groene* hoopte op meer samenwerking met Moskou. Deze zaak was niet gediend met bewapening van het kapitalistische deel van Duitsland.

De Groene stond alleen in deze opvattingen. Een dergelijke gematigde opvatting over de Sovjet-Unie was immers geen gemeengoed. Voor de andere bladen was het juist de vrees voor de Sovjets die bewapening van Duitsland acceptabel of zelfs gewenst maakte. Hoe groter de afkeer van de Sovjet-Unie, des te belangrijker achtte men herbewapening. De positionering van de overige bladen met betrekking tot de Duitse herbewapening valt dan ook vrij makkelijk te maken. Rechts vond men vurige betogen tegen Moskou en voor de opname van Duitsland in de Westerse verdediging. Hoe verder naar links, des te meer bezwaren tegen Duitse herbewapening men had. Bij de sociaaldemocratische *VN* leidde de spanningen in de Koude Oorlog tot de nodige vragen. Het autoritaire Sovjet-systeem vond het blad weliswaar verwerpelijk, maar Moskou had wél het fascisme verslagen. Buitenlandredacteur Van Randwijk riep op niet teveel in zwart-wit te denken en niet elk pacifisme gelijk te stellen aan communisme. Anders dan *De Groene* koos *VN* uiteindelijk echter consequent partij voor de kapitalistische wereld. Voor *VN* was het Westerse militair ingrijpen in Korea gerechtvaardigd. Het Russisch optreden was niet goed te praten.¹⁷⁰

De *Elsevier*, *HP*, en *De Linie* spraken beduidend minder gematigd over de Sovjet ‘agressie’. Bij *De Linie* werd terugkerend geschreven over het gevaar van de Sovjet-Unie, waar slechts kracht tegenover gezet kon worden.¹⁷¹ Voor de *HP* was het communisme “gevaarlijker dan een atoombom”.¹⁷² Volgens *Elsevier* was het voor Europa “...vechten, leven of sterven”, en was “iedere apathie [tegenover de Sovjet-Unie]... verraad”.¹⁷³ Treffend is de felheid die de anti-Sovjet retoriek in deze fase van

¹⁶⁸ GR 03-03-1951 #9-2.

¹⁶⁹ GR 14-04-1951 #15-7, V.d. Woestijne.

¹⁷⁰ VN 29-07-1950 #48-1, Randwijk.

¹⁷¹ L 29-12-1950 #241-5.

¹⁷² HP 12-08-1950 #1861-3, zie ook appendix bij *HP*.

¹⁷³ EW 19-08-1950 #33-3 & EW 16-12-1950 #50-1.

de Koude Oorlog had aangenomen. Met uitzondering van *De Groene* trokken de opiniebladen de conclusie dat het Sovjet-gevaar alleen door het Westen kon worden tegengegaan, als Duitsland daaraan militair zou bijdragen. Vrees voor Duits revanchisme, leidde buiten *De Groene* niet tot de opvatting dat herbewapening van het voormalige Derde Rijk moest worden voorkomen. Exemplarisch is dat in het denken van de auteurs van het sterk op de Europese onafhankelijkheid gerichte opinieblad *De Linie*, opname van Duitsland in West-Europa een geaccepteerd gegeven was. Voor *De Linie* gaven de (Duitse) voorstellen om Duitsland neutraal te maken, slechts kansen aan de Russen. Dit idee breidde zich tot ergernis van het blad steeds verder uit, wat Europa verzwakte.¹⁷⁴ West-Duitse herbewapening was kortom een algemeen geaccepteerd gegeven. De discussie in de pers zou zich toespitsen op de vraag hoe die herbewapening vorm moest krijgen.

Plevens oplossing

Ook in de regering-Drees werd de vraag niet langer gesteld of Duitsland moest worden herbewapend, maar hoe. Hiervoor werd een flinke psychologische drempel genomen. De bladen vreesden over het algemeen de Sovjet-Unie meer dan de regering-Drees. Bewapening tegen het ‘rode gevaar’, zag men in Den Haag als minder noodzakelijk. Toch werd de aversie tegen herbewapening in Den Haag opgegeven. Anti-Duits sentiment woog niet op tegen de voordelen die Duitse herbewapening bood. De Westerse frontlinie kwam zo van Nederland af te liggen. Voor de regering speelde daarnaast het aantrekkelijk gegeven dat bij een groot Duits leger de Nederlandse defensie-uitgaven beperkt gehouden konden worden. Duitse herbewapening was echter nog niet rond. De vraag was nog open hoe dit Duitse leger onlosmakelijk aan West-Europa te binden, om een Duitse ‘Alleingang’ of toenadering tot het Oosten te voorkomen.

Deze vraag werd in alle West-Europese hoofdsteden gesteld. Zeker voor de Franse regering was Duitse herbewapening een schrikbeeld. Frankrijk was binnen zeventig jaar tweemaal volledig, en een keer bijna, op het slagveld verslagen door de Duitsers. De Duitse deling bracht hiervoor geen oplossing. Ook het Westelijk deel van Duitsland afzonderlijk was economisch vitaler dan Frankrijk, wat bij herbewapening een sterk Duits leger betekende. De Franse koloniale verplichtingen hadden bovendien tot gevolg dat een groot deel van het Franse leger niet in Europa gestationeerd was, wat de krachtsverschillen verder vergrootte.¹⁷⁵ Deze factoren maakten Duitse herbewapening, en daarmee de NAVO, voor Frankrijk onaanvaardbaar. De Fransen wilden meer controle op Duitsland dan de NAVO bood. Daarentegen was ook Parijs afhankelijk van Amerikaanse economische en militaire steun. De Franse regering beseftte dat met Washington als voorstander van herbewapening, een Duits leger op termijn niet was tegen te houden. Het was daarom zaak te voorkomen dat een bewapend Duitsland zich wederom tegen West-Europa, en Frankrijk, zou keren.¹⁷⁶ Net als in Nederland was de vraag voor de Franse regering hoe een oplossing te vinden.

De uitkomst was dat op 24 oktober 1950 de Franse regering van René Pleven een voorstel deed voor het onderbrengen van de legers van de Zes onder een Europese politieke en militaire supranationale autoriteit. De Europese Defensie Gemeenschap. Binnen het kader van de voorgestelde EDG moest een Europees leger tot stand komen,

¹⁷⁴ L 10-03-1950 #206-3.

¹⁷⁵ Een belangrijk deel van het Franse leger bevond zich in Indochina, met daarnaast een groeiend aantal in Tunesië en Marokko.

¹⁷⁶ Sie Dhian Ho, ‘Federatiekampioen of trouwe bondgenoot’, 295.

waarin de nationale legereenheden zouden opgaan in een gemeenschappelijke structuur. Frankrijk pleitte voor kleine nationale eenheden die multinationale divisies zouden vormen. De Belgische, Franse, Italiaanse, Luxemburgse en Nederlandse eenheden zouden verantwoording afleggen aan de eigen regering. De Duitse eenheden aan de EDG zelf. Zo zou er geen Duits nationaal leger ontstaan en ook geen Duits ministerie van Defensie. De andere lidstaten hielden wel een eigen leger, divisies gestationeerd buiten Europa zouden niet onder de EDG komen te vallen. De structuur van de EDG leek op die van de EGKS. Een Europese minister van Defensie, genomineerd door nationale overheden, zou volgens de plannen verantwoording moeten afleggen aan een Raad van Ministers en een EDG Parlement. De minister zou zeggenschap krijgen over de eenheden, de bewapening en de financiën. Het budget zou gezamenlijk vastgesteld worden en het aankopen van materieel gecoördineerd. Verschillen met de structuur van de kolen- en staalgemeenschap waren er ook. De Raad van Ministers zou binnen de EDG een grotere invloed krijgen dan bij de (op dat moment ook nog niet uitonderhandelde) EGKS. Met uitzondering van Duitsland, werd beoogd dat de lidstaten een aanzienlijke vinger in de pap zouden houden.¹⁷⁷

Pleven en de reacties in Nederland

Het Plan-Pleven was niettemin een vergaand voorstel. Het ging niet alleen om supranationale macht over het leger, maar ook over de defensie-industrie, het defensiebudget en de bewapeningspolitiek. De Nederlandse regering had al grote moeite met de supranationale kolen- en staalgemeenschap, de door Pleven beoogde defensie gemeenschap ging verder. De EDG werd daarom in Den Haag nog minder positief ontvangen. Dat deelname aan de onderhandelingen over het Schumanplan uiteindelijk acceptabel was geweest voor de Nederlandse regering, betekende nog niet dat men het EGKS model ook toepasbaar achtte voor andere facetten van Europese integratie. Integendeel, de regering-Drees was van mening dat de federalistische plannen voor de EDG volstrekt induisten tegen de Nederlandse belangen. Ook op Buitenlandse Zaken wilde men over het algemeen geen federaal Europa, en dus ook geen supranationale zeggenschap over defensie-aangelegenheden.¹⁷⁸ De NAVO was acceptabel geweest, omdat het als intergouvernementeel samenwerkingsverband geen directe inbreuk op de soevereiniteit van de deelnemende lidstaten pleegde. De EDG betekende zonder meer een verlies aan nationale zelfstandigheid.¹⁷⁹

De algemene pro-Europese lijn die de meeste opiniebladen in 1950 volgden, en de acceptatie van Duitse herbewapening, doet het vermoeden rijzen dat de opiniepers, evenals bij de EGKS, minder moeite had met Europees federalisme dan de regering-Drees. Dit was tot op zekere hoogte inderdaad het geval. *De Groene* zag de EDG zoals genoemd als een vorm van imperialistische, kapitalistische machtspolitiek, maar stond daarin alleen. *De Linie* was wederom zeer pro-Europees en leek er genoeg in te scheppen dat Europa bij militaire samenwerking de VS de loef af kon steken.¹⁸⁰ Geredeneerd vanuit het Europees federalisme dat het katholieke blad aanhing, achtte

¹⁷⁷ Stirk en Weigall noemen de EDG zelfs meer een voorloper van de EEG dan voortkomend uit de EGKS, zie: Stirk & Weigall ed., *The origins and development of European integration*, 98.

¹⁷⁸ Bijvoorbeeld Van der Beugel aarzelde over supranationalisme. Hij vond dat ambtenaren en politici in de eerste plaats de taak hadden het Nederlands belang te dienen. Niet om zo snel mogelijk integratie te realiseren., in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 35-37.

¹⁷⁹ Pleven liet er bij de introductie van zijn plan geen twijfel over bestaan dat het Europese leger alleen tot stand kon komen als dit samen ging met supranationale politieke integratie. Zie: 'The Pléven Plan' in Harryvan en Van der Harst ed., *Documents on European Union*, 65-69.

¹⁸⁰ L 15-09-1950 #233-1.

men Europese samenwerking belangrijker dan de Atlantische band. Een opvatting die de regering-Drees verwierp, maar in de Tweede Kamer vaker te horen was. Dit geluid werd, in een artikel uit *VN* van 16 december 1950 ook door PvdA Kamerlid Van der Goes van Naters vertolkt. Van der Goes vond Atlantische samenwerking belangrijk. Sterker, hij vond dat de Atlantische legermacht de prioriteit moest hebben. Zo kon snel een blok tegen het communisme gevormd worden. Tot zover had de regering-Drees hem en *VN* kunnen volgen. Van der Goes zag de Atlantische samenwerking echter als een tijdelijk samenwerkingsverband. Een Europese legerorganisatie was daarentegen blijvend en zou, door Frankrijk en Duitsland op gelijke voet supranationaal te laten samenwerken, oorlog binnen Europa voorgoed uitsluiten. Daarom zag Van der Goes het Plan-Pleven als een “bruikbaar schild”.¹⁸¹

Een mening die voor het belangrijkste deel werd onderschreven door de conservatieve collega's bij de *Elsevier*. Ook daar zag men geen kans van slagen voor Europese militaire samenwerking, als daar geen Europese integratie tegenover stond. De Duitsers zouden volgens de *Elsevier* terecht alleen bereid zijn voor Europa te vechten, als er ook een ‘Europa’ bestond.¹⁸² Atlantische samenwerking was dus wel belangrijk, maar nam de noodzaak voor Europese integratie bij de opiniepers niet weg, tenzij men zoals *De Groene*, Westerse bewapening in het algemeen afkeurde. Het idee dat alleen een federaal aaneensluiten nog perspectief kon brengen voor Europa voerde de boventoon. Een idee dat de *HK* samenvatte, door erop te wijzen dat er geen efficiënt defensiesysteem kon ontstaan in een verdeeld Europa.¹⁸³

In de regering-Drees vond men de Westerse verdediging zonder vergaande supranationale integratie daarentegen wel degelijk mogelijk. De supranationale facetten zag men juist als een bezwaar. Stikker dacht net als bij de kolen- en staalgemeenschap dat de deelnemende landen te uiteenlopende belangen hadden om in een federatief verband te kunnen opgaan.¹⁸⁴ De bezwaren waren ook praktisch van aard. Los van de vrees die men voor supranationale integratie in het algemeen had, dacht men in Den Haag dat het Franse voorstel de West-Europese verdediging vooral zou vertragen. In de regering wilde men, om financiële en militaire redenen, snelle Duitse bewapening. Het opzetten van een volledig supranationaal leger op divisieniveau zou onvermijdelijk veel tijd kosten. Stikker vreesde eindeloze onderhandelingen en dientengevolge vertraging in de militaire opbouw van West-Europa.¹⁸⁵ Daarom zag men in Den Haag het voorstel van Pleven als een Franse tactiek om de bewapening van Duitsland op de lange baan te schuiven. Pleven had weliswaar benadrukt dat de EDG samenwerking in NAVO-verband niet in de weg mocht komen te staan, voor Den Haag wekte het plan de indruk in de eerste plaats een alternatief te zijn voor de gewenste Atlantische samenwerking.¹⁸⁶ De EDG zou de VS juist uit Europa kunnen jagen. Daarnaast speelde voor de regering net als bij de EGKS het bezwaar dat, omdat deelname van Groot-Brittannië of de Scandinavische landen was uitgesloten, Nederland opgesloten kon raken in een door Frankrijk gedomineerd klein-Europa.¹⁸⁷ De Nederlandse regering vond het om die reden een belangrijk

¹⁸¹ *VN* 16-12-1950 #16-1.

¹⁸² *EW* 23-12-1950 #51-1.

¹⁸³ *HK* 09-09-1950 #35-4, B. Buddingh.

¹⁸⁴ Annemarie van Heerikhuizen, *Pioniers van een Verenigd Europa. Bovennationaal denken in het Nederlandse parlement, 1946-1951* (Amsterdam 1998) 25.

¹⁸⁵ Jan van der Harst, *The Netherlands and the European Defence Community*. EUI Working Paper No. 86/252 (Florence 1986) 4.

¹⁸⁶ Stirk & Weigall ed., *The origins and development of European integration*, 97.

¹⁸⁷ Eden deed een voorstel om de EDG en EGKS onder de Raad van Europa onder te brengen, om zo niet buitengesloten te raken en tegelijk zoveel mogelijk supranationaliteit te kunnen ontlopen. Dat dit door de

bezwaar dat het plan Duitsland discrimineerde.¹⁸⁸ Drees geloofde door de discriminerende onderdelen van het EDG-verdrag niet in de welgemeendheid van de Frans-Duitse toenadering. De enige militaire concurrent van Frankrijk bij afwezigheid van de VS en het Verenigd Koninkrijk, was Duitsland. De NAVO daarentegen omvatte veel meer landen die tegenwicht konden bieden aan Franse dominantie.

Nederland en de Vijf

In deze bezwaren stond de Nederlandse regering niet alleen. In Washington twijfelde men eveneens of het hier niet een Franse verdragings tactiek betrof om de Duitse herbewapening te voorkomen. Aanleidingen genoeg, zo wilden de Fransen niet met de onderhandelingen beginnen voordat het Schumanplan was getekend. De officiële reden was om de kolen- en staalgemeenschap niet in de weg te lopen, bewuste verdraging leek echter ook in het spel. Met de argwaan van de VS had Nederland op het eerste gezicht een sterke onderhandelingspositie. Zonder steun van de VS was een defensie gemeenschap uitgesloten. Daarom kon de Nederlandse regering besluiten niet volwaardig aan de onderhandelingen deel te nemen. Bij het begin van de EDG-onderhandelingen in februari 1951 stuurde Nederland, net als Groot-Brittannië en de Scandinavische landen, slechts een waarnemer. Terwijl Nederland nog onderhandelde binnen de Zes over de EGKS, onderhandelden dus vijf landen over de EDG. Nederland was uiteindelijk echter niet in de positie om buiten de onderhandelingen te kunnen blijven. Buitenlandse, en dan met name Amerikaanse, druk speelde hierin een belangrijke rol. De positie van Washington wijzigde zich ten nadele van Nederland. De opstelling van de VS was in de eerste plaats pragmatisch. Acheson zag de Franse bijdrage voor de West-Europese militaire samenwerking als noodzakelijk en was daardoor bereid het Plan-Pleven te steunen als dit de Fransen kon overhalen de Duitse herbewapening te steunen. Vanaf halverwege 1951 was om die reden de eerdere Amerikaanse twijfel omgeslagen in vierkante steun voor de EDG.¹⁸⁹

Stikker kwam nu in een lastige positie. Daarom kwam hij met een voorstel om de supranationale integratie te beperken tot in Duitsland gelegeerde divisies. Deze divisies zouden dan komen te vallen onder de Raad van Ministers van de NAVO. In Stickers plan was, geheel in overeenstemming met het geldende Nederlandse beleid, geen sprake van uitgebreide supranationale integratie van de Europese legers. Toen dit idee weinig respons kreeg kwam Stikker schoorvoetend tot de conclusie dat Nederland wel moest deelnemen aan de EDG, als de 'grote drie' steun aan het plan betuigden. De Amerikaanse koerswijziging kwam in Nederland hard aan. Stikker gaf aan dat het niet makkelijk was een dergelijk groot verlies van soevereiniteit te accepteren.¹⁹⁰ Van enthousiasme was in Den Haag geen sprake. Het Plan-Pleven werd voor de regering pas bespreekbaar op het moment dat er geen andere optie meer was. Vanaf 1 oktober 1951 nam Nederland toch deel aan de EDG-onderhandelingen.¹⁹¹

continentale partners waarschijnlijk niet geaccepteerd zou worden was natuurlijk duidelijk. Het hele idee van de EDG was een zekere mate van supranationale controle op de Europese bewapening.

¹⁸⁸ Jan van der Harst, 'The Pleven Plan', 142.

¹⁸⁹ Stirk & Weigall ed., *The origins and development of European integration*, 97.

¹⁹⁰ Ibidem, 100.

¹⁹¹ Griffiths & Milward, 'The Beyen Plan and the European Political Community', 595.

De EDG-onderhandelingen

De regering-Drees stuurde de ervaren diplomaat Henri van Vredenburg als afgezant. Waarschijnlijk omdat men Spierenburg, die de EGKS onderhandelingen succesvol had geleid, als te pro-Europees beschouwde.¹⁹² In lijn met de standpunten van de regering zou de Nederlandse afvaardiging, in overleg met de Benelux-partners, proberen de bevoegdheden van de EDG zo beperkt mogelijk te houden. Dit betekende in de praktijk voornamelijk dat Van Vredenburg trachtte het supranationale element te beperken. Daarnaast bleef de Nederlandse afvaardiging hameren op nauwe samenwerking met de VS en Groot-Brittannië.¹⁹³ De Nederlandse onderhandelingsruimte tijdens de negentien maanden durende onderhandelingsperiode was klein. Zeker nu Frankrijk gesteund werd door de Verenigde Staten. Voor Nederland was samenwerking met de Duitsers de meest voor de hand liggende optie. Deze tactiek was tijdens de EGKS-onderhandelingen ook succesvol gebleken. De Duitse positie vertoonde ook inzake de defensie gemeenschap overeenkomsten met die van Nederland. Ook de Duitsers zagen in eerste instantie niet al teveel in de EDG. Dat betekende niet dat de Duitse regering afwijzend stond ten opzichte van opname in de West-Europese defensie samenwerking. Anticommunisten in Duitsland hoefden maar een blik op de kaart te werpen om te zien dat het 'rode gevaar' vlak bij was, in Duitsland nota bene. Daarnaast baarde het Duitse revanchisme ook veel Duitsers zelf, waaronder Adenauer, grote zorgen. Integratie in een supranationaal Europees leger kon revanchisme voorkomen. Het was vooral de discriminatie in de Franse voorstellen die Bonn afschrokken. In de Duitse regering zag men daarom in het algemeen meer in herbewapening via de NAVO.¹⁹⁴

Bonn wees het Plan-Pleven echter niet af. Adenauer had net als bij de kolen- en staalgemeenschap in de eerste plaats de Frans-Duitse toenadering voor ogen en was bereid met Pleven samen te werken. Dit lukte voor Duitsland goed. Bonn kreeg het voor elkaar dat in de onderhandelingen voor een groot deel aan de eigen wensen tegemoet werd gekomen. Duitsland accepteerde dat het niet over militaire eenheden buiten de EDG zou beschikken en verplichtte zich af te zien van het bezit van atoomwapens. Tegenover die concessies aan Frankrijk stond dat in het EDG-verdrag werd vastgelegd dat Duitsland grote delen van zijn soevereiniteit terugkreeg. Er zouden, in tegenstelling tot wat het oorspronkelijke plan beoogde, zelfstandige Duitse divisies komen en ook een Duits ministerie van Defensie. Daarnaast zou het uitvoerende orgaan van de defensie gemeenschap vormgegeven worden door een meerhoofdig commissariaat, waarin ook Duitsers vertegenwoordigd zouden zijn. De goede Frans-Duitse verstandhouding tijdens de onderhandelingen leidde er toe dat de grote lidstaten en de Benelux meer en meer tegenover elkaar kwamen te staan. Te meer daar Italië onder Spinelli weinig moeite had met federale samenwerking. De kleine landen vreesden in een organisatie getrokken te worden waarin Frankrijk, Italië en Duitsland de eerste viool speelden. Gezien de (toekomstige) militaire krachtsverhoudingen geen onlogische conclusie. Door deze tegenstellingen kwamen de

¹⁹² Spierenburg was voor de EDG, omdat hij daarin een mogelijkheid voor Nederland zag om meer invloed uit te oefenen dan binnen de NAVO. Daarnaast was Spierenburg een voorstander van een meer van de VS onafhankelijk Europees beleid. In: Van der Harst, 'The Pleven Plan', 145.

¹⁹³ Pieter Drooglever, 'Een hoogstbekwaam beroepsdiplomaat. Jhr. Hendrik Frederik Lodewijk Karel van Vredenburg (1905-1981)' in: Bert van der Zwan, Bob de Graaf en Duco Hellema red., *In dienst van Buitenlandse Zaken. Achttien portretten van ambtenaren en diplomaten in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2008) 97.

¹⁹⁴ Stirk, *A history of European integration since 1914*, 129.

onderhandelingen eind 1951 bijna tot stilstand. De grote drie landen overwogen zelfs zonder de Benelux-landen door te gaan.

Dit betekende dat de Nederlandse delegatie werd geconfronteerd met felle tegenstand. Van Vredenburg was daarom niet erg succesvol in het verdedigen van de Nederlandse regeringsstandpunten.¹⁹⁵ Het uiteindelijke EDG-verdrag was aanmerkelijk 'supranationaler' van opzet dan Drees en Stikker hadden gewenst. Zo kreeg tegen de zin van Nederland de EDG de bevoegdheid het Nederlandse defensiebudget en het gemeenschappelijke wapenprogramma te bepalen.¹⁹⁶ Desondanks hoefde de Nederlandse delegatie niet helemaal ontevreden te zijn. De vervanging van de beoogde Europese minister van defensie door een uitvoerend commissariaat, met minder vergaande bevoegdheden naast een invloedrijke Raad van Ministers, paste beter bij de Nederlandse wensen. Ook werd op Nederlands voorstel de band tussen EDG en de NAVO vastgelegd in het EDG-verdrag. Bovendien spraken de VS en Groot-Brittannië hun steun uit en beloofden ze in te grijpen als de eenheid van de EDG bedreigd zou worden.

Of Nederland wel of niet tevreden was maakte uiteindelijk echter niet veel uit. Den Haag moest, mede dankzij druk vanuit Washington, akkoord gaan.¹⁹⁷ De andere optie was het isolement. Op 27 mei 1952 tekenden de Zes het EDG-verdrag. Hiermee begon voor de EDG een lang proces van ratificatie in de parlementen. Een proces waarin de verschillende ondertekende landen het verdrag nog op fundamentele wijze probeerden aan te passen, ook Nederland.

Beijen en de Europese eenwording

Halverwege 1952 was er getekend voor een Europees leger. Twee jaar na de declaratie van Schuman had Nederland de economische en militaire middelen om een eigen veiligheidsbeleid te voeren uit handen gegeven aan Europese instituties. Het spreekt voor zich dat een dergelijke ontwikkeling een grote impact had in het publieke debat. Voor de reacties van de pers op de defensie gemeenschap te behandelen is het echter essentieel om dieper in te gaan op de periode tussen de ondertekening van het verdrag en de ratificaties in de parlementen. De wijzigingen en toevoegingen aan het EDG-verdrag die in deze periode volgden, zouden een nog veel verdergaande mate van integratie dichtbij brengen. Namelijk, Europese politieke integratie. Een opmerkelijke ontwikkeling, gezien de weerzin die bij verschillende landen tijdens de onderhandelingen leefde tegen supranationale instellingen. Nog opmerkelijker was dat het initiatief voor politieke integratie van Nederland kwam.

Dat dit mogelijk was, had te maken met een wisseling van de wacht op Buitenlandse Zaken. Het ondertekenen van het EDG-verdrag was een van de laatste politieke acties van minister Stikker, en als gematigd euroscepticus waarschijnlijk niet de meest plezierige. Veel genoeg in het politieke spel had Stikker toch al niet meer. Bij een conflict met het kabinet over het te volgen beleid in Nieuw-Guinea begin 1951, kon Stikker er ternauwernood van weerhouden worden af te treden. Een jaar later zou hij zich niet beschikbaar stellen voor de Tweede Kamer, de volksvertegenwoordiging waarmee hij veel onenigheid had gehad over het te voeren Europabeleid.¹⁹⁸ Hoe dan ook zou zijn partij de VVD, geen deel uit maken van het tweede kabinet-Drees (Ook wel Drees III genoemd), waarin naast de KVP en de PvdA, de protestantse ARP en

¹⁹⁵ Drooglever, 'Een hoogstbekwaam beroepsdiplomaat', 97.

¹⁹⁶ Sie Dhian Ho, 'Federatiekampioen of trouwe bondgenoot', 295.

¹⁹⁷ Van der Harst, 'The Plevin Plan', 151.

¹⁹⁸ Westers, *Mr. D.U. Stikker*, 258-259.

CHU zitting namen. Dit tot spijt van Drees, die Stikker graag had zien terugkeren als minister van Buitenlandse Zaken. Met deze mogelijkheid uitgesloten lag een katholieke minister van Buitenlandse Zaken voor de hand. De KVP wilde met Drees als sociaaldemocratische minister-president, dit prestigieuze departement per se in handen krijgen. Drees zag een katholiek op Buitenlandse Zaken daarentegen absoluut niet zitten.¹⁹⁹ In het bijzonder, omdat in dat geval in heel klein-Europa, alle ministers van buitenlandse zaken katholiek zouden zijn. Er werd al smalend gesproken over “l’Europe Vaticane”.²⁰⁰ Dit was te meer een bezwaar omdat katholieken in de ogen van Drees (te) sterk federale opvattingen over Europa hadden.

De oplossing diende zich aan in de vorm van een dubbel ministerschap. Het idee de taken van de minister van Buitenlandse Zaken op te delen ging al langer rond. De in de opiniepers zo populaire Stikker had zich, mede dankzij zijn werk voor de OEES, zo vaak in het buitenland bevonden dat menigeen zich afvroeg of het werk op het departement daar niet onder leed. Als oplossing werd gekozen voor een tweede minister van Buitenlandse Zaken. De katholiek Joseph M.A.H. Luns zou als minister zonder portefeuille de bilaterale betrekkingen en de Verenigde Naties voor zijn rekening nemen. De partijloze Johan Willem Beijen zou de formele minister van Buitenlandse Zaken worden en gaan over de multilaterale betrekkingen, waaronder de Europese eenwording. Dit opmerkelijke experiment met twee ministers op een departement leverde tamelijk onwerkbaar op. Knallende ruzies over protocollaire aangelegenheden waren niet ongewoon, de communicatie tussen de twee ministers geschiedde al snel vooral schriftelijk. Opmerkelijk genoeg waren Luns en Beijen het beleidstechnisch gezien vaker eens.²⁰¹ Ondanks dat Luns Atlanticus was en Beijen zich ontwikkelde tot een enthousiast aanhanger van Europese integratie. Juist wat Drees had willen voorkomen door geen katholiek op de Europese integratie te zetten. Dat Beijen zich uiteindelijk ook nog tot hetatholicisme zou bekeren zal de minister-president dan ook zeker een wenkbrauw hebben doen optrekken. Zijn aanstelling wordt dan ook wel ironisch ‘Drees’ big mistake’ genoemd. Dat Drees zijn oog had laten vallen op Beijen was echter niet onlogisch, diens achtergrond toonde overeenkomsten met die van zijn voorganger Stikker.

De in 1897 geboren Johan Willem Beijen was, evenals Stikker, geen beroepsdiplomaat. Beijen was na zijn studie rechten werkzaam geweest bij Philips en daarna bij de Javasche Bank in Amsterdam. Hij zou tot 1940 in het bankwezen werkzaam blijven waar hij, onder andere als president van de Bank van Internationale Betalingen in Basel, uitgebreide internationaal economische en politieke ervaring opdeed. Zijn tijd in Basel confronteerde Beijen met de grote belemmeringen die de politiek de handel in de weg legde.²⁰² Het onvermogen hier iets aan te doen deed Beijen besluiten over te stappen naar Unilever. Het was de oorlog die ertoe leidde dat Beijen de oversteek naar de politiek maakte. In 1940 werd hij in Londen financieel adviseur van de Nederlandse regering in ballingschap en diende hij de overheid bij de conferentie van Bretton Woods in 1944. Na de oorlog zette Beijen zijn carrière als ambtenaar voort bij de International Bank of Reconstruction (Wereldbank) en later het Internationaal Monetair Fonds. Kortom, een rijke ervaring in het internationale handel-

¹⁹⁹ Willem H. Weenink, *Bankier van de wereld. Bouwer van Europa. Johan Willem Beyen, 1897-1976* (Amsterdam 2005) 294-295.

²⁰⁰ J. Charité red., *Biografisch woordenboek van Nederland II* (Amsterdam 1985) 31.

²⁰¹ Interview met Van der Beugel in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 37-39.

²⁰² J. Charité red., *Biografisch woordenboek van Nederland*, 30.

en geldwezen, die hem goed van pas zou kunnen komen bij de door Drees gewenste Europese handelsliberalisering.

Beijen zag net als Stikker het belang van handelsliberalisering voor Nederland. Alleen door economische integratie kon West-Europa zich naar zijn mening teweer stellen tegen de binnen- en buitenlandse communistische dreiging.²⁰³ Ook Beijen zou tijdens zijn ambtstermijn er voor strijden deze economische integratie te realiseren. Er was echter een belangrijk verschil. Stikker zag de vrije markt het liefst tot stand komen met zo min mogelijk politieke integratie, Beijen zag diezelfde politieke integratie als onmisbaar. Gedeeltelijk lag hieraan ten grondslag dat Beijen vanuit ideologisch oogpunt positiever tegen Europese integratie aankeek. Beijen was volgens naaste medewerkers, in tegenstelling tot Stikker, daadwerkelijk toegewijd aan de Europese eenwording en bovendien niet bang voor het Europa van de Zes.²⁰⁴ De nieuwe minister van Buitenlandse Zaken beschouwde de EGKS als te beperkt, maar niettemin als een succes en een goede opstart voor Europa. De praktische vorm van de kolen- en staalintegratie sprak hem aan. Veel minder dan Stikker hechtte Beijen zich aan de betrokkenheid van Groot-Brittannië, dat volgens hem het proces van Europese integratie slechts bemoeilijkte.²⁰⁵ Wat overigens niet betekende dat hij het VK, mits welwillend en constructief, niet bij Europa wilde hebben. Om deze redenen stond Beijen minder wantrouwend tegenover militaire supranationale integratie in klein-Europees verband. Dat hij hierin fundamenteel van mening verschilde met Stikker, blijkt wel uit het gegeven dat deze hem in zijn nieuwe functie als ambassadeur in Londen, bleef waarschuwen voor het Europa van de Zes.²⁰⁶ Overigens zonder resultaat, Beijen zag de Zes als een voldongen feit.

Het gaat niettemin veel te ver om Beijen te omschrijven als een idealistische federalist. Beijen trad aan op het moment dat de Nederlandse economie het steeds beter begon te doen.²⁰⁷ Nederland bevond zich in een goede concurrentiepositie. Beijen had daarom meer speelruimte. Dit betekende echter niet automatisch een pro-Europese politiek. Het Nederlands belang bleef het uitgangspunt. Ook Beijen zag geen toekomst voor snelle federalisering. In weerwil tot de indruk die men uit de opiniebladen kreeg, was daar volgens Beijen geen basis voor onder de Europese bevolking.²⁰⁸ Beijens constatering dat de Europese regeringen er niet aan wilden was in elk geval waar. De verschuiving naar de acceptatie van supranationale politieke integratie die Beijen voor zich zag was dan wel gebaseerd op pragmatische economische motieven, over de noodzaak van supranationale integratie bestond nog allerminst overeenstemming op het departement en in het kabinet.²⁰⁹ Dat Beijen deze koerswijziging toch kon doorvoeren had met de veranderde internationale omstandigheden te maken. Beijen had de mogelijkheid naar andere opties voor handelsliberalisering te kijken, omdat alternatieven tijdens zijn ambtstermijn overduidelijk gefaald hadden.

De naoorlogse GATT onderhandelingen voor handelsliberalisering hadden weinig opgeleverd. De OEEC ontbrak het aan macht. De daarop gebaseerde aanzet tot een vrije markt van zijn voorganger, het Stikker-plan, was eveneens op niets uitgelopen.

²⁰³ Weenink, *Bankier van de wereld*, 324.

²⁰⁴ Interview met Van der Beugel in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 43.

²⁰⁵ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 181.

²⁰⁶ Weenink, *Bankier van de wereld*, 331-332.

²⁰⁷ Van der Harst, *The Atlantic priority*, 189.

²⁰⁸ Weenink, *Bankier van de wereld*, 328.

²⁰⁹ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 182.

Het was Beijen duidelijk dat een bovennationaal orgaan moest worden ingezet om de vrije markt te verwezenlijken.²¹⁰

Een politieke gemeenschap

Op het moment dat Beijen aantrad bood het EDG-verdrag een concreet platform voor verdere integratie. Beijen zag de EDG als een nuttig orgaan om zijn eigen politieke agenda te realiseren, een voor Nederland gunstige West-Europese douane-unie.²¹¹ De mogelijkheid hiervoor diende zich aan in de vorm van de Europese Politieke Unie (EPG), een onderdeel van het EDG-verdrag. In september 1951 had Schuman in een toespraak opgeroepen tot een algemeen supranationaal orgaan voor Europa. De Raad van Europa pikte dit op en pleitte voor een Europese politieke autoriteit, onder controle van een parlement, met bevoegdheid op het gebied van buitenlandse politiek en defensie. Deze oproepen werkten indirect door in de EDG-onderhandelingen. Het leek, vooral federalisten, logisch de EDG en de EGKS onder te brengen in één bovennationaal orgaan. Met artikel 38 van het EDG-verdrag werd een aanvang genomen met de opzet van een dergelijke overkoepelende politieke organisatie. In de eerste paragraaf van het betreffende artikel stond dat het tijdelijke EDG parlement, de constitutie en de bevoegdheden voor een permanent, democratisch gekozen parlement zou opstellen. Er was specifiek vastgelegd dat de uitkomst een federale of confederale structuur moest zijn, met een scheiding der machten en een tweekamerstelsel. Dit stond in theorie niet ver af van een politiek orgaan voor een federaal Europa. In werkelijkheid lag er nog weinig vast. In Frankrijk was men zeker niet voor een al te verstrekkende interpretatie van artikel 38.²¹² Ook het Nederlandse kabinet stelde zich, voor de ambtstermijn van Beijen, ten aanzien van de EPG zeer terughoudend op. De aanpak van de EPG, met samenstellend parlement om tot een grondwet te komen, was een voorbeeld van klassiek Europees federalisme. Niet een lijn die Stikker aansprak, of paste bij het beleid van de Nederlandse regering. Met het parlement van de EPG zou de vergaande militaire integratie zoals beoogd met de EDG, onder democratische controle komen te staan. Voor de meeste regeringen (wellicht m.u.v. Italië) was de EPG echter veeleer een middel om de EDG aan de parlementen en de publieke opinie te kunnen verkopen.²¹³

Beijen kon zich wel vinden in de noodzaak van politieke integratie voor de defensie gemeenschap. Hij dacht echter dat politieke integratie alleen weinig zou bijdragen aan de Europese eenwording en Nederland geen voordelen zou opleveren. Beijen beschouwde economische eenwording als een voorwaarde voor succesvolle politieke integratie.²¹⁴ Daarnaast was Beijen van mening dat die economische integratie alleen kon overleven als die zou samengaan met politieke integratie. De EPG omvatte politieke integratie, maar Beijen twijfelde eraan of de politieke gemeenschap de economische eenwording zou bevorderen als het orgaan daartoe niet uitdrukkelijk verplicht werd, wat inderdaad ook niet de oorspronkelijke bedoeling van het Franse plan was geweest.

Beijen introduceerde begin 1953 een plan (Plan Beijen) om de afspraken om tot een douane-unie te komen rechtstreeks in het EPG-verdrag op te nemen. Getekend zou

²¹⁰ Sie Dhian Ho, 'Federatiekampioen of trouwe bondgenoot', 304.

²¹¹ Van der Harst, 'The Plevin Plan', 153.

²¹² Richard T. Griffiths, *Europe's first constitution. The European Political Community, 1952-1954* (London 2000) 96.

²¹³ Dinan, *Ever closer Union*, 28.

²¹⁴ Griffiths, *Europe's first constitution*, 100.

worden voor het afschaffen van tariefmuren en handelsbelemmeringen. Daarnaast zou er een gemeenschappelijk buitentarief, handelsbeleid en vrije markt worden gecreëerd. Na ondertekening zouden deze afspraken onmiddellijk in werking worden gesteld en via een vast tijdschema worden uitgevoerd. Hiermee trachtte Beijen te voorkomen dat de onderhandelingen over de douane-unie aan de EPG zelf zouden worden overgelaten, waardoor deze zich zouden voortslepen. Beijen kon hierbij rekenen op brede steun van de Tweede Kamer en moest deze zelfs afremmen.²¹⁵ Ook het Nederlandse bedrijfsleven kon zich in de plannen van Beijen vinden.²¹⁶ In het kabinet lag dat anders. Weliswaar steunden de minister van Economische Zaken dr. J. Zijlstra en de minister van Landbouw Sicco. C. Mansholt de plannen van Beijen.²¹⁷ Drees vond de voorstellen veel te ver gaan. De minister-president drong er daarom bij Beijen op aan het Nederlandse belang niet uit het oog te verliezen en dreigde zelfs te zullen aftreden als dit niet zou gebeuren.²¹⁸ Beijens plan voor een douane-unie bleef echter binnen het kabinet overeind. Om druk achter zijn plan te zetten verklaarde Beijen begin 1953 dat Nederland het EPG-verdrag niet zou steunen als een douane-unie hier geen onderdeel vanuit zou maken. Hij kon dit doen omdat het Franse parlement zelf op de EPG had aangedrongen, als middel tot democratische controle op de EDG.²¹⁹ Het leek Beijen onwaarschijnlijk dat de Franse regering de EPG zou laten vallen, omdat daarmee de EDG in gevaar zou komen.

Economische integratie bleek desondanks ook via deze weg moeilijk te verwezenlijken. Bij de overige regeringen van de Zes vielen de plannen niet onverdeeld in goede aarde. De plotselinge pro-Europese houding van Nederland wekte een mengeling van interesse en argwaan. Het was vooral Frankrijk dat weinig voelde voor het Plan Beijen. De plannen van de Nederlandse minister voor economische eenwording vond men in Parijs te ambitieus. Dat was voor een belangrijk deel het gevolg van de Franse economische positie. De Franse staat kampte met een negatieve betalingsbalans en ondersteunde exporteurs met ruimhartige subsidies.²²⁰ Als de EPG uitgebreide bevoegdheden zou krijgen over economische aangelegenheden kon dit beleid niet voortgezet worden. In feite achtte Frankrijk zichzelf economisch te zwak voor een douane-unie en wilde men niet of nauwelijks soevereiniteit afstaan over economische aangelegenheden.

In Bonn was Adenauer enthousiaster over economische integratie, maar hij wilde de EDG niet in gevaar brengen door Frankrijk van zich te vervreemden. Een opvatting waar hij in gesteund werd door de VS.²²¹ Volgens Bonn en Washington kon Beijens voorstel voor de EPG, de ratificatie van de EDG bemoeilijken en zo de Europese eenwording in het algemeen in gevaar brengen. Adenauer pleitte daarom voor een EPG zonder invloed over de economie. Dit haalde echter de basis onder het idee van Beijen vandaan en was daarom voor Nederland onacceptabel. De resulterende diplomatieke patstelling leidde er toe dat de beslissing over de EPG werd uitgesteld en Beijens plan samen met de EPG een zachte dood te leek sterven. De vergaande ontwerpvoorstellen voor een politieke unie werden grotendeels ontmanteld. Voor de ratificatie van de EDG in het Franse parlement hielp dit echter niet. Op 21 mei 1954 viel de Franse regering-Mayer en trad een nieuwe regering onder de centrumlinkse Mendès-France aan. De

²¹⁵ Weenink, *Bankier van de wereld*, 326.

²¹⁶ *Ibidem*, 334.

²¹⁷ Sie Dhian Ho, 'Federatiekampioen of trouwe bondgenoot', 298.

²¹⁸ Weenink, *Bankier van de wereld*, 335.

²¹⁹ R.T. Griffiths, 'The Beyen Plan' in: *idem, The Netherlands and the integration of Europe 1945-1957* NEHA-SERIES III (Amsterdam 1990) 166.

²²⁰ Griffiths, *Europe's first constitution*, 106.

²²¹ Weenink, *Bankier van de wereld*, 333.

vraag werd steeds actueeler of het Franse parlement de EDG in het geheel wel zou ratificeren.

De EDG onder vuur

Twee jaar na de ondertekening van het Plan-Pleven was er kortom van alles gebeurt, maar nog niks tot stand gekomen. Begin 1954 was dan ook nog meer dan gebruikelijk een verwarrende tijd voor geïnteresseerden in het Europadebat. Aan de ene kant waren daar de EPG en het Plan Beijen. Economische, militaire en zelfs politieke eenwording stond ogenschijnlijk hoog op de Europese agenda. Tegelijk kalfde in de politiek de steun voor de defensie gemeenschap af. Zowel Europese federalisering als de complete ineenstorting van het Europese integratieproject leek op korte termijn een mogelijkheid. Alhoewel, en dat zou de pers niet ontgaan, de tweede mogelijkheid steeds waarschijnlijker leek dan de eerste. De voortekenen voor het EDG-verdrag waren niet goed. De ratificatie ging langzaam. In Duitsland werkte het Constitutioneel Hof niet mee, in België moest de Grondwet veranderd worden, in Italië werd de vraag naar de politieke status van Triëste gekoppeld aan de ratificatie en ook Luxemburg maakte geen haast. Ook binnen de Nederlandse regering bleef deelname aan de EDG een heikel punt. Onder andere Drees was immers, in tegenstelling tot Beijen, nooit erg enthousiast geweest over de EDG en EPG en bleef daarom hopen van de EDG af te kunnen komen. De EDG en EPG zouden in zijn ogen Nederland slechts binden aan instabiele landen, met een grote communistische beweging. Oftewel Italië en Frankrijk.²²² De Nederlandse regering als geheel had uit opportunisme voor de EDG gekozen, niet omdat men erg gecharmeerd was van de organisatie zelf. Beijens plan voor economische integratie werd gesteund om de EDG voor Nederland aanvaardbaar te maken, niet omdat Den Haag de defensie gemeenschap zelf wilde.

Meer dan in 1950-1951 werd Den Haag hierin gesteund door de publieke opinie. De rechtse *Elsevier* en *HP*, hadden in 1950 ook nog weinig kritiek op de EDG gehad. Hier begon men echter meer bezwaren te zien. De *Elsevier* betreurde het dat Groot-Brittannië buiten de defensie gemeenschap bleef en waarschuwde dat Nederland zonder Engeland in de verdrukking zou komen. De Nederlandse “culturele autonomie” kwam in gevaar door de onontkoombare Franse overheersing binnen het Europa van de Zes.²²³ Nog uitgesprokener was de Haagse concurrent. De *HP* steunde het Plan Beijen en achtte politieke en militaire integratie onmogelijk zonder economische eenwording. Ook bij het liberale blad was men echter bang voor Franse dominantie. Dit zou slechts tot een protectionistisch Europa leiden. Alleen een “marché comun”, kon daadwerkelijke integratie tot stand brengen. De EDG leek hiervoor, ondanks de EPG, niet het ideale middel.²²⁴

De vrees voor klein-Europa begon dus opmerkelijk genoeg in de Nederlandse opiniepers aan kracht te winnen toen Beijen, die minder moeite had met het Europa van de Zes, de euroscepticus Stikker had vervangen. De rode draad die men hierin terugvond was de vrees voor Franse, dan wel Duitse dominantie. Dit kwam niet bij alle opiniebladen even duidelijk naar voren. Bij de *Linie* en de *HK* was de pro-Europese instelling nog volop aanwezig. Beide bladen waren nog altijd voorstanders van supranationale integratie binnen klein-Europa. Daarom zagen zowel de *HK* als *De Linie* uit ideologische (federalistische) motieven de EDG nog als de juiste oplossing en

²²² Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 184.

²²³ *EW* 20-02-1954 #8-12.

²²⁴ *HP* 27-03-1954 #2050-1/3, Post Scripta door Diplomaticus.

bovendien als een praktisch samenwerkingsverband voor de Europese verdediging.²²⁵ Ook *De Linie* had echter bedenkingen bij mogelijke Franse hegemonie. Het katholieke blad vroeg zich nadrukkelijk af of de supranationale samenwerking tussen Frankrijk en Duitsland wel zou werken. *De Linie* rechtvaardigde de EDG daarom voor zichzelf door te benadrukken dat de EDG nauw met de NAVO zou samenwerken. Zelfs de zo pro-Europese *Linie* hoopte dat het ‘Europa van de Zes’, snel zou worden uitgebreid en het Verenigd Koninkrijk zou deelnemen aan de EDG, om Europa in evenwicht te houden.²²⁶

Voor de bladen aan de linkerkant van het politieke spectrum was het niet zozeer de vrees voor een dominant Frankrijk, als wel Duitsland, die twijfels opleverde met betrekking tot de EDG. *VN* kon enig cynisme niet onderdrukken in een artikel waarin werd opgemerkt hoe kort na de oorlog Duitsland al weer een bondgenoot was. Volgens *VN* waren er nog steeds elementen in het “land van Hitler, Rauter en Seyss-Inquart”, die het niet erg hoog op hadden met de vrede.²²⁷ *De Groene* ging een stap verder en rekende net als in 1950 erop dat de Duitse bewapening zou leiden tot agressief nationalisme. “Sluimerend nazisme” stak, nu herbewapening aan de orde was, alweer de kop op.²²⁸ In het betreffende artikel van dr. J.C. de Meyer bestreed het blad het idee dat Frans-Duitse toenadering in het interbellum de Tweede Wereldoorlog had kunnen voorkomen. Duitsland wilde volgens Meyer juist eenwording, om zijn doel, wereldheerschappij, te verwezenlijken. *Groene* auteur Jan Brusse, francofiel en bekend van zijn vele boeken over dat land, sprak van nodeloze omvorming van West-Europa tot een bufferstaat.²²⁹ Een bufferstaat waarin, zo vreesde Brusse, Frankrijk aan Duitsland ondergeschikt zou zijn. Deze artikelen in acht genomen wekt het geen verwondering dat *De Groene* weinig ophad met het Europa van de Zes en de EDG. *De Groene* was in zijn opvattingen extreem. De voorbeelden van de artikelen uit de verschillende bladen geven echter aan dat begin 1954 zowel de linkse als rechtse opiniepers bezwaren had tegen een ‘klein-Europa’. Onafhankelijk van de vraag of deze vrees werd veroorzaakt door beduchtheid voor Franse of Duitse dominantie. Bij militaire integratie was deze angst groter dan bij de EGKS het geval was geweest.

De ratificaties

Ondanks dat de Nederlandse regering deze twijfels deelde was het de Nederlandse Tweede Kamer die als eerste parlement van alle lidstaten het verdrag ter ratificatie kreeg voorgelegd. Alleen de communistische CPN stemde tegen. Dat de Tweede Kamer in het algemeen voor de EDG was, lag in lijn der verwachting. Dat de Nederlandse regering als eerste het verdrag ter ratificatie aan het parlement voorlegde was onder andere om de Amerikanen een plezier te doen. De Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken John Foster Dulles wilde de West-Duitse herbewapening snel gerealiseerd zien. De langzame ratificatie was hem een doorn in het oog. Daarom dreigde Foster Dulles dat als ratificatie nog lang op zich liet wachten dit gevolgen zou hebben voor de militaire en economische hulp van de VS.²³⁰ Nederland kon door snel te tekenen aan de VS laten blijken van goede wil te zijn en tegelijk aantonen dat het

²²⁵ *HK* 19-06-1954 #25-4 & *L* 01-05-1954 #422-6.

²²⁶ *L* 01-05-1954 #422-6.

²²⁷ *VN* 30-10-1954 #9-1.

²²⁸ *GR* 13-02-1954 #57-2/4, Dr. J.C. de Meyer.

²²⁹ *GR* 01-05-1954 #18-2, Jan Brusse, Brusse is vooral bekend als Francofiel en zijn vele boeken over dat land.

²³⁰ Clesse, *Le projet de C.E.D.*, 304.

Plan Beijen niet tot verdere vertraging met betrekking tot de ratificatie van de EDG leidde. Voor de Nederlandse regering was de snelle ratificatie te meer een goed middel om de welwillendheid te laten blijken, omdat de vraag of Frankrijk zelf wel zou ratificeren steeds nadrukkelijk op de voorgrond trad. Den Haag kon zo goede sier maken, met de ratificatie van een verdrag dat er waarschijnlijk niet zou komen. Als Frankrijk zijn eigen oplossing omzeep hielp, kon het land bovendien nauwelijks meer om de door Den Haag geprefereerde Atlantische optie heen. Omdat West-Duitse herbewapening eigenlijk al een voldongen feit was, moest Parijs in dat geval wel kiezen voor de NAVO.²³¹

De regering-Drees had alle reden om te vermoeden dat het EDG-verdrag niet door het Franse parlement zou komen. In 1952-1953 was Frankrijk minder toegewijd aan Europese integratie dan in 1950.²³² Premier en (gelijktijdig) minister van Buitenlandse Zaken Mendès-France dacht minder positief over supranationaliteit dan Schuman en Pleven. De economische positie van Frankrijk was sinds 1950 verzwakt, protectionistische ideeën laiden op.²³³ Na de ondertekening van het EDG-verdrag was in Frankrijk een storm van kritiek losgebarsten. Binnen de instabiele Vierde Republiek wisselden de verschillende coalities elkaar in hoog tempo af. Eurosceptici trof men echter binnen alle partijen. Van communisten tot socialisten en gaullisten, zowel links als rechts had men grote bezwaren tegen de EDG. Aan de linkerkant van het politieke spectrum waren de parlementariërs tegen Duitse bewapening. Aan de rechterkant wilde men de Franse militaire soevereiniteit niet beknotten. In het centrum was er grote onenigheid over de precieze vorm van het verdrag. Hier wilden vooral socialisten een politieke gemeenschap met meer democratische macht, nationalistische daarentegen juist een uitgekleden of geen EPG. De gedeelde vrees was dat de Franse machtspositie werd aangetast.

De belangrijkste, maar tegenstrijdige, eis die de Franse Kamerleden deelden was dat men Duitsland via een sterke supranationale organisatie militair in bedwang wilde houden, zonder dat de handelingsvrijheid van Frankrijk zelf werd ingeperkt. Oftewel een EDG die de Duitse legereenheden onder controle zou houden, terwijl het Franse leger onafhankelijk zou kunnen opereren.²³⁴ Dit betekende een ongelijk verdrag. Tijdens de onderhandelingen was Duitsland er juist in geslaagd de meeste tegen het land gerichte discriminerende maatregelen uit het verdrag te krijgen. Een positie die Bonn niet wilde opgeven. Bij de gelijkwaardige positie tussen Frankrijk en Duitsland die daar het gevolg van was, voelde men zich in Parijs echter niet lekker. Zowel de regering-Mayer als de daaropvolgende regeringen van Pinay en Mendès-France trachtten het verdrag acceptabel te maken voor hun wisselende coalitiegenoten. Dit betekende in de praktijk dat de Franse regeringen zoveel mogelijk probeerden de supranationale elementen van de EDG en EPG te ontmantelen. Met dat doel stelde Mendès-France in Brussel voor de Raad van Commissarissen volledig ondergeschikt te maken aan de Raad van Ministers. Daarnaast wilde de Franse regering de Raad van Ministers de eerste acht jaar van zijn bestaan met unanimiteit te laten stemmen. Artikel 38 moest volgens de regering-Mendès-France niet bindend zijn voor een toekomstige beslissing van het parlement of de regering over een Europese Politieke Unie.

²³¹ Ibidem, 155.

²³² Gilbert Trausch, 'By way of introduction. Successes and failures of European integration during a decade of extraordinary intensity' in: idem, *The European integration from the Schuman-plan to the Treaties of Rome* (Luxemburg 1993) 14-15.

²³³ Van der Harst, *The Atlantic priority*, 189.

²³⁴ Clesse, *Le projet de C.E.D.*, 97-169.

Daarnaast probeerde de Franse regering af te komen van de plannen voor economische integratie van Beijen.

Naast een vermindering van de supranationale bevoegdheid van de EDG om Frankrijk meer speelruimte te geven, streefde Mendès-France naar hernieuwde maatregelen om Duitsland in toom te houden. Met die gedachte in het achterhoofd stelde Frankrijk voor dat alleen eenheden in 'forward areas' onder de controle van de EDG zouden komen te vallen. Controle over nucleaire grondstoffen zou enkel plaatsvinden in 'strategisch kwetsbare' gebieden. Het was voor een ieder duidelijk dat het bij 'forward areas' en 'strategisch kwetsbare' gebieden exclusief om Duitsland ging. Frankrijk zou zo een leger buiten de EDG houden, in Europa.²³⁵ Deze Franse voorstellen schoten bij de andere staten van klein-Europa in het verkeerde keelgat. Duitsland zag er weinig in de eerdere verworvenheden prijs te geven. Nederland gaf aan met deze wijzigingen liever met de NAVO in zee te gaan.²³⁶ Beijen zag zijn artikel 38 en daarmee economische integratie afgeserveerd worden en was niet bereid tot concessies aan Mendès-France.²³⁷ En zo hadden alle andere vijf landen bezwaren. Al was het maar omdat Mendès-France deze wijzigingen in het verdrag trachtte door te drukken terwijl het in de andere lidstaten al door het parlement was.

Ook in de VS was de regering bepaald niet gelukkig met de Franse voorstellen. Frankrijk leek de hoofdoorzaak te zijn van het uitblijven van voortgang inzake de West-Europese militaire samenwerking. In december 1953 gaf Dulles aan Frankrijk door, dat als nu niet snel actie werd ondernomen dit grote betekenis zou hebben voor de houding van de VS. In het nauw gedreven door de druk van de overige leden van de Zes en de VS zocht Frankrijk steun bij het Verenigd Koninkrijk. Londen werd gevraagd om samen te werken met de EDG. De Fransen verzochten een permanente Britse vertegenwoordiging in de Raad van Ministers, en vier of vijf divisies in Europa.²³⁸ Frankrijk kreeg echter nul op het rekest. Londen zou slechts een afvaardiging naar de vergaderingen van de Raad van de EDG sturen. Het VK zegde toe troepen op het continent te houden, maar niet hoeveel. Dit vergrootte de Franse onzekerheid om in zee te gaan met Duitsland. De politieke verhoudingen in Frankrijk werden verder onder druk gezet door het koloniale conflict in Indochina. De strijd daar vergde een grote inzet van Franse troepen. Ook in andere koloniën was het onrustig. Hierdoor zou bij West-Duitse herbewapening, Frankrijk in Europa wat betreft mankracht onvermijdelijk voor de voormalige vijand onderdoen. In Franse militaire kring hoorde men daarom vanaf 1953 de opvatting dat de NAVO misschien een betere optie was. Groot-Brittannië en de Verenigde Staten zouden dan een tegenwicht bieden aan Duitsland.²³⁹ De VS zagen hier slechts Franse verdragingspogingen in en bleven de EDG steunen. Met het onvermogen het verdrag te wijzigen zag Mendès-France zich gedwongen met het ongewijzigde EDG-verdrag terug te keren naar Frankrijk. Op 30 augustus 1954 werd de Assemblee gevraagd of het de EDG wilde behandelen.

²³⁵ Griffiths, *Europe's first constitution*, 169.

²³⁶ Stirk & Weigall ed., *The origins and development of European integration*, 100.

²³⁷ A.J. Harryvan e.a., 'Dutch attitudes towards European military, political and economic integration, 1950-1954 in Trausch, *The European integration from the Schuman-plan to the Treaties of Rome* (Luxemburg 1993) 346.

²³⁸ Griffiths, *Europe's first constitution*, 167.

²³⁹ Stirk, *A history of European integration since 1914*, 131.

Het Franse 'Nee'

Het Franse parlement stemde tegen, en weigerde zo de stemming over het EDG-verdrag op de agenda te zetten. Daarmee was de defensie gemeenschap van tafel zonder dat in Parijs het verdrag voor het parlement was gekomen. Een gevoelige klap voor voorstanders van Europese integratie. Hielp Frankrijk, dat twee jaar daarvoor nog de Europese integratie op gang had gebracht, de Europese eenwording nu omzeep? Voor menig tijdgenoot leek het daar wel op. Voor voorstanders van vergaande politieke samenwerking vormde het mislukken van de EDG een bittere teleurstelling. Max Kohnstamm, overtuigd 'Europeaan', Nederlands medewerker bij de EGKS en rechterhand van Monnet, sprak bijvoorbeeld over "Een enorm negatieve verrassing."²⁴⁰ Ook de Nederlandse opiniepers sprak uit bezorgd te zijn over de Europese toekomst. Dat Frankrijk, nota bene de instigator van het Plan-Pleven, er uiteindelijk de oorzaak van was dat de EDG niet tot stand zou komen wekte verbazing. In oktober 1950 had het verdrag nog een meerderheid van 343 tegen 225 stemmen in het Franse parlement gehaald.

Echt verbaasd was echter geen enkel opinieblad over het falen van de EDG. Dat de ratificatie onder Mendès-France moeilijk zou worden was algemeen bekend. *De Groene* verbaasde zich over de opschudding die was ontstaan nu het verdrag was afgewezen en meende dat dit altijd voor de hand had gelegen.²⁴¹ Volgens de *HP* was de EDG altijd niet meer dan een "dagdroom" geweest.²⁴² Ook de *HK* vond het gezien de gepolariseerde publieke opinie en politiek in Frankrijk geen verrassing dat Mendès-France het EDG-verdrag niet door het parlement had kunnen loodsen. Als voordeel noemde de *HK* dat er nu een doorbraak was geforceerd in het eindeloze ratificatie proces.²⁴³ Eindelijk was er duidelijkheid. Ook hier konden de bladen elkaar in vinden. Dat de afwijzing ruimte kon bieden voor nieuwe initiatieven werd algemeen onderschreven. *VN* waardeerde de doortastendheid van Mendès-France.²⁴⁴ Zelfs *De Linie*, waar men Europese federale aaneensluiting nog altijd hoog aansloeg, sprak van een mogelijke "zuiverende" werking die van de EDG crisis kon uitgaan.²⁴⁵ Hiermee hield de eensgezindheid onder de opiniebladen echter op. Hoewel, met uitzondering van de *HK* en in mindere mate *De Linie*, alle bladen bezwaren hadden genoemd tegen het Plan-Pleven, betekende dat niet dat alle bladen de schouders ophaalden over het mislukken van de EDG. De doorbraak van Mendès-France verschaftte duidelijkheid. Echter, voor sommige opiniebladen was deze duidelijkheid een opluchting, voor andere was de stemuitslag in het Franse parlement een grote deceptie.

Tot de eerste categorie behoorde weinig opzienbarend *De Groene*. Het blad had altijd harde kritiek op de Westerse en Duitse herbewapening geleverd en was tegen klein-Europese integratie. Dat de EDG er niet kwam, stemde *De Groene* daarom niet ontevreden. Integendeel, voor het blad was de situatie nu opgeklaard en kon er gewerkt worden aan echte Europese samenwerking. Jan Brusse schreef in een artikel in *De Groene* dat Mendès-France de mogelijkheid zou aangrijpen om nadere samenwerking tussen Oost en West tot stand te doen komen.²⁴⁶ *De Groene* stond niet alleen in zijn

²⁴⁰ Anjo G. Harryvan & Jan van der Harst, *Max Kohnstamm. Leven en werk van een Europeaan* (eerste druk, Utrecht 2008) 153.

²⁴¹ *GR* 04-09-1954 #36-1 Jan Brusse.

²⁴² *HP* 04-09-1954 #2073-1/2.

²⁴³ *HK* 09-10-1954 #40-1.

²⁴⁴ *VN* 04-09-1954 #1-1.

²⁴⁵ *L* 04-09-1954 #440-1.

²⁴⁶ *GR* 04-09-1954 #36-1 Jan Brusse.

opluchting over het falen van de EDG. Geheel aan de andere kant van het ideologische spectrum toonde ook de *HP* zich niet ongelukkig met de beslissing van het Franse parlement. De redenering die men volgde om tot deze conclusie te komen kwam ondanks de ideologische afstand tot *De Groene* voort uit dezelfde denkwijze. Ook bij de *HP* geloofde men in 1954 niet in de acute dreiging van de Sovjet-Unie. Een grote omslag in het denken in vergelijking met 1950-1951. In het geval van de *HP* was dit niet omdat het blad anders over het communisme was gaan denken. Deze ideologie bleef voor de *HP* het kwaad zelf. Volgens het opinieblad was men van gedachten veranderd, omdat van de Sovjet-Unie na de dood van Stalin minder dreiging uitging en omdat de positie van het Westen was versterkt. Daarom kon het Westen nu vanuit een sterke positie met de Sovjet-Unie onderhandelen.²⁴⁷ Duitse herbewapening was om die reden niet meer nodig. De *HP* zag militaire integratie niet als van belang voor Europese (economische) integratie. Voor de *HP* was de EDG slechts een papieren tijger die niet leefde in de Europese “harten en zielen” en bovendien de Europese deling compleet zou maken.²⁴⁸ Niet een institutie die de vrijhandel zou bevorderen. De *HP* was voor een herenigd, neutraal en onbewapend Duitsland en wilde daarvoor de vijand in Moskou tegemoetkomen.²⁴⁹

De opluchting die men na het falen van de EDG aantrof op de beide ideologische flanken van de Nederlandse opiniepers zag men niet terug in het centrum. Europese integratie achtte men hier op alle vlakken nog van grote betekenis voor de Europese veiligheid. Dat betekende ook in 1954 een voorkeur voor Europese militaire integratie. Dat het Verenigd Koninkrijk mogelijk meer toenadering tot Europa zou zoeken nu de EDG van de baan was vormde een lichtpuntje. Dit woog voor de *Elsevier*, de *HK*, *De Linie* en *VN*, echter niet op tegen de terugslag die het besluit van Mendès-France vormde voor de Europese integratie. Mendès-France had door egoïstische politiek een malaise veroorzaakt. De Franse premier had volgens de *Elsevier* gekozen tegen het Westen.²⁵⁰ In *VN* laakte De Jong het onvermogen van Mendès-France om een eigen Europa politiek te formuleren.²⁵¹

De *Elsevier*, *HK*, *De Linie* en *VN*, samen goed voor meer dan driekwart van de totale opiniebladoplage²⁵², zagen het mislukken van de EDG als een overwinning van Moskou. In de *Elsevier* zag men dan ook helemaal geen verbeterde positie van het Westen. Europese eenheid, ook militaire, was voor het blad nog altijd onontbeerlijk. Deze eenheid was allerminst gediend bij de beslissing van het Franse parlement, waar volgens een snerende *Elsevier*, communisten en nationalistische gaullisten elkaar hadden gevonden. Dat leidde volgens een bezorgde Lunshof tot een Frankrijk dat toenadering tot de Sovjet-Unie belangrijker en acceptabeler vond dan Duitse herbewapening. De *Elsevier* liet er geen twijfel over bestaan dat dit Europa in gevaar bracht.²⁵³ De *HK* was het hier in grote lijnen mee eens. Het protestantse blad vreesde de verscherping in de tegenstelling tussen Frankrijk en Duitsland en de daaruit voortkomende verzwakking van het Westen.

Dit gegeven verontrustte ook *De Linie*, waar men Moskou ook nog altijd als een acuut gevaar beschouwde. Dit kon alleen worden ingedamd door een sterke Westerse verdediging, die onmogelijk gerealiseerd kon worden zonder Duitse militaire

²⁴⁷ *HP* 30-10-1954 #2081-3.

²⁴⁸ *HP* 21-08-1954 #2071-1.

²⁴⁹ *HP* 04-09-1954 #2073-1/2.

²⁵⁰ *EW* 04-09-1954 #36-1/3.

²⁵¹ *VN* 04-09-1954 #1-2, Dr. L. de Jong.

²⁵² Van der Plasse, *Kroniek*, 291.

²⁵³ *EW* 04-09-1954 #36-1/3, Lunshof.

medewerking. *De Linie* zag daarom in het mislukken van de EDG net als de *Elsevier*, de hand van de communisten. Ook *VN* sloot zich hierbij aan en ergerde zich aan het “reactionaire” Franse parlement, dat aan zijn eigen soevereiniteit probeerde vast te klampen. Zelfstandigheid was in de naoorlogse wereld voor *VN* een illusie. Een gevaarlijke illusie, die de Europese eenwording en de Westerse samenwerking in grote problemen kon brengen.²⁵⁴

De NAVO oplossing

De in de publieke opinie, en ook onder politici, wijdverbreide opvatting dat het falen van de EDG de Europese veiligheid in grote problemen zou brengen bleek al snel te negatief. Het Franse ‘nee’ schoof de kwestie van de Duitse herbewapening niet van tafel. De ondertekening van het EDG-verdrag had Duitse opname in de West-Europese verdediging in zekere zin een voldongen feit gemaakt, onafhankelijk van hoe die vorm zou krijgen.²⁵⁵ De Franse parlementariërs stemden, zonder het zelf vaak te beseffen, niet voor wel of geen Duitse bewapening, maar tussen de EDG of de NAVO. Dat de keuze op de Atlantische samenwerking viel, en niet op de EDG en de daaraan verbonden EPG, leidde in de Europese regeringen tot een zekere opluchting.²⁵⁶ Dat de vergaande militaire en politieke integratie nooit volledig geaccepteerd was droeg er aan bij dat een snelle doorstart mogelijk was, de teleurstelling was beperkt. Direct startten verschillende diplomatieke pogingen om Duitsland via een andere weg, militair aan het Westen te binden. Nog in september 1954 ontmoetten de landen van het Pact van Brussel in Londen en Parijs afgevaardigden van de VS, Canada, Italië en Duitsland om de positie van Duitsland te bespreken. Het Verdrag van Parijs dat hieruit voortkwam, leidde er toe dat Duitsland toetrad tot de West-Europese Unie en als soeverein land reeds in mei 1955 lid werd van de NAVO. Groot-Brittannië en de Verenigde Staten bleven militair aanwezig in Europa.

Vanuit het oogpunt van het Nederlandse regeringsbeleid waren dit geen ongunstige ontwikkelingen. De wens van de Nederlandse regering, snelle Duitse bewapening binnen het kader van de NAVO, werd spoedig realiteit. Voor Drees en de andere Atlantisch georiënteerde leden van de regering was de EDG een opgedrongen keuze geweest.²⁵⁷ Europese supranationale militaire integratie werd niet nodig geacht. Nederland was daarom immers altijd, zeker onder Stikker, blijven benadrukken dat de EDG ondergeschikt was aan de NAVO.²⁵⁸ Nederland had liever het leiderschap van de VS dan dat van het lastige, en bovendien minder sterke, Frankrijk. Europese integratie kwam op de tweede plaats als het om veiligheid ging. Als de VS zich niet onomwonden hadden uitgesproken voor de EDG had Nederland dat ook nooit gedaan. Door de steun van de VS voor de EDG, had Nederland niks anders gerest dan de beoogde defensie gemeenschap zoveel mogelijk aan de eigen wensen aan te passen.²⁵⁹ Dit was nauwelijks gelukt, zowel als het ging om de EDG als het Plan Beijen en de EPG. De NAVO kende deze bezwaren niet.

Binnen het kabinet was echter niet iedereen tevreden. Voor Beijen betekende het mislukken van de EDG een bittere tegenslag. Weliswaar stemde de snelle oplossing

²⁵⁴ *VN* 04-09-1954 #1-1.

²⁵⁵ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 147.

²⁵⁶ Dinan, *Ever closer Union*, 28.

²⁵⁷ Van der Harst, ‘The Plevin Plan’, 157.

²⁵⁸ Sie Dhian Ho, ‘Federatiekampioen of trouwe bondgenoot’, 296.

²⁵⁹ Trausch, ‘By way of introduction. Successes and failures of European integration during a decade of extraordinary intensity’, 14.

voor de Duitse herbewapening en de hernieuwde samenwerking met het VK ook Beijen positief, de keerzijde was dat het Plan Beijen met het mislukken van de EDG en daarmee de EPG naar de prullenbak verdween. Dit nam de Nederlandse minister Mendès-France persoonlijk kwalijk. Beijen merkte op dat hij de Franse premier, “met liefde eigenhandig vermoord” zou hebben.²⁶⁰ Beijen was er steeds meer van overtuigd geraakt dat supranationalisme essentieel was om vooruit te komen in Europa. Hij was nog meer dan eerst van mening dat “...in de tegenwoordige wereld, geen enkele Europese staat in isolement de strijd om het bestaan kan blijven voeren.”²⁶¹ Hij bleef daarom van mening dat voor economische integratie moest worden gekozen voor de communautaire weg. Voor Beijen was het een nadeel dat met de EDG en EPG het supranationalisme een tik kreeg. Een mening waarin Beijen gesteund werd door het merendeel van de opiniepers.

Hoogtepunt van het federalisme?

Het beleid van de Nederlandse regering sloot vooral aan bij de betogen van de *HP*. Europese integratie viel het blad niet af, maar wel in de federalistische vorm van de EDG.²⁶² De rest van de opiniepers, met als belangrijke uitzondering *De Groene*, stond veel negatiever tegenover het falen van de EDG. Bij de meest pro-Europese bladen leidde het falen van de EDG tot grote zorgen. Had een Europese federatie begin 1954 voor sommigen nog een, weliswaar kleine, mogelijkheid geleken, dit was nu ondenkbaar. Dat de kwestie van de Duitse herbewapening snel werd opgelost door de NAVO deed hier weinig aan af. Dat was prettig, maar hielp de Europese integratie niet zichtbaar vooruit. Politieke en economische integratie, de EPG en het Plan Beijen, leken een zware klap toegebracht. De door Beijen voorgestelde douane-unie verdween achter de horizon. Het ratificatiedebacle bewees, tot spijt van de voorstanders van Europees federalisme, dat in de meeste Europese regeringen grote weerstand bestond tegen supranationale integratie. Het Europa van de jaren vijftig had er alle schijn van niet in te zijn voor vergaande soevereiniteitsoverdracht.

Het mislukte EDG-verdrag verwierf om die reden een zekere faam onder Europese federalisten als dé gemiste kans om snel een politieke unie tot stand te brengen.²⁶³ Dit was precies wat de vier bladen die voor de EDG waren geweest, de *Elsevier*, *HK*, *De Linie* en *VN*, zo betreurden. Niet alleen de Europese veiligheid stond op het spel, ook ‘het Europese idee’ was in gevaar gekomen. De *Elsevier* zag Europa terugkeren naar “19de eeuwse machtspolitiek”.²⁶⁴ Daar kon volgens het blad de NAVO niks aan veranderen. Dankzij de verwerping van de EDG was er nu geen supranationale controle op de Duitse militarisering en was Europa, naar het idee van *Elsevier* auteur Lunshof, verdeelder dan ooit. Volgens Lunshof waren het met name de kleine landen die het slachtoffer werden van het wegvallen van het supranationalisme. Nederland had naar het idee van Lunshof in de EGKS invloed kunnen uitoefenen, omdat het een supranationale organisatie was. Voor Lunshof was Europa na de EDG daarom “als idee gedevalueerd”.²⁶⁵

²⁶⁰ Weenink, *Bankier van de wereld*, 340.

²⁶¹ *Ibidem*, 342.

²⁶² Hoewel daarbij moet worden aangetekend dat het liberale blad niet Atlantisch georiënteerd was. De *HP* vond dat de VS de belangen van Nederland regelmatig schade, bijvoorbeeld in Nieuw-Guinea. Neo-koloniale opvattingen speelden hierbij een rol. Zie: *HP* 04-09-1954 #2073-1/2.

²⁶³ Dinan, *Ever closer Union*, 29.

²⁶⁴ *EW* 02-10-1954 #40-3 Lunshof.

²⁶⁵ *EW* 30-10-1954 #44-1/2 Lunshof.

De Linie was iets minder pessimistisch over de vorderingen van de Europese integratie. Toch overheerste ook hier de mening dat de militaire samenwerking binnen de NAVO en de WEU niet genoeg was, in de eerste plaats omdat met deze organisaties geen Europese politieke integratie gepaard ging. In een artikel van 9 oktober 1954, geschreven op het moment dat de onderhandelingen over een alternatief voor de EDG in volle gang waren, benadrukte *De Linie* dat soevereiniteit een “verouderd begrip” was.²⁶⁶ Hoe positief de onderhandelingen over Duitse opname in de NAVO ook zouden uitvallen, deze organisatie zou volgens het katholieke blad op lange termijn geen oplossingen bieden voor de Europese toekomst. De NAVO was voor het blad te technisch om onderlinge Europese samenhang tot stand te brengen. Dat kon volgens *De Linie* alleen door middel van federatieve aaneensluiting gerealiseerd worden, waarin de Europese burgers zeggenschap zouden hebben.²⁶⁷ In overeenstemming met *Elsevier* en *De Linie*, zag ook *VN* stilstand in de Europese integratie. De redenen kwamen overeen. Het sociaaldemocratische opinieblad betreurde dat de politieke gemeenschap (EPG) van de baan was en daarmee ook de toekomst van de EGKS op losse schroeven kwam te staan.²⁶⁸ De NAVO kon naar de opvatting van *VN* wel een perspectief bieden, maar alleen als deze meer bevoegdheden zou krijgen. Bijvoorbeeld de beslissingsbevoegdheid over het maximum aantal troepen per land.

Voor de voorstanders van de EDG nam de NAVO, de teleurstelling dus niet weg. Voor de tegenstanders was dit genuanceerder. *De Groene* en de *HP* hadden de noodzaak voor de EDG niet gezien. Niet alleen omdat men militaire integratie afkeurde (*De Groene*) of minder acuut (*de HP*) vond. Ook omdat deze opiniebladen zich niet voelden aangetrokken door het federalisme dat samenging met de EDG en EPG. De *HP* zei dan ook niet te begrijpen waarom de overige pers zo weinig enthousiast reageerde toen de contouren van de NAVO en WEU zichtbaar werden.²⁶⁹ De *HP* en *De Groene* waren juist opgelucht dat het einde van de EDG een periode van realistische politiek inluidde, en het was afgelopen met de ‘dromen’ van Straatsburg. Nu kon volgens *De Groene* gewerkt worden aan daadwerkelijke Europese samenwerking.²⁷⁰ Voor het socialistische blad betekende dit helemaal geen West-Europese militaire samenwerking. De Haagse concurrent was ook tevreden met het resultaat toen duidelijk werd dat Duitsland in de NAVO zou worden opgenomen. De *HP* vond de NAVO als organisatie te prefereren boven de EDG, die het opinieblad als te ingewikkeld beschouwde en welke bovenal de nationale soevereiniteit te ingrijpend aantastte. Europa was niet gediend bij dergelijke “ondoordachte fantasieën”, over supranationale instellingen. Daarvoor ontbrak volgens het blad de grondslag in Europa.²⁷¹

De Groene en de *HP* vormden een minderheid binnen een Nederlandse opiniepers, waar Europees federalisme nog veel aanhangers had. De *Elsevier*, *HK*, *De Linie* en *VN* hoopten nog op Europese politieke integratie. De meerderheid binnen de publieke opinie vond zijn mening echter niet terug in het Nederlandse politieke beleid. Het was de *HP* die de opvattingen vertolkte van de regeringsleiders, bij wie vergaande federalisering weinig aanhang had. Europese integratie was echter niet dood. Zelfs supranationale politieke integratie was niet van het toneel verdwenen. De EPG was door Frankrijk, Duitsland en Italië zelf voorgesteld. Talloze ambtenaren, diplomaten en

²⁶⁶ L 09-10-1954 #445-1/3.

²⁶⁷ L 09-10-1954 #445-1/3.

²⁶⁸ VN 04-09-1954 #1-1.

²⁶⁹ HP 30-10-1954 #2081-3.

²⁷⁰ GR 04-09-1954 #36-1.

²⁷¹ HP 30-10-1954 #2081-3.

experts hadden zich met de plannen voor een douane-unie beziggehouden.²⁷² Beijens voorstellen hadden in binnen- en buitenland indruk gemaakt. Zijn idee om tot liberalisering van de economische- en handelsbetrekkingen in West-Europa te komen, doormiddel van federale aaneensluiting bleef overeind en zou op Nederlands aandringen in Europa steeds meer geaccepteerd raken.²⁷³ Economische integratie had de toekomst.

²⁷² Griffiths & Milward, 'The Beyen Plan and the European Political Community', 618.

²⁷³ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 184.

IV: De Europese Economische Gemeenschap

De 'relance européenne'

Halverwege de jaren vijftig schommelde de totale oplage van opiniebladen in Nederland tussen de 250.000 en 300.000 per week.²⁷⁴ De *Elsevier* nam hiervan bijna een derde deel voor zijn rekening. De eerste achtervolger, de *HK*, ruim een vijfde deel. De nummers een en twee waren dus pro-Europees. De derde plaats, met een oplage van tussen de 15.000 en 30.000 was voor de meer sceptische *HP*. In totaal namen de voorstanders van zowel EGKS en EDG meer dan 75% van de totale opiniebladoplage voor hun rekening. De Nederlandse opiniebladlezer werd dus voor het overgrote deel geconfronteerd met een pro-Europees geluid. Zelfs de bladen die vraagtekens zetten bij de EGKS en EDG meenden niet tegen Europese eenwording als idee te zijn. Het is vanzelfsprekend niet te achterhalen of de lezers het ook met deze berichtgeving eens waren. Zeker is wel dat ze kennisnamen van een diep gevoel van Europese malaise, dat met het mislukking van de militaire eenwording uit menig artikel naar voren kwam. Aangenomen kan worden dat lezers die de Europese eenwording een warm hart toe droegen deze opvatting vaak gedeeld zullen hebben. Dat in 1957 getekend zou worden voor een gemeenschappelijke markt en atoomgemeenschap was op zijn minst onwaarschijnlijk.²⁷⁵ Voor de lezers, althans de voorstanders van Europese integratie, zou de malaise echter minder groot blijken dan deze op voorhand leek. Ook de niet-militaire Europese eenwording, kwam snel weer op gang.

De EDG was niet enkel een mislukking, maar opende tevens nieuwe deuren voor de Europese eenwording. De Franse problemen met de EDG hadden het Europese debat verzuurd. De onderhandelingen over Plan-Pleven hadden andere routes naar Europese eenwording stilgelegd. De alternatieve oplossing van het probleem van de Duitse bewapening haalde de druk van het Europese integratieproces en bood ruimte voor nieuwe initiatieven. De aanzet tot de gemeenschappelijke Europese markt kon daarom nog plaatsvinden in 1954. Van een echte 'relance' was dan ook geen sprake, de Europese eenwording ging vrijwel ononderbroken door. Daar stond tegenover dat de politieke integratie wel degelijk een gevoelige klap had opgelopen. De ex-premier van Frankrijk, René Mayer, meende dat Frankrijk maar een beperkte hoeveelheid supranationaliteit per generatie aankon. Deze grens leek bereikt.²⁷⁶ Het nut van bredere samenwerking werd in Europa dan nog wel erkend, federale integratie had nu zichtbaar afgedaan en een nieuwe weg was onzeker. Zoals ook in de hier behandelde opiniebladen duidelijk naar voren kwam, leverde dit grote vragen op voor de richting en vorm van de Europese integratie.

De oplossing voor de West-Europese militaire samenwerking, de intergouvernementele West Europese Unie (WEU), leek erop te wijzen dat supranationale integratie, laat staan federalisering, een gepasseerd station was. Gezien de opvattingen van het merendeel van de Nederlandse opiniepers wekt de sombere toon van de artikelen daarom geen verwondering. Dat er actief gezocht werd naar middelen om de WEU als methode van integratie uit te breiden over andere terreinen van Europese samenwerking, stelde federalisten niet gerust. En dit gold niet alleen voor de idealistische dromers. Franse plannen om de Europese integratie aan te pakken via de WEU hadden echter weinig succes.²⁷⁷ De WEU, waar ook het Verenigd

²⁷⁴ Van der Plasse, *Kroniek*, 291.

²⁷⁵ Harryvan en Van der Harst ed., *Documents on European Union*, 89.

²⁷⁶ Weenink, *Bankier van de wereld*, 341.

²⁷⁷ Sie Dhian Ho, 'Federatiekampioen of trouwe bondgenoot', 299.

Koninkrijk aan deel nam, was te verdeeld. De belangen van de deelnemende landen lagen te ver uiteen om de door de Zes nog altijd gewenste nauwere samenwerking te realiseren. De Zes bleven daarom de motor van de integratie. Zeker op het gebied van economische integratie, de minst controversiële vorm van Europese samenwerking. Dit maakte het mogelijk dat het concept van economische integratie, onderdeel van de verguisde EPG, het fiasco van de EDG overleefde. Na een aarzelend begin kwam Europa weer volop in de belangstelling te staan. Na het echec van de EDG zou de opiniepers opnieuw geconfronteerd worden met de vraag of vergaande integratie goed was voor Europa.

Aan bod komen in dit hoofdstuk in chronologische volgorde de reacties van de opiniepers op de 'relance européenne' in het jaar na de conferentie van Messina in 1955. Maanden waarin vergaande Europese integratie weer mogelijk leek. Politieke eenwording werd weer een thema. Vervolgens komen de moeizame onderhandelingen over de gemeenschappelijk markt in 1956-1957 aan bod. Maanden waarin de opiniepers geconfronteerd werd met de ingewikkelde realiteit van de EEG. Aan het slot van dit hoofdstuk komen de reacties van de bladen op de Verdragen van Rome na 25 maart 1957 aan bod. Het moment waarop het EEG-verdrag ter ratificatie voorlag en zich begon af te tekenen hoe de Europese eenwording vorm zou krijgen. Meer dan ooit daarvoor ontvouwde zich een debat over de vraag of Nederland met deze vorm van eenwording gediend was.

Zoektocht naar nieuwe Europese benaderingen

In de periode na de mislukking van de EDG stond de Europese eenwording in de pers minder in de belangstelling. Er was weinig nieuws te melden. De 'relance', was voor de buitenwacht niet onmiddellijk duidelijk waarneembaar. Het was in de coulissen van de politiek dat de aanzet werd gemaakt tot het proces van onderhandelingen waaruit de Verdragen van Rome voortkwamen. Dit proces begon met een zoektocht naar methoden voor verdere economische integratie.

Door deze zoektocht kwam ook de EGKS weer in de schijnwerpers te staan. Ondanks dat het idee van sectorgewijze integratie averij had opgelopen, was de EGKS nog altijd het enige reëel bestaande, functionerende project van Europese eenwording. Tandeloze tijgers als de Raad van Europa daargelaten. Dit gaf de organisatie een zeker prestige. Jean Monnet, op dat moment nog voorzitter van de Hoge Autoriteit van de kolen- en staalgemeenschap, trachtte dit uit te buiten door vanuit zijn functie te proberen het Europese idee nieuw leven in te blazen. Dit bleek lastig. De EGKS was altijd bedoeld geweest om verdere Europese integratie aan te zwengelen, niet als losstaande institutie. De kolen- en staalgemeenschap werd daarom met het wegvallen van de EDG en EPG in zekere als irrelevant gezien. De vraag was wat de EGKS betekende als de 'spill over' niet functioneerde. De EDG mislukking straalde daarom, ondanks zijn hoge standing, ook negatief uit op de persoon Monnet, en zijn communautaire opvatting over de integratie. Zijn prestige was geschonden en zou zich in politieke kringen niet herstellen naar het niveau van begin jaren vijftig.

Monnet was dit zich zeker bewust, bij uitstek hijzelf bekeek de EGKS als een middel tot verdere integratie. Met de problemen waar de Europese eenwording tegenop liep voelde hij zich als voorzitter van de Hoge Autoriteit daarom steeds minder op zijn plek. De technische discussies over het functioneren van de gemeenschappelijke kolen- en staalmarkt raakten voor Monnet niet de kern van het Europadebat. Medewerkers binnen de Hoge Autoriteit merkten op dat Monnet weinig belangstelling

leek te hebben voor het dagelijks functioneren van de kolen- en staalgemeenschap.²⁷⁸ Dit was slechts gedeeltelijk het geval. Monnet hechtte wel degelijk nog waarde aan de Hoge Autoriteit. Sterker, de EGKS stond nog centraal in zijn denken over de integratie. De ergernis van de medewerkers was niettemin verklaarbaar. Monnet zag zichzelf in de rol van president van de Hoge Autoriteit onvoldoende instaat Europese eenwording te stimuleren.

Eind 1954 kondigde Monnet zijn vertrek aan bij de Hoge Autoriteit. Hij wilde zich inzetten voor de Europese integratie op een plek die er naar zijn idee meer toe deed. Dat werd 'le Comité d'action pour les Etats-Unis d'Europe'. Een naam die weinig te raden overliet. Een lobby comité voor een federaal Europa. Monnet zag een uitgebreide EGKS voor zich, met bevoegdheden over andere sectoren van de economie, in het bijzonder de atoomindustrie. Kernenergie was in de jaren vijftig de toekomst en sprak bij het grote publiek tot de verbeelding. Als militair middel had de kernbom in de Tweede Wereldoorlog zijn verwoestende kracht bewezen. Als krachtbron was het controversiële karakter nog decennia ver weg. Dit was een mogelijkheid om Europese eenwording in een futuristisch daglicht te plaatsen. Daarmee nam atoomenergie de symbolische waarde van kolen en staal voor een belangrijk deel over. Het atoomwapen en de kerncentrale leken de logische opvolgers van de tank en de kolencentrale.

De link met de EGKS, representant van de 'oude' industrie, was snel gemaakt. Kernenergie scheen daarom bij uitstek een terrein om sectorintegratie verder uit te breiden. Te meer daar er in deze nieuwe sector van industrie nog weinig gevestigde economische belangen waren. Het nut van samenwerking werd verder versterkt, doordat bij kernenergie samenwerking noodzakelijk was. De kosten van de ontwikkeling en het gebruik waren astronomisch hoog, en daardoor voor geen van de Europese landen met gemak zelfstandig op te brengen. Zeker niet door private ondernemingen, de overheidsinvloed was daarom groot. Niet te onderschatten punt was tenslotte dat het eurosceptische Parijs wel oren had naar samenwerking op het gebied van kernenergie. Monnet haakte met zijn plan voor een atoomgemeenschap in op Belgische plannen voor verder sectorgewijze integratie op het gebied van transport en energie. In november 1954 lanceerde Monnet, in samenwerking met Spaak, een plan om de EGKS uit te breiden naar de sectoren transport, energie en nucleaire industrie.

De euromarkt keert terug

Een nieuwe aanzet tot integratie was geboren. Het bleef niet bij dit initiatief voor (economische) integratie. Het wemelde van de plannen, niet in de laatste plaats van de Benelux. In het bijzonder Beijen zou een belangrijke aanzet geven tot de 'relance européenne', door zijn idee voor een douane-unie te herintroduceren.²⁷⁹ Hij bouwde hiermee voort op zijn plannen die met de EDG en EPG ten onder waren gegaan. De tegenslag van de EDG had Beijen slechts in zijn overtuiging gesterkt dat economische integratie, doormiddel van een gemeenschappelijke markt, essentieel was voor het voortbestaan van Europa.²⁸⁰ Daar kwam bij dat volgens Beijen sectorgewijze integratie tot weinig zou leiden, onder meer omdat de Europese bevolking er niet door werd aangesproken, ook niet in het geval van kernenergie. De Europese bevolking wilde volgens Beijen grote(re) ideeën.

²⁷⁸ Spierenburg en Poidevin, *The history of the High Authority*, 237.

²⁷⁹ Alan S. Milward, *The European rescue of the nation state* (Londen 1992) 191.

²⁸⁰ Weenink, *Bankier van de wereld*, 341.

Dit sloot tot op zekere hoogte aan bij de officiële visie van het kabinet, in zoverre dat in het bijzonder premier Drees er nog altijd van overtuigd was dat sectorintegratie slechts zou leiden tot dirigisme en protectionisme. Hier was niet iedereen het mee eens. Net als in de pers zagen ook overtuigd Europeanen in de politiek wel voordelen in sectorintegratie, net als ze dat bij het Plan Stikker hadden gevonden. De overtuiging dat Nederland in de eerste plaats grote voordelen kon behalen bij handelsliberalisering was binnen de politiek echter wijder verbreid. De reden lag voor de hand, Nederland was een handelsnatie. Op België na was Nederland het meest afhankelijk van export naar de EGKS-landen.²⁸¹ Dit nam niet weg dat bijna tweederde van de Nederlandse export naar landen buiten de Zes ging. Ook importeerde Nederland veel van buiten continentaal Europa. Of een gemeenschappelijke markt met de Zes in het economisch voordeel van Nederland kon zijn, was daarom geen uitgemaakte zaak en zou sterk afhangen van de verdragsvoorwaarden. Dan bleef er nog de vraag over hoe een dergelijke gemeenschappelijke markt vorm moest krijgen. Voor Beijen was helder dat dit door middel van een supranationale organisatie moest worden afgedwongen, zoals de EPG. In de rest van het kabinet bestonden over dit onderwerp grote meningsverschillen.

Binnen wat als de factie 'Drees' aangeduid zou kunnen worden, stond Europese vrijhandel onverminderd op de eerste plaats, met zo min mogelijk supranationalisme. Uitgangspunt was het creëren van een gezonde afzetmarkt voor de grote Nederlandse (agrarische) exportsector.²⁸² Een 'kleine' Europese superstaat bleef voor premier Drees een schrikbeeld. Daartegenover stonden de ARP minister van Economische Zaken Jelle Zijlstra en PvdA minister van Landbouw Sicco L. Mansholt. Beiden pleitten voor Europese sectorgewijze integratie op het gebied van kernenergie, naar de lijn van Monnet. Ze volgden de redenatie van Monnet en Spaak, dat juist kernenergie als technologie van de toekomst bij de Europese bevolking tot de verbeelding sprak.²⁸³ Deze opstelling werd deels economische gemotiveerd. Nederland was sterk afhankelijk van geïmporteerde energie, kernenergie kon een oplossing bieden. Belangrijker was dat Mansholt en Zijlstra tot de 'federale vleugel' van het Nederlands kabinet behoorden. Beiden waren voor een supranationaal Europa, economische eenwording was vanuit hun oogpunt slechts mogelijk als daar politieke integratie aan vóóraf was gegaan.²⁸⁴ Mansholt en Zijlstra waren niet tegen een gemeenschappelijke markt, integendeel, Beijens idee voor het in een keer tot stand brengen van een douane-unie achtten ze echter onuitvoerbaar als er niet reeds een politiek orgaan bestond dat dit kon afdwingen.

Het was de factie 'Drees' die de overhand in het kabinet had. Voor deze factie gold dat economische eenwording aan politieke integratie vooraf moest gaan. Zij steunden Beijen. Helemaal voor de hand lag dit niet, net zo min als dat bij de EPG had gegolden. Beijen was immers ook niet voor een brede vrijhandelszone. Beijens douane-unie richtte zich op klein-Europa en had weldegelijk een politieke kant. Twee factoren waar voorstanders van brede handelsliberalisering vraagtekens bij zetten. Niet in de laatste plaats diegenen die moesten profiteren van de toekomstige klein-Europese vrijhandel. In het Nederlandse bedrijfsleven was men over het algemeen tegen een douane-unie voor de Zes. Veel bedrijfsleiders zagen meer in een brede vrijhandelszone,

²⁸¹ Nederland exporteerde 38,3% van het totaal naar de Zes in 1955. Zie: R.T. Griffiths, 'The common market', in: Griffiths ed., *The Netherlands and the integration of Europe 1945-1957*, 185.

²⁸² Woltjer, *Recent verleden*, 385.

²⁸³ Wendy Asbeek Brusse, 'Euratom', in: Griffiths, *The Netherlands and the integration of Europe 1945-1957*, 209.

²⁸⁴ Weenink, *Bankier van de wereld*, 347.

om niet economisch afgesloten te raken van de rest van Europa en de Verenigde Staten.²⁸⁵ Nederland was in grote mate gericht op handel met de Zes, maar hier viel weinig te winnen. De grote expansiemogelijkheden lagen buiten de EGKS-landen. Het gemeenschappelijk buitentarief van de Benelux was veel lager dan dat van de overige drie landen van de Zes. Een compromis over een gezamenlijk buitentarief voor 'klein-Europa' zou onvermijdelijk een stijging veroorzaken, waarmee de internationale concurrentiepositie van Nederland onder druk zou komen te staan. Het bedrijfsleven had een punt. Met de Nederlandse handel ging het in de jaren vijftig snel beter. Vanaf 1950 werden vooroorlogse exportrecords gebroken, ook in vergelijking met de voorspoedige jaren twintig. Dit was te wijten aan succesvolle bilaterale handelsverdragen met Duitsland, traditioneel de belangrijkste handelspartner en de gemeenschappelijke markt binnen de Benelux. Maar ook de toenemende handel met de VS en het VK speelde een rol.²⁸⁶ In het bedrijfsleven was men daarom niet ontevreden met de status-quo.

Het lijkt dan ook curieus dat de regering-Drees Beijen steunde, in een plan waar men zelf economische vraagtekens bij zette en dat door het bedrijfsleven werd afgewezen. Dat alles terwijl de motivatie voor de regering om Beijen te steunen het economisch belang van Nederland was. De regering-Drees werd in dit beleid gedreven door een lange termijn visie. Het mislukken van de OEEC en GATT onderhandelingen maakte de opeenvolgende Nederlandse regeringen wantrouwig als het ging om intergouvernementeel overleg. Men verwachtte dat als tijdens economisch hoogtij multilaterale handelsliberalisering op grote moeilijkheden stuitte, wat het geval was geweest, in economisch mindere tijden de gesloten bilaterale overeenkomsten weinig waard zouden blijken.²⁸⁷ Het Nederlands beleid richtte zich dus niet enkel op bestaande handelsbelemmeringen, maar op het voorkomen van Europees protectionisme in toekomstig economisch zwaar weer. Precies waarvoor Beijen de EPG had willen gebruiken, het overhevelen van de beslissingbevoegdheid over de Europese handel van nationaal naar supranationaal niveau, om staten de mogelijkheid te ontnemen protectionistische maatregelen te nemen.²⁸⁸ Het was de regering-Drees wel duidelijk dat er alleen in klein-Europa een kans van slagen was dat dit zou lukken. Beijen kreeg daarom een kans. Alleen integratie met de Zes bood de kans tot een mate van supranationale samenwerking die unilateraal protectionisme kon uitbannen.

Op zoek naar een opening

De plannen voor supranationale transport- en energiesamenwerking die eind 1954 circuleerden boden hiervoor geen oplossing, maar wel een opening. Zich bewust van de tegenstand die een gemeenschappelijke markt zou oproepen koos Beijen voor samenwerking met Monnet en Spaak. Als een gemeenschappelijke markt alleen niet acceptabel was voor de overige leden van de Zes, was dit misschien anders als de douane-unie en de energie- en transportsamenwerking gecombineerd werden. Beijen drong er daarom bij zijn collega's in België en Luxemburg op aan zijn plannen voor een douane-unie te koppelen aan de plannen van Monnet. De opzet was betrekkelijk simpel, de sectorgewijze integratie op het gebied van transport en energie kon mogelijk

²⁸⁵ Sie Dhian Ho, 'Federatiekampioen of trouwe bondgenoot', 299.

²⁸⁶ Griffiths, 'The common market', 184-185.

²⁸⁷ R.T. Griffiths, 'De economische achtergronden van de Europese integratie 1945-1957' in: W.A.F. Camphuis & C.G.J. Wildeboer Schut, *Europese eenwording in historisch perspectief* (Zaltbommel/Nijmegen 1991) 220.

²⁸⁸ Weenink, *Bankier van de wereld*, 342.

Frankrijk overtuigen akkoord te gaan met economische integratie. Er was wel een probleem, Monnet zag volstrekt geen mogelijkheden voor een douane-unie. De reden hiervoor was dat hij de plannen van Beijen nooit door het Franse parlement zag komen.²⁸⁹ Frankrijk had inderdaad nog altijd grote bezwaren tegen een douane-unie. Niet alle reacties waren echter negatief. Spaak liet zich door Beijen overtuigen van de noodzaak van een gemeenschappelijke Europese markt.²⁹⁰ Spaak, een raspoliticus, zag dat een gecombineerd plan bij mogelijke onderhandelingen twijfelaars over de streep kon trekken. De atoomgemeenschap was aantrekkelijk voor Frankrijk. De Duitse regering was meer voor algemene economische integratie dan voor sectorintegratie.²⁹¹ Bovendien kon als de gemeenschappelijk markt niet van de grond kwam, zo redeneerde Spaak, altijd nog worden teruggevallen op enkel sectorgewijze integratie. Beijen stond dus niet alleen, maar liep wel het risico dat de gemeenschappelijke markt zou worden geofferd om de door voor Frankrijk acceptabele energie- en transportsamenwerking te realiseren. De Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken was echter vastberaden door te zetten. Nodig was een goed moment om zijn ideeën aan de Zes te presenteren.

De kans om de integratie vlot te trekken deed zich voor begin 1955, met de val van het kabinet Mendès-France. Een nieuw Frans kabinet trad aan onder leiding van Edgar Faure, met Antoine Pinay als minister van Buitenlandse Zaken. Beiden voelden meer voor Europese integratie dan hun voorganger (wat voor beiden Mendès-France was). Direct werden op hoog niveau de gesprekken over Europese integratie hervat. Op instigatie van Monnet informeerde Spaak bij de Europese regeringsleiders hoe men aankeek tegen een uitbreiding van de EGKS over andere sectoren. De reacties waren terughoudend. Supranationale integratie was niet populair. Desondanks lanceerden op 20 mei 1955 de Benelux-landen een gezamenlijk memorandum, waarin de plannen van Monnet en van Beijen werden gecombineerd. De sectorgewijze integratie en de gemeenschappelijke markt waren op voorspraak van Spaak vervlochten tot één plan. Om sceptici van een federaal Europa niet af te schrikken was zorgvuldig het gebruik van het woord ‘supranationaal’ vermeden. In plaats daarvan werd gesproken van een ‘gemeenschappelijke autoriteit’.²⁹²

Een pragmatisch plan dus. In Den Haag was men echter niet onverdeeld gelukkig met het resultaat. De tweeslachtigheid van plan gaf de indruk dat Beijens ideeën als bijlage van die van Monnet fungeerden.²⁹³ Voor alle partijen was niettemin duidelijk dat een middenweg onvermijdelijk was wilde het voorstel een kans van slagen maken. Beijen en Spaak benadrukten dat de atoomgemeenschap een onmisbaar onderdeel (een wortel voor Frankrijk zagezegd) was om de gemeenschappelijke markt onderhandelbaar te maken. Op 18 mei 1955 werd het Benelux-memorandum daarom vrijwel ongewijzigd overhandigd aan de overige drie leden van de Zes. De Benelux-landen stelden voor het memorandum te bespreken op een speciale topontmoeting van de EGKS, die op de agenda stond om de opvolging van Monnet te bespreken.

²⁸⁹ Andrew Moravcsik, *The choice for Europe. Social purpose and state power from Messina to Maastricht* (1998; Londen 2003) 139.

²⁹⁰ Interview met mr. M.H.J.C. Rutten. Onder andere van 1955-1958 hoofd van de directie Westelijke Samenwerking/ Integratie Europa, Ministerie van Buitenlandse Zaken in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 198.

²⁹¹ Segers ed., *De Europese dagboeken van Max Kohnstamm*, 13.

²⁹² Harryvan & van der Harst, *Documents on European Union*, 89.

²⁹³ Weenink, *Bankier van de wereld*, 349.

De verrassing van Messina

Deze historisch geworden topontmoeting vond van 1 tot en met 3 juni 1955 plaats in het Siciliaanse Messina. Het hoofddoel, de beslissing over de nieuwe voorzitter van Hoge Autoriteit, bleek het makkelijke gedeelte. Met instemming van Nederland werd de overtuigd Europeaan René Mayer benoemd tot de opvolger van Monnet als voorzitter van de Hoge Autoriteit.²⁹⁴ Dat de conferentie van Messina later vaak genoemd zou worden als een belangrijke doorbraak op weg naar de Europese Markt, lag echter niet aan de benoeming van Mayer. Messina maakte naam doordat overeenstemming werd bereikt over een te vormen Economische Gemeenschap.

Messina's bekendheid achteraf is daarom niet verwonderlijk. Alle elementen voor een mythe waren aanwezig. Het hotel in het schilderachtige plaatsje Taormina, waar de politici verbleven, had een schitterend uitzicht op de Etna, het Siciliaanse weer was fantastisch en de diners uitstekend.²⁹⁵ Waar kon de Europese gedachte beter opbloeien dan in de mediterrane zon, ver verwijderd van de dagelijkse beslommeringen in de hoofdsteden? Voor tijdgenoten was het succes minder voor de hand liggend. Door het nog algemeen aanwezige gevoel van malaise met betrekking tot de Europese integratie, en omdat het op voorhand slechts ging om besprekingen over de toekomst van de uitgerangeerde EGKS, was de mediabelangstelling voor de topbijeenkomst in Messina beperkt.²⁹⁶ Ook de hier behandelde opiniebladen besteedden aan Messina geen noemenswaardige aandacht. Te weinig in ieder geval om hier tot een zinvolle vergelijking te komen. Dit betekende allerm minst dat de Nederlandse pers de interesse in Europa verloren had. Op voorhand was Messina simpelweg van weinig belang. Een doorbraak in de Europese integratie leek onwaarschijnlijk. Ook Nederlandse directbetrokkenen die de Europese integratie steunden, hadden er een hard hoofd in. Tijdens de conferentie werden zij in eerste instantie bovendien in hun verwachtingen bevestigd.²⁹⁷ Max Kohnstamm, namens Monnet afgezant van de Hoge Autoriteit, vond de conferentie verschrikkelijk en noemde het de "rotste atmosfeer", die hij ooit had meegemaakt.²⁹⁸ Kohnstamm werd als afgezant van de EGKS met de nek aangekeken. Supranationaliteit leek na de EDG geen thema meer. De Hoge Autoriteit werd behandeld als een 'dode letter'. Het eten was dan lekker, voor voorstanders van supranationale Europese integratie scheen Messina eerder een dieptepunt dan een hoogtepunt.

Dit pessimisme was niet ongegrond. Zeker Frankrijk voelde, ook onder Faure en Pinay, weinig voor supranationale economische integratie. Of eigenlijk voor economische integratie in het algemeen. Duitsland stond veel minder wantrouwend tegenover de gemeenschappelijke markt, maar wilde ook de supranationale controle over economische aangelegenheden zo veel mogelijk beperken. Italië zag, net als de Benelux, wel een toekomst voor een vrije markt voor de Zes. Ook Rome koppelde hier echter geen supranationale integratie aan. Tot op de laatste avond van de conferentie

²⁹⁴ Alhoewel van secundair belang, geen betekenisloze beslissing. Mayers termijn zou niet onsuccesvol blijken, hij wist de EGKS te consolideren en op een aantal terreinen voortgang te boeken. Hij kon echter niet voorkomen dat de bevoegdheid van de Hoge Autoriteit beperkt zou blijven tot kolen en staal. Zie: Spierenburg en Poidevin, *The history of the High Authority*, 241.

²⁹⁵ Zoals omschreven door J. Kymell. Was als afgezant van Nederland aanwezig in Messina. In: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 35-37.

²⁹⁶ Dit gold niet alleen voor de Nederlandse pers, Stirk en Weigall merken dit ook op. Zie Stirk & Weigall ed., *The origins and development of European integration*, 229. Is een verwijzing naar: William Diebold jr., *The Schuman Plan* (New York, 1959) 664.

²⁹⁷ Van der Beugel in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 35-37.

²⁹⁸ Segers ed., *De Europese dagboeken van Max Kohnstamm*, 72.

werd er niets bereikt. Slechts na het afsluitende diner en balletvoorstelling kwam het diep in de nacht tot serieuze onderhandelingen. Onverwacht werd hier afgesproken te kijken naar de opties voor een gemeenschappelijke markt en sectorintegratie op het gebied van transport en (kern-) energie, volgens de lijnen van het Benelux-memorandum.

Deze uitkomst was op het oog niet wereldschokkend. De enige beslissing die werd genomen was dat een intergouvernementeel comité onder voorzitterschap van een politicus, de mogelijkheden zou gaan bestuderen voor verdere Europese integratie. Er was niks definitief. Het uiteindelijk communiqué sprak in tamelijk vage bewoordingen over een toekomst waarin Europa aan “prestige en invloed” moest winnen en de levensstandaard van haar bevolking moest verbeteren door economische samenwerking.²⁹⁹ Toch werd er de basis gelegd voor een fundamentele wending in de geschiedenis van de Europese integratie.³⁰⁰ De felle Franse tegenstand was omzeild, de gemeenschappelijk Europese markt stond op de Europese politieke agenda, mét een vast tijdsschema. Messina zou van veel groter belang worden dan de aldaar genomen beslissingen suggereerden. Wat daar zeker aan bij droeg was dat, met goedkeuring van Beijen, de Zes Spaak benoemden tot voorzitter van het comité van (in theorie onafhankelijke) specialisten.³⁰¹ Spaak, met als bijnaam Mr. Europe, zou zijn opdracht voortvarend aanpakken en wist in zijn rol als voorzitter, de in Messina genomen besluiten ver uit te tillen boven hun oorspronkelijke betekenis.

De pers begroet de ‘relance’

Hoewel in de buitenwereld nog nauwelijks bekend, was na Messina de ‘relance’ onderweg. Het comité Spaak begon direct met voorbereidingen en onderhandelingen in het Kasteel Hertoginnedal (Val Duchesse), net buiten Brussel. Na acht maanden intensief onderhandelen presenteerde Spaak zijn rapport. Hierin werden voorstellen gedaan voor een douane-unie, met een gemeenschappelijk landbouwbeleid en een atoomgemeenschap, onder het gezag van een supranationale autoriteit. Het rapport was een diplomatiek huzarenstukje. Alle partijen konden er wat in vinden. De opzet van Benelux-memorandum, de plannen van Beijen en Monnet combineren, slaagde. Toen het in mei 1956 in Venetië aan de ministers van de Zes werd voorgelegd werd, tegen de verwachtingen in, vlot een akkoord bereikt. Besloten werd het rapport aan te houden als uitgangspunt voor een formeel verdragsontwerp. Het comité Spaak kreeg de opdracht door middel van een intergouvernementele conferentie een definitieve verdragtekst op te stellen. Deze conferentie zou het daaropvolgende jaar plaatsvinden. Dit was meer dan menigeen eind 1954 had durven hopen.

Dit ging ook aan de Nederlandse opiniipers niet voorbij. Waar Messina nog grotendeels aan de aandacht was ontschoten, stond Europa nu weer prominent in de belangstelling. Alleen *De Groene* zou de heropleving van de Europese integratie grotendeels aan zich voorbij laten gaan. Waarschijnlijk omdat het blad er na de EGKS en EDG weinig geloof in had dat Europa hier veel mee op zou schieten. Een gemeenschappelijke markt voor de Zes zou de toenadering tussen Oost en West in ieder geval geen goed doen. Voor *De Groene* waren vooral de positieve ontwikkelingen die het blad ontwaarde op politiek gebied in de Sovjet-Unie een bron

²⁹⁹ Harryvan en Van der Harst ed., *Documents on European Union*, 92-94.

³⁰⁰ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 195.

³⁰¹ Prof. dr. J. Zijlstra, minister van Economische Zaken in het vierde kabinet-Drees, benadrukt het belang van Spaak. In: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 340.

van hoop.³⁰² Alle overige opiniebladen besteedden wel ruime aandacht aan de nieuwe Europese initiatieven. Dit gold bij uitstek voor de *HP*. Dat het Haagse opinieblad de EDG had verworpen, betekende niet dat het blad de Europese integratie onbelangrijk vond. In de eerste plaats omdat het overduidelijk was dat de ‘relance’, met positief of negatief resultaat, een grote invloed op de positie van Nederland kon hebben. In de tweede plaats omdat het gegeven dat de EDG door het liberale blad was afgewezen, niet betekende dat alle vormen van Europese integratie werden verworpen. De ‘relance’ werd daarom door de *HP* sceptisch, maar niet negatief ontvangen. De voorstellen van Monnet en Spaak voor de Euratom werden als nuttig, maar te dirigistisch omschreven. Atoomsamenwerking kon Europa minder afhankelijk maken van olie uit het Midden-Oosten en voorkomen dat Europa technologisch achterop zou raken bij de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten.³⁰³ Samenwerking binnen een atoomgemeenschap kon volgens de *HP* daarom voordelen opleveren, maar de overheidsinvloed zag het blad liever beperkt.³⁰⁴ De voorstellen voor de euromarkt werden vanuit hetzelfde liberale gezichtspunt benaderd. De zakelijk benadering van de gemeenschappelijke markt in het rapport-Spaak, werd a priori positief beoordeeld. Het was een stuk concreter dan wat de *HP* “gemurmel” over het Europese idee noemde.³⁰⁵ Tegelijk was deze gedetailleerde aanpak echter een belangrijk bezwaar. De overheid begaf zich er namelijk mee op het gladde ijs van socialisatie. Dit was voor de liberale pers een belangrijk minpunt, waar men vond dat een gemeenschappelijke markt niet door de overheid kon en moest worden afgedwongen, maar door het bedrijfsleven. Europa had naar het idee van de *HP* daarom behoefte aan grote internationaal opererende bedrijven. Niet aan een nieuwe Hoge Autoriteit, niet aan een nieuwe Assemblée, kortom niet aan een Europese ‘superstaat’.

De *HP* bekeek de nieuwe voorstellen voor Europese integratie alles bij elkaar met de nodige twijfels. De rest van de opiniepers was in de periode direct na Venetië over het algemeen veel minder sceptisch. De ‘relance’ werd toegejuicht als een nieuw toekomstperspectief. Ook bij de grote concurrent van de *HP*, de *Elsevier*, was de redactie nog altijd eensgezind voor de Europese eenwording. Redacteur Lunshof prees uitdrukkelijk het initiatief dat Beijen in Messina had genomen. Volgens Lunshof was het project voor de gemeenschappelijke markt van grote allure en was het te prijzen dat de Nederlandse regering, in tegenstelling tot de Franse, zich wederom voor Europa inspande.³⁰⁶ Anders dan de *HP* benadrukte de *Elsevier* het belang dat ‘klein-Europa’ voor Nederland had. Aan de hand van economische cijfers toonde het blad aan hoe afhankelijk juist de Benelux was van handel met de Zes en de mogelijkheden die deze markt bood om de export te verruimen.³⁰⁷ Dezelfde pragmatische motieven die Beijen en de Nederlandse regering aanhingen leken hierbij aan rol te spelen. Uit de cijfers kwam immers naar voren dat de handel met de rest van de wereld voor Nederland van groter belang was. Buiten de Zes was de kans om via multilaterale weg tot permanente handelstariefverlagingen te komen echter verwaarloosbaar. Grootste vrees van de *Elsevier* was daarom dat de Franse regering dit nieuwe project eveneens de nek om zou draaien.

³⁰² GR 16-06-1956 #24-1, zie appendix voor verdere informatie over de mening van *De Groene* over het communisme.

³⁰³ *HP* 29-09-1956 #2181-1.

³⁰⁴ *HP* 05-05-1956 #2160-8, Post Scripta.

³⁰⁵ *HP* 19-05-1956 #2162-5.

³⁰⁶ *EW* 02-06-1956 #22-1, Lunshof.

³⁰⁷ *EW* 30-06-1956 #26-21, Economie katern.

Ook aan de linkerkant van het politieke spectrum kon men zich goed vinden in het enthousiasme dat het grootste opinieblad van Nederland voor de euromarkt had. Duidelijker dan ooit werd in deze periode duidelijk dat de socialistische *Groene* en de sociaaldemocratische *VN*, ideologisch gezien ver van elkaar verwijderd waren. Voor *VN* waren zowel de Euratom als de gemeenschappelijke markt goede initiatieven. Hoewel het blad de Euratom van ondergeschikt belang vond, stemde de gemeenschappelijke markt hoopvol. Zowel in economische zin, als voor de Europese aaneensluiting in het algemeen.³⁰⁸ Economische samenwerking had volgens *VN* de toekomst. Zelfs een imperfecte vrije markt, zoals die binnen de Benelux reeds bestond, bood daarom grote voordelen.³⁰⁹

Het meest begeesterd door de voorstellen van Beijen en Spaak waren traditiegetrouw de confessionele opiniebladen. Na Venetië was dit niet anders. De *HK* en *De Linie* waren buitengewoon positief over de voorstellen voor Europese integratie. De voordelen spraken volgens beide bladen voor zich, de gemeenschappelijke markt zou de gehele Europese economie ten goede komen. Meer dan bij de andere opiniebladen ging het bij *De Linie* en de *HK* bovendien om het Europese idee. Bij de *HP* was het idee van Europese eenheid ondergeschikt aan het economische belang. Bij de *Elsevier* werd aan eenwording en het economische belang gelijke waarde toegekend. Bij de christelijke opiniepers stond Europese eenwording bovenaan. Venetië werd bejubeld, niet om de betreffende vorm van integratie die werd voorgesteld, maar omdat het congres simpelweg de Europese eenheid dichterbij bracht. In deze context werd de positieve en ‘onmisbare’ bijdrage die de Beweging van Europese Federalisten (B.E.F.) leverde genoemd.³¹⁰ *De Linie* haalde een kerstboodschap van de paus aan, waarin deze Europees federalisme een uitstekend idee noemde. De “klein-federalisterei”, die men volgens het jezuïtische blad bij de NAVO aantrof, kon op afkeuring rekenen.³¹¹ Dat de confessionele bladen, in tegenstelling tot de concurrentie, de Euratom wel als een belangrijk onderdeel van de onderhandelingen zagen moet in dit licht gezien worden. De *HK* en *De Linie* waren voor Europese integratie in het algemeen, en een federaal Europa (of wereld!) in het bijzonder. De Euratom werd daarom positief beoordeeld puur omdat het een project van Europese integratie was. Daarnaast was de Euratom een kind van Monnet. Net als Monnet was men er bij de confessionele bladen van overtuigd dat de integratie van een bepaalde sector van de economie goede, of zelfs meer, mogelijkheden bood tot Europese federalisering dan de gemeenschappelijke markt. Stapsgewijze uitbouw van de EGKS kon een Europese federatie mogelijk maken, onder het supranationale gezag van de Hoge Autoriteit.³¹²

Het enthousiasme over Europa was met Venetië kortom, voor zover het weg was geweest, weer helemaal terug bij de meerderheid van de opiniepers. Alleen *De Groene* en de *HP* hadden vraagtekens. *De Groene* had nog altijd geen interesse in iedere ‘kapitalistische’ vorm van integratie. De *HP* wilde een vrijhandelszone, geen ‘superstaat’. De inhoudelijke discussie over de specifieke problemen van het rapport-Spaak zou bij het politieke midden van de opiniepers pas vanaf eind 1956 op de voorgrond treden. Tot dan werd het nieuwe initiatief aangemoedigd, omdat het een nieuw initiatief was. Het was voor alle opiniebladen evenwel duidelijk dat er nog grote

³⁰⁸ *VN* 29-12-1956 #18-4.

³⁰⁹ *Ibidem*.

³¹⁰ *HK* 16-06-1956 #24-4, dr. W. Verkade.

³¹¹ *L* 28-04-1956 #526-1 dr. K.J. Hahn.

³¹² *HK* 06-10-1956#39-9, mr. J.C.Z. Pelleboer-Beuker.

obstakels wachtten, voordat een voor Nederland aantrekkelijke gemeenschappelijk markt en atoomgemeenschap gerealiseerd was.

De euromarkt en onderhandelingshoofdpijn

De obstakels die de opiniepers vermoedde verbleekten bij de realiteit. Het rapport-Spaak leidde tot complexe onderhandelingen, die ook voor de betrokken politici vaak moeilijk te vatten waren. Dat was gezien de grote economische en politieke belangen geen wonder. Dat constructieve onderhandelingen mogelijk waren was op zich al een doorbraak. Deze doorbraak was niet in de laatste plaats mogelijk doordat Groot-Brittannië opnieuw niet aan de onderhandelingen deelnam. Ondanks dat Londen eerst toenadering leek te zoeken, werd al snel duidelijk dat voor Groot-Brittannië een gemeenschappelijke markt met multilaterale instituties anno 1956 nog volstrekt onacceptabel was.³¹³ Russel Bretherton, de Britse waarnemer, had als voornaamste taak meegekregen de gemeenschappelijke markt af te wijzen, het kernpunt van de onderhandelingen. Londen wilde de band met het Britse Gemenebest en de rest van de wereld niet in gevaar brengen. De kwakkelende economie van het Verenigd Koninkrijk leek bovendien weinig baat te hebben bij zware internationale competitie. Voor Groot-Brittannië leek de beste optie de status-quo te handhaven. Dit hield in; preferentiële handel met de koloniën, in combinatie met langzame multi- en bilaterale handelsliberalisering.³¹⁴ Als dit beleid geen vruchten afwierp, streefde Londen naar intergouvernementele samenwerking binnen een vrijhandelsorganisatie (FTA). Aan de basis van de Britse stellingname lag dat men in Londen simpelweg niet van plan was soevereiniteit prijs te geven. Op het moment dat duidelijk werd dat de overige landen bereid waren grote concessies aan de eigen soevereiniteit te doen trok Groot-Brittannië zich terug.

Dat de Britten opnieuw afwezig waren maakte de weg vrij voor nauwere Europese samenwerking binnen de Zes. In de Nederlandse regering was men hier echter wederom niet onverdeeld gelukkig mee. De ‘factie Drees’ zag het gevreesde ‘klein protectionistisch Europa’ een stap dichterbij komen. In Den Haag bestonden bovendien bezwaren tegen de grote mate van politieke integratie die het plan-Spaak beoogde. Londen had politiek en economisch tegenwicht kunnen bieden aan Bonn en Parijs. De opvatting dat Britse deelname voor Nederland grote voordelen had kunnen hebben voor Nederland werd overal gehoord.³¹⁵ Beijen vond Nederland in economisch en cultureel opzicht eveneens meer verwant aan Groot-Brittannië dan aan de continentale partners en zou daarom vergeefs proberen Groot-Brittannië bij de onderhandelingen te betrekken.³¹⁶

De Zes zouden wederom de voorhoede van Europa vormen. Ook hier bestonden evenwel grote belangentegenstellingen. Op voorhand was de Britse aanname dat de gemeenschappelijke markt zou mislukken minder vreemd dan die met terugwerkende kracht lijkt. Tot laat in 1955 werd de gemeenschappelijke markt alleen door Nederland daadwerkelijk gesteund. Alle andere vijf leden van de Zes hadden grotere bezwaren, inclusief Benelux-partner België.³¹⁷ Dit betekende echter niet dat er bij de overige vijf landen onderling sprake was van eensgezindheid. Aanvankelijk waren Bonn en Parijs het slechts eens over de voorstellen voor transportintegratie. Beide landen zagen hier

³¹³ Stirk, *A history of European integration since 1914*, 140.

³¹⁴ Moravcsik, *The choice for Europe*, 13.

³¹⁵ Mathieu Segers, ‘Nederland tegen zichzelf’ in: Frans Becker e.a., *Het Ongemak over Europa*, 102-103.

³¹⁶ Weenink, *Bankier van de wereld*, 358.

³¹⁷ Milward, *The European rescue of the nation-state*, 105.

geen heil in. Ondanks protesten van de Benelux werd transportintegratie daarom snel op een zijspoor gerangeerd. Op het gebied van kernenergie en de gemeenschappelijke markt bleek het veel moeilijker om tot een vergelijk te komen.

De Franse vraagtekens bij Europese integratie in het algemeen speelden hierbij een hoofdrol. De politiek van Mendès-France was niet dood. Supranationaliteit was in de Franse politiek nog controversieel. Parijs nam in de eerste plaats aan de onderhandelingen deel voor de voorgestelde atoomgemeenschap.³¹⁸ Kernenergie, zowel voor vreedzaam als militair gebruik, had voor Frankrijk duidelijke voordelen. De Euratom bood toegang tot nucleaire kennis en grondstoffen (uranium) en kon de hoge kosten van ontwikkeling en gebruik drukken.³¹⁹ Medio jaren vijftig was het voor Parijs duidelijk dat kernwapens onlosmakelijk verbonden waren met de status van grote mogendheid. Deze moesten daarom koste wat kost verkregen worden. Daarnaast kon de Euratom het Duitse kernenergieprogramma in de gaten houden. Weliswaar lag Duitsland achter op het gebied van atoomtechnologie, in Frankrijk achtte men de geavanceerde Duitse industrie in staat deze achterstand snel in te lopen.³²⁰ Er was voor Parijs echter een belangrijk probleem. Monnet had vanaf zijn eerste voorstellen voor de atoomgemeenschap benadrukt dat deze enkel een vreedzaam doel zou dienen.

Het bleek voor Frankrijk moeilijk de onderhandelingspartners te overtuigen dat militair gebruik wel moest worden toegestaan. Als Euratom volgens plan de volledige autoriteit zou krijgen over alle grondstoffen voor kernenergie (splijtstoffen), zou de situatie ontstaan dat de Euratom de zeggenschap zou hebben over toekomstige Franse atoombommen. Het was onvoorstelbaar dat Parijs dit zou accepteren, laat staan dat de overige onderhandelingspartners ermee akkoord zouden gaan dat de Euratom het Franse kernwapenprogramma mogelijk zou maken. Dit gold zeker voor Duitsland, dat onder druk had vastgelegd af te zien van militair gebruik van kernenergie. Dit betekende niet dat Bonn volledig afwijzend stond tegenover een atoomgemeenschap. Ook Duitsland kon voordelen halen uit nucleaire samenwerking. Adenauer was bovendien bereid Frankrijk tegemoet te komen. De Duitse industrie, en daaruit voortvloeiend grote delen van de politiek, vond de voorstellen van Monnet echter te doordrongen van dirigisme. Een gemeenschappelijke splijtstofmarkt zou de private kernindustrie slechts belemmeren. Omdat bleek dat de Duitse industrie zeer afwijzend stond ten opzichte van de atoomgemeenschap, richtte Adenauer zich op de gemeenschappelijke markt.³²¹

De Euratom problemen spitsten zich dus toe op het gemeenschappelijk monopolie, het militair doel en de controle mechanismes op het gebruik van splijtstoffen. Een compromis was alleen mogelijk als Duitsland het militair gebruik van Euratom splijtstoffen zou toestaan en Frankrijk in ruil daarvoor accepteerde dat het monopolie van de Euratom particuliere belangen niet in de weg zou zitten. Parijs was echter niet bereid toe te geven, met een patstelling tot gevolg die de Euratom niet ten goede zou komen. Het daaropvolgende compromis holde de betekenis van Euratom uit, doordat de EGKS-landen trachtten zoveel mogelijk bevoegdheden aan de Euratom te onthouden. De Euratom belande daardoor op het tweede plan. Het was Spaak duidelijk dat bij de euromarkt de winst voor Europa moest worden gehaald.

Ook hier waren de Frans-Duitse tegenstellingen echter groot. Dat had in belangrijke mate met de Franse angst voor de gemeenschappelijke markt te maken. Hoewel de

³¹⁸ Interview met Pineau door Christian Tauch in: Griffiths, *Socialist parties and the question of Europe*, 58.

³¹⁹ Asbeek Brusse, 'Euratom', 212.

³²⁰ Stirk & Weigall ed., *The origins and development of European integration*, 127.

³²¹ Milward, *The European rescue of the nation-state*, 198.

Franse minister van Buitenlandse Zaken Christian Pineau en minister-president Mollet beiden voor een gemeenschappelijke markt en Europese integratie waren, lag dit voor de hele Franse politiek veel minder simpel.³²² In Frankrijk werd het idee breed gedragen dat het wat betreft concurrentiekracht teveel achterliep op Duitsland om deel te kunnen nemen aan een gemeenschappelijke markt. Mollet en Pineau drongen er daarom bij de andere leden van de Zes op aan om zich bij de onderhandelingen te concentreren op wat voor Frankrijk politiek haalbaar was, en niet wat voor Europa idealiter wenselijk zou zijn.³²³ Dit was in feite een oproep aan de andere landen de eigen belangen te laten varen ten gunste van Frankrijk. Het was onwaarschijnlijk dat de overige vijf onderhandelpartners hiertoe bereid zouden zijn. De waslijst aan door Parijs verlangde concessies was namelijk lang. De belangrijkste daarvan was dat de Euratom en de gemeenschappelijke markt los van elkaar zouden worden onderhandeld en ondertekend. Op deze manier hoopte Frankrijk concessies af te kunnen dwingen op de gemeenschappelijke markt, of deze wellicht helemaal te kunnen laten vallen. De andere vijf vermoedden in ieder geval het laatste, en waren faliekant tegen.³²⁴ Het uitgangspunt bleef dat de beide verdragen een geheel vormden. Parijs ging schoorvoetend overstag, aan het Franse streven de gemeenschappelijke markt in te dammen veranderde dit echter weinig.

De weerstand van Parijs richtte zich daarna voornamelijk op de automatische fasen die waren opgenomen in het Spaak-rapport. Deze elkaar opvolgende fasen hielden in dat de beoogde lidstaten telkens verplicht waren binnen een vastgelegd tijdsbestek handelsbelemmeringen en tariefmuren af te breken en prijzen te harmoniseren. Het automatische, oftewel verplichtende, karakter van deze fasen zag Parijs niet zitten. Frankrijk wilde kunnen uitstappen als men dat nodig achtte. Minister van Buitenlandse Zaken Pineau vroeg met die reden om vetorecht na de eerste automatische 25% tariefverlaging, het recht ontsnappingsclausules in te stellen en het recht om handelstarieven te heffen in het geval van een tekort op de handelsbalans.³²⁵ Daarnaast wilde Parijs op voorhand de sociale wetgeving van de lidstaten harmoniseren, om zo de eigen concurrentie positie vis-à-vis de verdragspartners te garanderen. Dit zou in de praktijk betekenen dat de overige leden van de Zes de sociale wetgeving moesten aanpassen aan het uitgebreide, en kostbare, niveau van Frankrijk.³²⁶ Verder stond Frankrijk op een omvangrijk landbouwprogramma om de boeren te subsidiëren. Tenslotte introduceerde Parijs begin 1957, enkele weken voordat het Verdrag van Rome getekend werd, een voorstel waarin overzeese gebiedsdelen geassocieerd zouden worden met de EEG. De Afrikaanse koloniën kostten Parijs een miljard frank per jaar, de opzet leek deze kosten te delen met de EEG-landen.³²⁷ Retoriek over de Europees-Afrikaanse samenwerking kon niet verbloemen dat de voordelen voor andere West-Europese landen klein zouden zijn, en de voordelen voor Frankrijk groot. Alles bij elkaar leek de houding van Frankrijk weinig constructief.

Ook Duitsland had vanaf het begin bezwaren gehad tegen de Benelux-voorstellen. Erhard werd gesteund door het machtige Duitse bedrijfsleven.³²⁸ De reden lag voor de hand, evenals Nederland had West-Duitsland grote handelsbelangen buiten de Zes. De moderne Duitse industrie was competitief op de wereldmarkt. Daarom was Bonn

³²² Griffiths, *Socialist parties and the question of Europe*, 107-108.

³²³ Milward, *The European rescue of the nation-state*, 210.

³²⁴ Stirk, *A history of European integration since 1914*, 141.

³²⁵ Moravcsik, *The choice for Europe*, 144.

³²⁶ Het ging hier onder andere om gelijke lonen voor de seksen, de (in Frankrijk kortere) duur van de werkweek en doorbetaalde vakanties.

³²⁷ Kymmell in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 138.

³²⁸ Moravcsik, *The choice for Europe*, 100.

bevreesd voor Franse voorstellen voor sociale harmonisering en een hoog gemeenschappelijk buitentarief, die de prijzen van de Duitse industrie zouden opdrijven. De door Den Haag gewenste gemeenschappelijke markt voor landbouwproducten zag de regering in Bonn echter niet zitten. De Duitse agrarische sector was onproductief en werd beschermd door hoge import tarieven.

Redenen genoeg voor Duitsland om tegen de EEG te zijn. Toch bepaalde het officiële beleid van de regering-Adenauer dat de Bondsrepubliek voor de gemeenschappelijke markt was. Twee hoofdoorzaken lagen daaraan ten grondslag. De eerste was dat de industrie van West-Duitsland binnen een gemeenschappelijke markt van de Zes makkelijker toegang zou kunnen krijgen tot de grote Franse en Italiaanse markt, een potentieel wat tot dan toe onderbenut was gebleven.³²⁹ De tweede was dat voor de jonge Bondrepubliek de EEG ook politieke voordelen bood. Net als ten tijde van de EGKS, was Bonn opzoek naar politieke erkenning en gelijkwaardigheid. Toenadering tot Frankrijk was hiervoor essentieel. Een gelijkwaardige relatie met Frankrijk vergrootte de soevereiniteit van Duitsland. Hier was de hand van Adenauer zichtbaar, die de integratie van Duitsland in West-Europa al vanaf de EGKS tot een van zijn politieke uitgangspunten had gemaakt. Op wat voor manier West-Duitsland in Europa zou worden opgenomen was voor Adenauer van minder belang.

Nederland en de gemeenschappelijke markt

“Europa’s eenheid een puzzel”, schreef *VN* in februari 1957.³³⁰ En zo zal het merendeel van de Nederlandse pers het hebben gezien. Weinig verwonderlijk, de onderhandelingen waren complex en vonden achter gesloten deuren plaats. De reacties van de pers waren daarom redelijk terughoudend. Over de EEG als initiatief was men positief, maar over de inhoud van het verdrag kon weinig gezegd worden. Naarmate het jaar 1957 vorderde kwam hier verandering in. Het eindresultaat kwam dichterbij.

Spaak probeerde een hoog tempo in de onderhandelingen te houden, om te voorkomen dat een mogelijke wijziging in de samenstelling van de Duitse of Franse regering de EEG onmogelijk zou maken.³³¹ Dit betekende voor Nederland dat belangrijke beslissingen snel en soms gehaast genomen moesten worden. Op het gebied van de Euratom zorgde dit niet voor grote problemen. Euratom bood een klein land als Nederland de mogelijkheid om, naar verwachting tegen een lagere prijs, aan de benodigde grondstoffen en technologie voor kernenergie te komen. De Nederlandse regering had echter bedenkingen bij een (te) sterke Euratom. Direct overheidsingrijpen in de kernenergiesector strookte niet met het meer liberale Nederlands beleid. Dit riekte naar Frans dirigisme. Ook gecentraliseerd onderzoek werd om deze reden verworpen. Te meer als dit samenwerking voor atoomenergie met landen buiten de Zes in de weg zou komen te staan, waarmee Nederland al bilaterale verdragen had gesloten.³³² Logischerwijs leidde dit tot conflicten met Frankrijk. Desalniettemin steunde Nederland het voorstel om al de Europese splijtstof onder te brengen in de gemeenschappelijke markt. Er stond niet buitengewoon veel op het spel. Kernenergie was voor de Nederlandse industrie van beperkt belang. Tevens kon Nederland moeilijk tegen een supranationale Euratom zijn, als men tegelijk voor een supranationale

³²⁹ Milward, *The European rescue of the nation-state*, 197.

³³⁰ *VN* 09-02-1957 #24-1.

³³¹ Deze haast werd in de bladen benadrukt. *EW* merkte op dat het wel leek of na tweeduizend jaar verdeeldheid, Europa in een week tot stand moest worden gebracht. *EW* 09-02-1957 #6-3, Lunshof. De *HP* sprak zelfs van ‘bezetenheid’; *HP* 02-02-1957 #2199-1.

³³² Asbeek Brusse, ‘Euratom’, 213.

gemeenschappelijke markt pleitte. Soevereiniteitsoverdracht op het gebied van de Euratom was vanuit dit oogpunt een nuttig offer, of de atoomgemeenschap nu direct voordeel zou opleveren of niet.

Het realiseren van het belangrijkste doel van Nederland, de gemeenschappelijke markt, bleek moeilijker. Op dit gebied viel voor Den Haag het nodige te verliezen. De Nederlandse handel deed het goed en tussen de Benelux-landen bestond reeds een laag gemeenschappelijk buitentarief, zonder kwantitatieve importbeperkingen en andere belemmerende regelgeving. Bovendien had Nederland in Benelux-verband preferentiële toegang tot de Belgische markt. Het was de vraag of het waard was deze uitgangspunt op te geven voor een imperfecte euromarkt. Het belangrijkste uitgangspunt voor Nederland bleef daarom dat integratie met de Zes alleen zin had wanneer dit een werkelijke gemeenschappelijke markt tot stand bracht.³³³ Voor de Nederlandse regering was integratie nog altijd een pragmatisch project. De Nederlandse handelsbelangen, zowel binnen als buiten de latere EEG, moesten beschermd worden.

Nederland begon daarom aan de onderhandelingen met een aantal duidelijke uitgangspunten. Ten eerste moest volgens de regering de gemeenschappelijke markt gedetailleerd worden uitgewerkt, zonder de door Frankrijk gewenste uitgebreide ontsnappingsclausules. Hiermee bouwde Nederland voort op beleid dat sinds het Beijen-plan werd aangehouden, een tot in de details uitgewerkte douane-unie, die direct rechtsgeldig zou zijn. Dit om verrassingen achteraf te voorkomen. Alleen zo dacht de regering-Drees te kunnen voorkomen dat, met name Parijs, achteraf andere voorwaarden zou stellen en een uitzonderingspositie zou proberen te bedingen. Voor Den Haag was de beoogde automatische totstandkoming van de gemeenschappelijke markt daarom een van de belangrijkste voorwaarden om te tekenen.³³⁴ De Franse wens voor een veto, of een uitzonderingspositie en geen automatisch schema voor handelsliberalisering, ging hier recht tegen in. De hieruit voortvloeiende tegenstellingen tussen Parijs en Den Haag bleken hardnekkig. Dit gold eveneens voor het tweede belangrijke punt dat de Nederlandse delegatie inbracht op de onderhandelingen, een laag gemeenschappelijk buitentarief. Voor Nederland was het uitgangspunt dat dit in ieder geval niet hoger mocht zijn dan het bestaande (lage) tarief van de Benelux.³³⁵ Dit leidde tot wrevel met, buiten de Benelux, alle onderhandelingspartners. Over ieder tarief werd afzonderlijk onderhandeld. Het was echter op voorhand duidelijk dat een compromis voor een buitentarief altijd hoger zou uitvallen dan het bestaande Benelux-tarief. De door Parijs gevraagde preferentiële handel binnen de gemeenschappelijke markt kon, om vergelijkbare redenen, evenmin op goedkeuring van Den Haag rekenen. Preferentiële handel hield in dat Nederland verplicht zou worden (dure) Franse producten te kopen. Dit zou slechts de Nederlandse prijzen opdrijven ten opzichte van landen buiten de EEG.

Omdat concessies op deze terreinen haast onvermijdelijk waren zette de Nederlandse onderhandelaars uitdrukkelijk in op een derde punt, de gemeenschappelijke landbouwmarkt en transportintegratie. Nederland is traditioneel een doorvoerland bij uitstek, met een competitieve transportsector. De desinteresse die Duitsland en Frankrijk op dit gebied hadden, leidde er echter toe dat hier nauwelijks voortgang kon worden geboekt. Nederland moest zich tevredenstellen met enkele weinig inhoudelijke beloften. Ook op het gebied van de gemeenschappelijke

³³³ Griffiths, 'The common market', 190

³³⁴ Stirk, *A history of European integration since 1914*, 142.

³³⁵ Dit werd volgens Kymmell door het Nederlandse bedrijfsleven geëist. In: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 136.

landbouwmarkt had Nederland weinig medestanders.³³⁶ Bonn wilde een gemeenschappelijke markt voor landbouwproducten alleen accepteren als de EEG de inkomens van iedereen die direct of indirect met de landbouw te maken had garandeerde (prijzondersteuning). Frankrijk had een grote landbouwsector en was daarom wel geïnteresseerd in exportmogelijkheden voor landbouwproducten, maar wilde afspraken over minimumprijzen maken. Geen voorstellen die een efficiënt en competitief gemeenschappelijk landbouwbeleid, zoals Den Haag dat voor zich zag, dichterbij brachten. Nederland wilde voor de export juist profiteren van de eigen lage landbouwproductiekosten. Dit betekende geen minimumprijzen, en een laag gemeenschappelijk buitentarief.³³⁷ Duitsland en Frankrijk steunden samen een voorstel om acht tot tien jaar nationale prijsafspraken voor de gemeenschappelijke landbouwmarkt te handhaven. Tenslotte moest naar het idee van Nederland sociaaleconomische harmonisering zoveel mogelijk voorkomen worden. De (dure) Franse eisen voor harmonisering van werktijden, lonen en sociale voorzieningen schaadden de Nederlandse concurrentiepositie. Loonmatiging en strakke prijspolitiek hadden Nederland juist een gunstige concurrentiepositie op de exportmarkt verschaft.³³⁸ Ook hier week de Nederlandse invalshoek ver af van het gemiddelde.

De vraag voor Nederland was hoe om te gaan met drie van de vijf onderhandelingspartners die anders aankeken tegen protectionistische en dirigistische maatregelen en wiens regeringen een grote vinger in de pap wilden houden. Met het voortschrijden van de onderhandelingen werd voor Den Haag duidelijk dat een gedetailleerd verdrag niet aan de Nederlandse eisen kon voldoen. De onderhandelingspartners, met in het bijzonder Frankrijk, zouden de Nederlandse voorwaarden nooit accepteren. Daarom ging Nederland er mee akkoord dat er meer zou worden overgelaten aan de EEG zelf, nadat deze in werking was getreden. De moeilijkheden waar Nederland in de EEG-onderhandelingen tegenop liep, sterkten de regering in de overtuiging dat alleen een sterke supranationale autoriteit tot een succesvolle gemeenschappelijke markt kon leiden. De wensen van met name Frankrijk bevestigden Nederland in het idee dat de technische uitvoering van de verdragen moest worden overgelaten aan een supranationaal, gemeenschappelijk en onafhankelijk orgaan, de latere Europese Commissie. De onderhandelingen maakten voor Nederland duidelijk dat kleine landen in een intergouvernementeel orgaan als de latere Raad van Ministers weinig te vertellen zouden hebben.³³⁹

Ideologie vertelde dus slechts een deel van het verhaal. Volgens de Britten was in Venetië supranationalisme dan wel een “article of faith”³⁴⁰ voor Nederland geworden, vanuit Nederlands oogpunt was het aandringen op een supranationale EEG geen ideologische maar een pragmatische keuze. De Nederlandse regering wilde een supranationale autoriteit om de vrije markt af te dwingen via een vast tijdschema om niet afhankelijk te zijn van later intergouvernementeel handjeklap. Zowel politiek-ideologische voor- als tegenstanders van een federaal Europa konden zich in Nederland daarom achter het idee scharen dat een automatische inwerkingtrekkende en onomkeerbare douane-unie met een controlerende supranationale autoriteit het nationaal belang diende. De Nederlandse delegatie was bereid ver in te gaan om dit voor elkaar te krijgen. Begin 1957 riep Nederland nog op om terug te keren naar het oorspronkelijke idee van het Benelux-memorandum; een daadwerkelijk vrije

³³⁶ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 196.

³³⁷ Moravcsik, *The choice for Europe*, 147.

³³⁸ Woltjer, *Recent verleden*, 356.

³³⁹ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 198.

³⁴⁰ Weenink, *Bankier van de wereld*, 362.

gemeenschappelijk markt. Dit bracht een compromis tussen de beoogde lidstaten vanzelfsprekend niet dichterbij.

Ongeïnteresseerde burgers?

De standpunten tussen de Zes kwamen, onder andere door de Nederlandse stellingname, eerder van elkaar af te liggen dan ze naar elkaar toe bewogen. Een patstelling was het gevolg, een mislukking leek dichtbij. Een oplossing werd in februari 1957 gevonden in een serie topontmoetingen in Parijs, waar de regeringsleiders en ministers zelf aan deelnamen. Het water dat hier, zeker door de Nederlanders, bij de wijn werd gedaan bleek afdoende. Op 25 maart 1957 werden de Verdragen van Rome getekend. De bedoeling was dat de Europese Economische Gemeenschap en de Euratom in werking zouden treden op 1 januari 1958. Een opmerkelijke doorbraak, die niet mogelijk was geweest als de Europese eenwording het politieke tij niet mee gehad. Economische belangen wogen daarom soms minder zwaar dan de politieke wil om tot Europese eenwording te komen. Ook geopolitieke factoren speelden een rol. De in oktober 1956 uitgebroken Suezcrisis toonde de Europese zwakte. “We moeten het zelf doen”, concludeerde *De Linie* naar aanleiding van de Amerikaanse veroordeling van het Frans-Britse ingrijpen.³⁴¹ Voor velen in de pers en politiek werd het duidelijk dat alleen Frans-Duitse toenadering een uitweg bood voor Europa. Europese eenwording werd in die visie noodzaak om de positie van Europa in de wereld te handhaven.³⁴²

Ratificatie was net als bij de EDG echter niet zeker. De lidstaten moesten een verdrag accepteren dat in belangrijke delen van de nationale politiek niet gewenst was. Dat was zeker het geval in Frankrijk, waar men ondanks de vele concessies die het land had losgekregen nooit echt enthousiast werd. Het bleef de vraag wat de euromarkt voor de zwakke Franse economie zou gaan betekenen. Bovendien betekende de EEG een verlies aan soevereiniteit waar weinigen in Parijs op zaten te wachten. Ondanks felle politieke tegenstand van Mendès-France en Charles de Gaulle lukte de Franse ratificatie echter dit maal wel.³⁴³ De Nederlandse Tweede Kamer stemde ook voor. Gezien het pro-Europese imago van het Nederlandse parlement geen verrassing. Alleen de communisten waren op voorhand tegen Europese integratie. Bij de VVD werd echter ook getwijfeld. De liberalen vreesden een protectionistisch klein-Europa. Dat lag anders voor het rooms-rode politieke centrum dat de regering-Drees vormde. De KVP en de PvdA waren overtuigd voor Europa. KVP-leider Romme had een nauwe band met Monnet en was zeer pro-Europees. Bij de PvdA gold Europa als een nieuw en progressief idee, dat het proberen waard was.³⁴⁴ Deze partijen waren bereid grote (economische) concessies voor Europa te doen als dat politieke eenwording inhield. In de regering had men echter veel moeite met het eigen akkoord. Minister-president Drees omschreef het resultaat tekenend als een “...klein, protectionistisch samenwerkingsverband.”³⁴⁵ De Nederlandse ratificatie wordt daarom toch de moeilijkste van allemaal genoemd.³⁴⁶ Een ‘nee’ was echter onwaarschijnlijk. Al was

³⁴¹ L 22-12-1956 #2193-1/2.

³⁴² Pineau noemde de Europese machtspositie als een van de belangrijkste factoren voor Europese eenwording. In: Griffiths, *Socialist parties and the question of Europe*, 57. Ook Adenauer zag het zo. In: Mathieu Segers, ‘Nederland tegen zichzelf’ in: Frans Becker e.a., *Het Ongemak over Europa*, 107.

³⁴³ Dinan, *Ever closer Union*, 33.

³⁴⁴ Zijlstra in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 335.

³⁴⁵ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 198.

³⁴⁶ Stirk & Weigall ed., *The origins and development of European integration*, 129.

het maar omdat Den Haag vanaf het eerste uur betrokken was bij de Europese eenwording. De onderhandelingen waren zo ver gevorderd en er stond zoveel op het spel dat Nederland eigenlijk niet tegen kon stemmen.³⁴⁷ Ook een imperfecte gemeenschappelijke markt wegstemmen was daarom moeilijk. De EDG herhaalde zich niet, de EEG trad in werking.

“Determined to lay the foundations of an ever closer Union among the peoples of Europe”, declareerden de stichters.³⁴⁸ Ambitieuze was de gemeenschappelijke markt zeker. Het Verdrag voor de Europese Economische Gemeenschap bracht een douane-unie voort, met op termijn vrij verkeer van kapitaal en arbeid, gelijke competitie en gemeenschappelijke transportpolitiek. Er werd een Europese investeringsbank in het leven geroepen. Evenals structuurfondsen, gericht op ondersteunen van economisch zwakkere regio's en een landbouwbeleid dat moest gaan zorgen voor voldoende productie tegen redelijke prijzen. De instituties van de Gemeenschap kregen de macht de balans in de ontwikkeling van de lidstaten te bevorderen, monopolies te voorkomen en zeggenschap over structuurfondsen om zwakkere regio's te ondersteunen. De gemeenschappelijke landbouwpolitiek moest zorgen voor eerlijke prijzen in een stabiele markt. Het EEG-verdrag bepaalde dat de lidstaten een gedeelte van hun soevereiniteit overdroegen aan een supranationale autoriteit met directe wetgevende bevoegdheden in de betreffende landen. Het was zonder meer een opmerkelijk gegeven dat Europese landen, zo kort na de Tweede Wereldoorlog en met, zeker in het geval van Frankrijk en Italië, zo gesloten economieën, bereid waren tot zo vergaande economische en politieke integratie.

Dat de Verdragen van Rome grote consequenties hadden was dan ook wel duidelijk. Of de burger het ook zo ervoer was echter de vraag. Uit opinieonderzoek in Duitsland naar aanleiding van de sluiting van de Verdragen van Rome, kwam naar voren dat maar 64% van de respondenten van de EEG gehoord had, slechts 52% wist dat de Bondsrepubliek zelf lid was.³⁴⁹ Dat de burger weinig interesse had vond ook de Nederlandse pers. De *HP* ontwaarde bijvoorbeeld een “benauwend” gebrek aan publieke belangstelling, totaal uit verhouding met het belang van het verdrag.³⁵⁰ De schuld hiervoor werd door het Haagse weekblad niet alleen bij de burgers zelf gelegd. Volgens de *HP* hadden de dagbladen het bij korte mededelingen gehouden, en was alleen in het *Financieel Dagblad* een uitgebreid analytisch artikel verschenen. Hiermee werd de directe collega's wel tekort gedaan. In de *De Linie*, *Elsevier* en *VN* kregen de Verdragen van Rome alle aandacht, in uitgebreide analytische artikelen. De opvatting van de *HP* dat de burger niet erg op de hoogte was van de gemeenschappelijke markt, vond men echter ook bij de concurrentie terug. Zo was volgens de *Elsevier* de inhoud van het verdrag aan de Nederlandse burger in het geheel niet bekend. Overigens vond de redactie dit weinig verwonderlijk, aangezien ook veel politici het verdrag, met 248 artikelen, hoogstens gedeeltelijk begrepen. Een positief gegeven was dit allerm minst.³⁵¹ *VN* erkende het gebrek aan publieke belangstelling eveneens, en weet dit ook aan het feit dat het verdrag zeer complex in elkaar stak.³⁵² Dat was een andere opvatting die breed werd gedragen. De EEG en Euratom-verdragen werden door de opiniebladen eensgezind gezien als bijzonder ingewikkeld. Dit werd als een nadeel gezien en maakte het voor de ‘gewone’ burger niet gemakkelijk te weten wat de verdragen voor

³⁴⁷ Griffiths, ‘The common market’, 204.

³⁴⁸ Harryvan & van der Harst, *Documents on European Union*, 104.

³⁴⁹ Stirk, *A history of European integration since 1914*, 146.

³⁵⁰ *HP* 06-04-1957 #2208-3.

³⁵¹ *EW* 30-03-1957 #13-3.

³⁵² *VN* 30-03-1957 #33-8, L. de Jong.

Europa betekenden. De *HP* vroeg zich typerend af waarom om mee te beginnen niet de naam gewoon ‘Euromarkt’ was, in plaats van weer een ‘codewoord’, EEG.³⁵³

Een verdrag met haken en ogen

Hier had het Haagse weekblad een punt. De EEG was weer een toevoeging aan de wildgroei van Europese afkortingen en acroniemen waarvan de werkelijke betekenis nauwelijks was te overzien. Het vermeende gebrek aan begeestering onder het grote publiek was daarom in zekere zin verklaarbaar. De Verdragen van Rome brachten dan veel tot stand. Onduidelijk was wat precies. De complexiteit en het aantal artikelen van het verdrag maakte het moeilijk te beoordelen of de verdragen nu een succes waren of niet.³⁵⁴ In tegenstelling tot bij de burger, leidde onduidelijkheden over de verdragen echter niet tot een gebrek aan belangstelling in de pers.

Er bestond binnen de opiniepers een breed besef dat de euromarkt voor Nederland grote gevolgen zou hebben, en zelfs een keerpunt in de vaderlandse geschiedenis vormde. *De Linie* meende dat de EEG, in voor het blad niet ongewone gezwollen termen, voor Europa van groter belang was dan de vestiging van het Romeinse Rijk, of de kroning van Karel de Grote.³⁵⁵ De eerste keer dat Europa vreedzaam tot eenwording was gekomen werd algemeen gezien als een historische gebeurtenis. *De Elsevier* ging minder ver, maar sprak niettemin van een van de “allerbelangrijkste” verdragen die ooit tot stand was gebracht.³⁵⁶ Niet alle bladen deelden deze belangstelling. *De Groene* deed er nog altijd het zwijgen toe. Zelfs in het algemeen jaaroverzicht van 1957 werden de Verdragen van Rome slechts zijdelings genoemd. De lancering van de Spoetnik, gold voor *De Groene* als de belangrijkste gebeurtenis van het jaar.³⁵⁷ Buiten *De Groene* was opmerkelijk genoeg alleen bij de toch in zekere mate ‘eurofiële’ *HK* weinig interesse voor de EEG. De verklaring was wellicht dat de *HK*, meer dan de andere hier behandelde opiniebladen, een familieblad was. De gemeenschappelijke markt was een complex onderwerp dat niet direct aansprak bij de doelgroep. De kolen- en staalgemeenschap en de militaire integratie waren echter eveneens geen lichte onderwerpen. Toen was de aandacht van de *HK* wel zeer groot geweest. Er was dus meer aan de hand. De EEG was voor de *HK*-lezer wellicht niet alleen onbegrijpelijk, maar ook te beperkt en te weinig verstrekkend. Of bood gewoon, voor Nederland en Europa, onvoldoende resultaat. De *HK* sprak dit niet uit, maar aanleiding voor twijfel over de resultaten was er zeker. De Verdragen van Rome hadden ‘haken en ogen’

Allereerst waren het ‘verdragen’, in meervoud. In Rome was immers ook voor de Euratom getekend. Een grote doorbraak was deze organisatie echter niet. Aan de hooggespannen verwachtingen had het niet gelegen. Atoomsamenwerking had gedurende de jaren vijftig volop in de belangstelling gestaan. De politiek was hiervan op de hoogte, Minister Zijlstra merkte op dat het publiek een supranationaal Euratom-verdrag verwachtte. Hij gaf echter ook toe dat deze verwachtingen niet werden waargemaakt.³⁵⁸ De atoomgemeenschap had zijn glans als futuristisch baken voor de Europese toekomst al voor de inwerkingtreding verloren. Externe factoren speelden een rol. Goedkope steenkool en olie uit de VS ondermijnden het belang van kernenergie.

³⁵³ *HP* 06-04-1957 #2208-3.

³⁵⁴ Stirk geeft aan dat men zich in de VS verheugde over een nieuwe afzetmarkt van 250 miljoen consumenten, maar zich tegelijk zorgen maakte over de grote complexiteit van de Europese instituties. In: Stirk, *A history of European integration since 1914*, 146.

³⁵⁵ *L* 30-03-1957 #574-1/5.

³⁵⁶ *EW* 30-03-1957 #13-3.

³⁵⁷ Eerste satelliet, gelanceerd door de Sovjet-Unie, op 4 oktober 1957. *GR* 28-12-1957 #52-1.

³⁵⁸ Griffiths, ‘The common market’, 201.

Belangrijker probleem was echter dat de strubbelingen bij de onderhandelingen niet waren opgelost. Van de Euratom bleef daarom weinig meer over dan een intergouvernementeel overlegorgaan.³⁵⁹

De pers zag logischerwijs weinig heil in de Euratom. De belangstelling was beperkt. Voor het EEG-verdrag, meestal aangeduid in het enkelvoud als het Verdrag van Rome, lag dat anders. Ook met de EEG werd de pers echter geconfronteerd met belangrijke bezwaren. De sterke Franse onderhandelingspositie en de Duitse toefelijheid hadden er toe geleid dat Nederland geen stempel op de onderhandelingen had kunnen drukken.³⁶⁰ Minister van Buitenlandse Zaken Luns had genoeg moeten nemen met een compromis om de onderhandelingen op gang te houden.³⁶¹ De daadwerkelijk economische en politieke voordelen van de euromarkt waren bovendien niet direct zichtbaar, maar verscholen achter een woud van uitzonderingsbepalingen. Volledige automatische handelstariefverlaging was niet te realiseren geweest. De fases die bepaalden wanneer tarieven moesten worden verlaagd werden verlengd. Afgesproken werd bovendien dat de regeringen zelf mochten bepalen welke tarieven ze verlaagden, als ze maar aan de afgesproken totale verlaging voldeden. Onder bijzonder omstandigheden konden regeringen een (tijdelijke) uitzonderingspositie aanvragen. Het gemeenschappelijke buitentarief was hoog. De sociale harmonisering zou de Nederlandse prijzen onder druk gaan zetten.

Daarnaast was Den Haag de door Frankrijk voorgestelde associatie met de overzeese gebiedsdelen in de maag gesplitst.³⁶² België, toen nog in het bezit van de Kongo, zag wel voordelen in 'Eurafrika'. Voor Nederland en Duitsland viel hier weinig tot niets te behalen.³⁶³ De vrije gemeenschappelijke markt voor landbouwproducten was er niet gekomen. Wat betreft landbouwsubsidies moest Nederland zich tevredenstellen met de toezegging dat deze de handel niet verder in de weg mochten staan. Ruimhartige subsidies zouden het landbouwbeleid niettemin domineren. De uiteindelijk vorm van het gemeenschappelijke landbouwbeleid werd overgelaten aan de Commissie en, tegen de wens van Den Haag, de Raad van Ministers. Samenvattend was de door Nederland gewenste gemeenschappelijk markt sinds het Spaak-rapport verzwakt, zowel in economisch als politiek opzicht. De EEG was een serie "procedurele afspraken" geworden, die mogelijk op termijn een gemeenschappelijke markt tot stand konden brengen.³⁶⁴ Dit was echter afhankelijk van intergouvernementele overeenstemming, en daarom niet vanzelfsprekend. De consequenties van de overkoepelde politieke structuur vielen moeilijk te overzien.

De opiniepers en de wens tot 'Ever closer Union'

De opiniepers moest in 1957 beoordelen of de voor Nederland mogelijk nadelige punten in het verdrag werden gecompenseerd door de algemene voordelen die de EEG voor de Europese integratie bood. Bepalend in deze beoordeling was hoe men aankeek tegen de Europese instituties en wat die betekenden voor de Europese eenwording. Allereerst loont het daarom de moeite te kijken wat voor Europese instituties tot stand

³⁵⁹ Rutten in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 204-206.

³⁶⁰ Kymmell in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 128.

³⁶¹ Brussen in: Harryvan, Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 202.

³⁶² Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 197.

³⁶³ Frankrijk ontving meer dan 85% van het totaal bedrag. Stirck, *A history of European integration since 1914*, 145.

³⁶⁴ Hellema, *Neutraliteit & vrijhandel*, 198.

kwamen met de EEG. Oftewel, zette Europa een stap naar een federatie of bleven de staten de hoofdrol spelen.

De Europese eenwording kan nooit zwart-wit worden gezien. Duidelijk was echter wel dat de EEG geen federatie tot stand bracht op korte termijn. Dinan noemt daarom de EEG voor voorstanders van de (federale) Europese integratie nog een grotere teleurstelling dan de EGKS.³⁶⁵ Ook Griffiths spreekt van een bittere pil voor de aanhangers van een sterke supranationale gemeenschap.³⁶⁶ Inderdaad waren de organen van de EEG slechts gedeeltelijk supranationaal. Naast de Europese Commissie kreeg de intergouvernementele Raad van Ministers van de EEG een grote vinger in de pap. Ook binnen de Raad werd bovendien de soevereiniteit van de lidstaten beschermd. Zo kreeg de Raad van Ministers alleen de bevoegdheid bij meerderheid te beslissen, in het geval dat alleen de Commissie het recht had een voorstel te initiëren. Dit recht kreeg de Commissie niet op de meest cruciale punten. Als de Raad van Ministers beslissingbevoegdheid had zonder dat een Commissievoorstel daaraan vooraf moest gaan, konden alleen besluiten genomen worden door unanimitieit of gewogen meerderheidsstemming. Het parlement (later Europees parlement) kreeg slechts een adviserende taak, die pas veel later werd uitgebreid. De jurisdictie van het Europees Hof van Justitie was opzettelijk vaag gehouden. In feite kwam het erop neer dat over belangrijke zaken betreffende de gemeenschappelijke markt met unanimitieit moest worden gestemd, door een intergouvernementele institutie. De lidstaten kregen een veto. In het Verdrag van Rome werd dan ook met geen woord over federalisme gerept.³⁶⁷ Van hoogdravende retoriek over de toekomstige vorm van Europa, zoals aangetroffen in het EGKS-verdrag, viel niet veel meer terug te vinden. Aan de eisen van de Nederlandse regering voor supranationale besluitvorming werd dus slechts gedeeltelijk tegemoet gekomen. De angst dat de grote lidstaten onevenredig veel invloed zouden krijgen leek reëel.

Was de EEG daarom de eerdergenoemde bittere pil voor aanhangers van de Europese integratie? Ja en nee. Veel Europees federalisten zullen inderdaad liever een andere institutionele structuur hebben gezien. Ook pragmaticus Luns zag het tot zijn spijt als een overwinning van het 'Europe des patries'.³⁶⁸ Het gedeelte van de Nederlandse opiniepers met een duidelijke en constante voorkeur voor Europees federalisme, de beide confessionele bladen en de *VN*, waren daarom inderdaad niet helemaal tevreden. *De Linie* sprak de hoop uit dat in de toekomst de macht van de Raad van Ministers zou worden ingedamd, ten gunste van de Commissie. Zo kon volgens *De Linie* de politieke integratie worden uitgebreid, waardoor een waarlijk supranationaal orgaan zou ontstaan dat het Nederlands en Europees belang zou dienen.³⁶⁹ De *HK* volgde deze lijn grotendeels. Net als de katholieke concurrent zag het protestantse blad een supranationale EEG als in het voordeel van Nederland en Europa. Omdat de EEG dit idee slechts gedeeltelijk waarmaakte, bleef het blad pleitten voor de 'christelijke boodschap' van het (wereld-) federalisme.³⁷⁰ Voor de confessionele opiniepers was Europa in grote mate een bron van idealisme. *VN* stond dichtbij de opvattingen van *De Linie* en de *HK*. In 1957 plaatste het blad een artikel van A. Dienaar Kok, waarin wereldfederalisme als de enige oplossing voor de vrede

³⁶⁵ Dinan, *Ever closer Union*, 35.

³⁶⁶ Griffiths, *The common market*, 194.

³⁶⁷ Uittreksel Verdrag van Rome in: Harryvan en Van der Harst ed., *Documents on European Union*, 104-119.

³⁶⁸ Moravcsik, *The choice for Europe*, 150.

³⁶⁹ L 30-03-1957 #574-1/5, Door Dr. Winfried Meijer.

³⁷⁰ HK 07-09-1957 #35-1.

werd neergezet. Europese federalisering was volgens deze denkwijze slechts een opzetje.³⁷¹ Kritiek op het gebrek aan macht voor de Commissie en het Parlement van de EEG bleef echter niet beperkt tot uingesproken pro-Europese bladen. Ook de *Elsevier*, *De Groene* en de *HP* meenden stuk voor stuk voor nauwere Europese politieke samenwerking te zijn dan het Verdrag van Rome tot stand bracht.

Voor de *Elsevier* lag dit voor de hand. Het opinieblad was tot eind 1956 altijd een warme voorstander van alle projecten voor Europese integratie geweest. Het blad was altijd onverdeeld voor de bovenstatelijke Europese militaire eenwording geweest, inclusief de EPG. Dergelijke opvattingen over politieke eenwording waren met de EEG ook niet uit het blad verdwenen. In het hoofdredactioneel commentaar van 30 november 1957 werd de hoop uitgesproken dat Adenauer en Spaak bij de jeugd in Nederland een vuur zouden weten te ontsteken waarmee de Europese “cultuur” behouden bleef.³⁷² Buitenlandcommentator Lunshof, zal het wat betreft het behouden van de Europese cultuur hier mee eens zijn geweest. Begin 1956 omarmde hij Messina nog. Integratie met de Zes was goed. De pro-Europeaan Lunshof was niet tegen supranationalisme. Juist niet, een waarlijk supranationale gemeenschap zou de Nederlandse belangen beter verdedigen dan het resultaat van Rome.³⁷³

Deze opvatting kwam opmerkelijk genoeg op het oog in grote lijnen overeen met die van de *HP*. Hoewel hier al langer geen sprake was van Europese bevolgenheid, meende ook het Haagse opinieblad in principe voor Europese politieke eenwording te zijn. Net als de *Elsevier* dacht ook de *HP* dat de EEG hiervoor te weinig supranationale bevoegdheden bezat. De intergouvernementele structuur leidde volgens het blad tot “...een Frans-Duits verdrag met een Europees etiket.”³⁷⁴ Daarom kon het verdrag alleen goed functioneren met een sterk centraal gezag (regering). Dit ging er naar het idee van de *HP* door de grote tegenstellingen binnen de EEG echter nooit komen.³⁷⁵ Zelfs *De Groene*, de meest eurosceptische van alle bladen, verkondigde een vergelijkbare mening. Alsof het EEG-verdrag niet bestond, pleitte het linkse opinieblad eind 1957 voor meer Europese eenheid, omdat de politieke verdeeldheid Europa isoleerde.³⁷⁶

Het heeft er de schijn van dat alle Nederlandse bladen ten tijde van de EEG nog voor vergaande politieke integratie waren en dat het belangrijkste bezwaar tegen de EEG het gebrek aan supranationaliteit was. Dit zou aansluiten bij de Tweede Kamer waar volgens ingewijden bij alle partijen voorstanders van een federaal Europa gevonden konden worden.³⁷⁷ In het geval van de *HP* en *De Groene* kunnen hier echter wel de nodige kanttekeningen bij worden geplaatst. Zeker het laatstgenoemde blad had een totaal ander beeld van Europa dan het politiek gemiddelde. *De Groene* pleitte voor toenadering tot de Sovjet-Unie en pan-Europese eenwording. Binnen de politieke constellatie van de Koude Oorlog was dit feitelijk onmogelijk. Pleidooien voor Europese eenwording moeten dus met een korrel zout worden genomen. De mening van de *HP* was hier, ondanks de volstrekt andere politieke achtergrond van het blad, mee vergelijkbaar. Het blad schreef inderdaad dat Nederland niet kon functioneren in een “wegrottend” Europa en dat de EEG meer supranationaal had moeten zijn om de Nederlandse en Europese belangen te behartigen.³⁷⁸ Daartegenover stond echter dat de

³⁷¹ VN 24-08-1957 #52-4.

³⁷² EW 30-11-1957 #48-3, red. Commentaar.

³⁷³ EW 28-09-1957 #39-3, Lunshof.

³⁷⁴ HP 14-09-1957 #2231-1/2.

³⁷⁵ HP 30-03-1957 #2207-12/13, Justus Meyer.

³⁷⁶ GR 28-12-1957 #52-1.

³⁷⁷ Zijlstra in: Van der Harst en Van Voorst red., *Voor Nederland en Europa*, 334.

³⁷⁸ HP 30-03-1957 #2207-1/2.

HP vijandig stond tegenover het prijsgeven van soevereiniteit en met een zeker dedain schreef over Europese idealisten. Daarnaast bood de Europese politieke integratie volgens de *HP* in theorie voordelen, maar waren die volgens het blad in de praktijk toch niet bereikbaar. Daarvoor was Europa te verdeeld, samenwerking had alleen zin als de lidstaten het op voorhand over politieke zaken eens waren.³⁷⁹ Aangezien dit niet het geval was, had het geen zin om op te gaan in een groter verband. Dat de *HP* beperkte ideeën over Europese eenwording had werd verder bevestigd doordat het blad grote interesse had in de Engelse voorstellen voor een vrijhandelsorganisatie.³⁸⁰ Het was onvoorstelbaar dat uit het Engelse voorstel enige vorm van politieke integratie voort zou komen. Het beoogde intergouvernementele bestuur van de vrijhandelsorganisatie zou slechts op basis van unanimiteit beslissingen kunnen nemen.³⁸¹ De grote woorden over Europese eenwording ten spijt, de *HP* was voor een grote vrijhandelsorganisatie zonder supranationaal gezag.

De EEG of toch een vrijhandelszone

Alle opiniebladen zeiden dus voor politieke integratie te zijn. Hoewel in de praktijk bleek dat niet alle bladen bereid waren Nederlandse soevereiniteit prijs te geven. In het bijzonder de *HP* had wel degelijk principiële bezwaren. Toch blijft het opvallend hoe positief gemiddeld genomen werd geschreven over politieke eenwording. De EEG ging hier naar de mening van het overgrote deel van de pers niet ver genoeg in. Dit leidde tot teleurstelling, maar nergens tot afkeur. Ook in de media was men zich bewust van de noodzaak van het compromis. De bestuurlijke vorm van de EEG versterkte echter wel de wijdverbreide bezwaren tegen de economische consequenties van de gemeenschappelijke markt. Oftewel de vraag of Nederland economisch wel baat had bij het Verdrag van Rome.

Deze vraag leidde bij de pers tot grotere tegenstellingen. Gezien de opvattingen in de politiek wekt het geen verbazing dat het naast de communistische vooral de liberale bladen waren die vraagtekens bij de economische implicaties van de EEG zetten. Aan de wens voor Europese vrijhandel, een liberaal stokpaardje, was binnen de EEG immers slechts zeer gedeeltelijk tegemoet gekomen. De liberale pers had hier dezelfde zorg die ook in de Nederlandse buitenlandse politiek uitgebreid had gespeeld; was het wel verstandig om toe te treden tot een continentale douane-unie. Een gemeenschappelijke markt waar Frankrijk politiek de belangrijkste speler was, een land dat volstrekt andere economische belangen had dan Nederland. Vanuit dit oogpunt is vooral de mening van de *Elsevier* interessant. Het liberaal-conservatieve blad had de EDG en ook de EPG positief beoordeeld. De opzet van de EEG was ook welwillend ontvangen, als een nieuwe aanzet tot eenwording. Buitenlandredacteur Lunshof prees uitgebreid de moeite die de Nederlandse delegatie in Brussel deed voor de Europese integratie. De harmonisatie met Franse sociale wetgeving viel door de Nederlandse inspanningen bijvoorbeeld mee. Dat deed voor Lunshof echter weinig af aan de onhandelbaarheid van het uit de kluiten gewassen verdrag, met zijn talloze uitzonderingsbepalingen.³⁸² Dat deze uitzonderingsbepalingen de Nederlandse positie schaadden stond voor de *Elsevier* vast. Lunshof zag er een Franse poging in om de eigen zwakke economische positie, die mede was te wijten aan dure sociale voorzieningen, af te wentelen op de overige EEG-landen. (A-) Sociale politiek die het

³⁷⁹ *HP* 26-10-1957 #2237-3.

³⁸⁰ *HP* 06-07-1957 #2221-3.

³⁸¹ Tromp, *Europese integratie in hoofdlijnen*, 42.

³⁸² *EW* 30-03-1957 #13-3.

gemeenschappelijk belang niet ten goede kwam. Zeker het kleine en dichtbevolkte Nederland was gebaat bij openheid naar de wereldmarkt, continentale bindingen noemde de *Elsevier* daarom gevaarlijk. Voor de industrie, de landbouw en de Nederlandse onafhankelijkheid in het algemeen.³⁸³ De *Elsevier* maakte dus een belangrijke wending. De economische gevolgen van de EEG kon het blad niet aanvaarden, hoe pro-Europees de redactie ook was.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat voor de *HP*, waar politieke integratie immers sinds het begin van de jaren vijftig veel minder belangrijk werd gevonden, vaststond dat toetreding tot de EEG voor Nederland negatief zou uitpakken.³⁸⁴ Zeker nu Parijs zoveel concessies had weten los te krijgen. De *HP*-redactie zag daarom een verdrag dat Nederland overleverde aan de “onberekenbare” Fransen.³⁸⁵ In een ding was Parijs volgens de liberale bladen wel heel berekenbaar, en dat was als het ging om economisch beleid dat tegen de principes van de vrije markt in ging. Dit uitte zich in felle artikelen waarin zelfs werd ontkend dat de EEG een vrije markt op lange termijn beoogde. Zonder monetaire unie (de monetaire unie kwam in EU-verband pas in 1992 tot stand), was volgende de *HP* een gemeenschappelijke markt helemaal niet mogelijk. De hoge buitentarieven waren voor liberale bladen dan ook het grootste bezwaar, te samen met de gelijkschakeling van het uurloon voor vrouwen en de veertigurige werkweek, zorgde dit ervoor dat Nederland de mogelijkheid werd ontnomen om te concurreren op de wereldmarkt.³⁸⁶ Zeker nu Nederland geen toegang meer had tot koloniën. Niet zonder sentiment, merkte de *HP* daarom op dat de neutrale positie aan de zee, die Nederland altijd had ingenomen, nu voorbij was. Nederland trof nu volgens het blad hetzelfde lot als de Italiaanse handelsrepublieken en de Hanzesteden in vroeger tijden.³⁸⁷

Liberale kritiek kortom, die zich richtte op hoge exporttarieven en de vermeende ‘socialisering’ die de EEG in de hand zou werken. De *Elsevier* en de *HP* waren echter niet de enige bladen die gevaren zagen voor de Nederlandse positie als handelsland. Dat het Verdrag van Rome de Nederlandse economische belangen kon schaden kon ook worden gelezen in artikelen van *De Linie* en *VN*. Ook voor deze opiniebladen was klein-Europa niet het ideale Europa. De effecten voor het bedrijfsleven waren volgens *De Linie* in hoge mate onzeker. Het stond daarom niet vast dat de EEG voor Nederland economisch goed zou uitvallen.³⁸⁸ Dit was volgens het katholieke blad vooral te danken aan de politieke en commerciële “touwtrekkerij”.³⁸⁹ Nationaal touwtrekken, waarvan Nederland in de eerste plaats bij het gemeenschappelijk buitentarief de dupe was geworden. Ook voor *VN* was het hoge buitentarief een belangrijke barrière die een vrije markt in de weg stond. Er moest dus nog veel werk geschieden om tot echte integratie te komen. *VN* zag ook dat de voor Nederland gunstige, daadwerkelijk vrije gemeenschappelijke markt nog ver weg was. Lou de Jong vond vanuit dit standpunt het overeengekomen tijdsschema van minimaal twaalf jaar voor de verschillende fases van tariefverlaging wel een heel lange overgangperiode.³⁹⁰ Het leek De Jong bovendien niet hypothetisch dat bij een verslechterende economie de tariefverlagingen helemaal op de lange baan geschoven zouden worden. De conclusie die *De Linie* en *VN* uit deze economische bezwaren trokken was echter een andere dan die van de

³⁸³ *EW* 28-09-1957 #39-3, Lunshof.

³⁸⁴ *HP* 30-03-1957 #2207-1/2.

³⁸⁵ *HP* 30-03-1957 #2207-1/2.

³⁸⁶ *HP* 30-03-1957 #2207-12/13, Justus Meyer.

³⁸⁷ *HP* 30-03-1957 #2207-1/2.

³⁸⁸ *L* 30-03-1957 #574-1/5.

³⁸⁹ *L* 30-03-1957 #574-1/5, Door Dr. Winfried Meijer.

³⁹⁰ *VN* 30-03-1957 #33-8, L. de Jong.

Elsevier en de *HP*. Voor de laatstgenoemde bladen waren de bezwaren genoeg om het EEG-verdrag af te wijzen. Lunshof schreef in de *Elsevier* niks te zien in een verdrag dat niet alleen voor Nederland niks betekende, maar daardoor ook de Europese eenheid niet dichterbij bracht. Voor Nederland had het naar het idee van *Elsevier* daarom geen voordeel aan het verdrag deel te nemen.³⁹¹ De *HP* zag het verdrag eveneens liever komen dan gaan. Volgens het betreffende opinieblad, zag geen mens voordeel in de EEG, in ieder geval niet voor Nederland. Het had geen zin aan een club deel te nemen die enkel tot nut had het dienen van de belangen van Duitsland en Frankrijk. Nederland zou volgens de *HP* binnen de EEG vervallen tot een “..Duitse Gau of een Frans departement.”³⁹² Geen wonder dat Nederland, als het niet in staat was een uitzonderingspositie te bedingen, volgens het Haagse opinieblad de EEG beter kon afwijzen.³⁹³

De confessionele opiniebladen en *VN* zagen dan wel bezwaren in de euromarkt, ze trokken hier niet de conclusie uit van de *Elsevier* en de *HP*. Voor *De Linie* hoefde Nederland het pro-Europese beleid niet te wijzigen. De EEG bood naar het idee van het katholieke opinieblad mogelijkheden, als Nederland er maar op bleef aandringen de onvermijdelijke problemen op te lossen in het gezamenlijk Europese belang. Als het Nederlandse bedrijfsleven zich maar goed verdiepte in de mogelijkheden die de gemeenschappelijke markt bood, waren er volgens *De Linie*, ondanks de bezwaren, goede kansen voor ondernemers.³⁹⁴ *VN* waarschuwde ook voor een teveel aan enthousiasme, maar was evenals *De Linie* hoopvol op een goede afloop. Een bredere gemeenschappelijk markt was wenselijk, maar naar het idee van *VN* was deze door het Verdrag van Rome niet uitgesloten. Het grote voordeel dat integratie naar het idee van het sociaaldemocratische blad op lange termijn bood, woog op tegen specifieke economische bezwaren die het EEG-verdrag had.

Alles bij elkaar lagen de meningen in de opiniepers wat betreft de belangen van het Nederlands bedrijfsleven opmerkelijk dicht bij elkaar. Vrijwel alle bladen gaven aan liever een bredere gemeenschappelijke markt te hebben gezien, met lagere buitentarieven. Dit in overeenstemming met het Nederlands regeringsbeleid. Het waren de sociale harmonisatie, de veertigurige werkweek, de gelijke lonen voor de seksen en het algemene dirigisme zoals vastgelegd in het EEG-verdrag die ook in de opiniepers grote tegenstellingen opriepen. Het waren onderdelen waar het brede ‘confessioneel – sociaaldemocratische’ gedeelte van de opiniepers veel minder moeite mee had mee had dan de liberalen en ultraliberalen bij de *Elsevier* en *HP*, die hiervan gruwden. In dit laatste blad onderschreef men dit volledig, door aan te geven dat de EEG typisch het product was van ‘Rooms-rote’ politiek.³⁹⁵ De linkse concurrentie was het hiermee niet oneens. De bekende historicus Pieter C.A. Geyl noemde in een artikel voor *VN* tekenend de welvaartstaat, met sociale voorzieningen, het grote voordeel van Europa tegenover de rest de wereld. De welvaartstaat bewees in zijn visie de vitaliteit van het ‘oude continent’, waar de EEG aan bijdroeg.³⁹⁶ Geyl zag een sociaaldemocratisch, onafhankelijk Europa voor zich. De voornamelijk Franse opvattingen over de economie, met een sterke staat, stonden de hem daarom niet tegen.

³⁹¹ *EW* 28-09-1957 #39-3, Lunshof.

³⁹² Kenmerkend voor de *HP* in deze context is het gebruik van de term ‘Gau’, ofwel gouw, welke als bestuurlijke indeling in de Bondsrepubliek opzettelijk niet werd gebruikt, wgens connotaties met het Derde Rijk (Reichsgaue). *HP* 29-06-1957 #2220-1/2.

³⁹³ *HP* 14-09-1957 #2231-1/2.

³⁹⁴ *L* 30-03-1957 #574-1/5, Door Dr. Winfried Meijer.

³⁹⁵ *HP* 14-09-1957 #2231-1/2.

³⁹⁶ *VN* 27-04-1957 #33-8, Prof. Dr. P. Geyl.

De EEG en de euroscepsis

De basis voor verdere integratie was met de Verdragen van Rome gelegd. De plannen van Beijen waren gerealiseerd. Nederland wist uiteindelijk datgene te realiseren waarvoor het al sinds begin jaren vijftig had gepleit, een gemeenschappelijke markt.³⁹⁷ Dirigistische invloeden waren aanwezig, maar beperkt.³⁹⁸ Het was een verdrag dat in de basis vertrouwde op de werking van de markt. Met daarin de voor Nederland belangrijkste handelspartners. Een gemeenschappelijke markt die er zonder Nederland misschien helemaal niet was geweest. Een markt bovendien die werd overkoepeld door instituties die verdere Europese eenwording mogelijk maakten. Voorstanders van Europese integratie konden genoeg aanknopingspunten vinden. De eerder genoemde ‘bittere pil’ of niet, volgens Griffiths geloofden Europese federalisten ook nadat de EEG en Euratom verdragen getekend waren nog in de ontwikkeling naar een federaal Europa.³⁹⁹

Dit viel in de Nederlandse pers ook terug te zien. De *HK*, *De Linie* en *VN* bleven onverminderd positief over de Europese integratie. De offers waren hier de opbrengsten ruimschoots waard. De nevelige termen waarmee in het Verdrag van Rome werd gesproken over politieke eenheid, waren een bezwaar, maar beletten deze bladen geen positieve instelling. De opzettelijke onduidelijkheid gaf voor hen ook de ruimte voor mogelijke verdere uitwerking. Het Verdrag van Rome was voor de confessionele en sociaaldemocratische pers een serie afspraken waarin werd vastgelegd dat in de toekomst Europese integratie realiteit zou worden. *De Linie* was dan ook in de eerste plaats tevreden dat nu, na het dieptepunt van de EDG, weer een nieuw begin was gemaakt waarop Europa kon voortbouwen.⁴⁰⁰ De EEG was voor het katholieke blad een opstapje naar een supranationaal, of federaal Europa. Dit was in grote lijnen ook de reden waarom voor *VN* de economische bezwaren tegen de EEG niet opwogen tegen de mogelijkheden die de verdragen boden voor de toekomst. Lou de Jong maakte zich zorgen om de specifieke problemen van de EEG, maar was hoopvol dat een gemeenschappelijke markt zich voor de Europese eenwording gunstig zou ontwikkelen.⁴⁰¹

De confessionele en sociaaldemocratische pers vertolkten het in de voorgaande jaren zo vertrouwde pro-integratie verhaal. Met de EEG was dit verhaal echter minder dominant geworden. Binnen de Nederlandse opiniepers was de verdeling wat betreft de gemeenschappelijke markt half-half. *De Elsevier*, *HP* en *De Groene* waren tegen de EEG. De eensgezindheid over de projecten van Europese eenwording was voorbij. Het was vooral de houding van de *Elsevier* die opzienbarend was. De *Elsevier* was niet tegen Europese integratie geworden. Supranationale eenwording werd nog altijd aangehangen. Voor de *Elsevier* bracht de EEG echter geen echte gemeenschappelijke markt tot stand, was de marktwerking niet gegarandeerd en waren de dirigistische invloeden te groot. De *Elsevier* zag de EEG als een orgaan dat de Frans-Duitse economische belangen vertegenwoordigde ten koste van de Nederlandse economische vrijheid. Hiermee moest Nederland niet in zee gaan. Dat was vanuit het eigen ideologisch perspectief niet acceptabel.

³⁹⁷ Harryvan & van der Harst, *Documents on European Union*, 105-119.

³⁹⁸ Stirk, *A history of European integration since 1914*, 145.

³⁹⁹ Griffiths, ‘The common market’, 202.

⁴⁰⁰ L 30-03-1957 #574-1/5.

⁴⁰¹ VN 30-03-1957 #33-8, L. de Jong.

Conclusie

Liggen de wortels van de eurosceptis in de jaren vijftig? Begin 21ste eeuw zou menig opiniemaker zich over deze conclusie verbazen. Zoals in de inleiding aangegeven, is de afgelopen jaren het idee in zwang geraakt dat Nederland recent in de greep van de eurosceptis is geraakt. Met het referendum over de Europese Grondwet won deze opvatting verder aan populariteit. Binnen- en buitenlandse media verwijzen veelvuldig naar het verloren pro-Europees verleden van Nederland. Een tijd waarin burger en politiek als een blok achter verdere integratie stonden. Wie dieper ingaat op de geschiedenis van de publieke opinie en de Europese eenwording, ziet hoe ver terug het idee van de toegenomen sceptis gaat. Nederland wordt vaak speciaal genoemd, maar volgens menig commentator of politicus is het fenomeen al decennia in grote delen van Europa waar te nemen. De Belgische premier Leonard C. Tindemans schreef al in 1975 aan de overige regeringsleiders van de EG dat het “vredesavontuur” was uitgewerkt en de economische voorspoed gewoon was geworden. Daardoor werden de voordelen van Europese eenwording volgens de Belgische premier door de burger als minder vanzelfsprekend gezien.⁴⁰²

Tindemans deed zijn uitspraken een kleine dertig jaar vóór het referendum over de Grondwet en slechts een generatie na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Ook toen was er blijkbaar al een meer pro-Europees verleden. Tindemans uitspraak was geen onzin. Europa was in de jaren vijftig ook een ‘anti-oorlogscoalitie’ geweest. Het ‘vredesavontuur’ was een belangrijke factor voor de populariteit van Europa onder de burgers. Dit gold onvermijdelijk vooral kort na de oorlog. De veranderende omstandigheden in Europa verminderden voor veel burgers de noodzaak tot samenwerking. Veel van hen zullen echter altijd al vraagtekens bij de vorm van de Europese samenwerking hebben gezet. Niet omdat ze tegen Europese eenwording waren, maar omdat ze die eenwording anders voor zich zagen dan de realiteit was. In ieder geval kon de Nederlandse burger al sinds de jaren vijftig kennisnemen van artikelen in de opiniepers met scherpe kritiek op het proces van Europese eenwording. De pro-Europese pers heeft in het Nederlandse publieke debat nooit het monopolie gehad. Of, om de hoofdvraag te beantwoorden, de Europese integratie was ook tijdens de stichting niet onomstreden in de opiniepers. Bovendien nam in de hier behandelde bladen de sceptis, in weliswaar uiteenlopende mate, gedurende de jaren vijftig toe.

Dat wil niet zeggen dat eurosceptische geluiden in de jaren vijftig de overhand hadden. De stelling dat de jaren vijftig een pro-Europees tijdvak waren heeft een kern van waarheid. Het staat buiten kijf dat de integratie in de publieke opinie meer allure had dan tijdens het referendum over de Grondwet van 2005. Geen enkel opinieblad wees Europese eenwording zonder meer af, hoe verschillend de opvattingen over de vorm van de samenwerking ook waren. Zowel economische, militaire als politieke integratie kon op veel en positieve aandacht rekenen. De oplossing voor de Europese problemen werd door de opiniepers in grote mate gezocht in supranationale instituties. Door delen van de pers werden vormen van federale aaneensluiting bepleit die bij de vijftigste verjaardag van ‘Rome’ als ondenkbaar gelden. De economische, politieke en sociale redenen die verreikende vormen van Europese eenwording bespreekbaar maakten zijn in de voorgaande hoofdstukken uitgebreid aan bod gekomen. Kort gezegd waren Europese ideeën niet nieuw, maar kregen ze voor pers en politiek urgentie door de algemene toestand in Nederland en Europa. Dat de vooroorlogse fouten niet herhaald moesten worden betwijfelde niemand. Het resultaat van het falen

⁴⁰² Van Middelaar, *De passage naar Europa*, 348.

van het Europese statensysteem was voor iedereen zichtbaar. De economie lag in puin. Protectionisme bood weinig kans op herstel. Daarnaast was er de dreiging van oorlog. In 1950 waren de tegenstellingen tussen Frankrijk en Duitsland nog niet weggenomen. Juist samenwerking tussen deze landen was essentieel wilde de Europese natiestaten hun grip op het Europese statensysteem en de wereld niet verder verliezen. De koloniën werden onafhankelijk, de staten van het oude continent verloren macht in de nieuwe bipolaire wereld. Alleen een blijvende Europese oplossing kon hieraan een einde maken. Europese integratie bood de hoop deze relatieve en absolute achteruitgang te stoppen. Zowel aan de ideologische linker- als rechterzijde van de Nederlandse opiniebladen zag men Europese eenwording als de manier om te voorkomen dat Europa zou afglijden tot een onbetekenend gebied. Afhankelijk van de politieke voorkeur, onderdrukt door de Sovjet-Unie of de Verenigde Staten.

Onder dit gesternte toonden de opiniebladen een warme belangstelling voor Europese oplossingen. Initiatieven waren welkom. De 'Europese regering' in Straatsburg werd met goedkeuring gevolgd, evenals de OEES. Ook wereldfederalisme werd besproken, vooral in de christelijke en sociaaldemocratische pers. Projecten van integratie die achteraf tot falen gedoemd leken boden voor de pers hoop. Goedwillendheid gekoppeld aan onwetendheid speelde een rol. Dat werd duidelijk geïllustreerd door het schrijven over de Nederlandse buitenland-politiek. Minister Stikker kon bijvoorbeeld rekenen op brede steun en werd algemeen gezien als een voortrekker op het gebied van de Europese integratie. Hoewel Stikker zeker niet anti-Europa was en ook actief op verdere samenwerking aandrong, stelde de minister zich een ander soort integratie voor dan de meeste opiniebladen, zeker als het ging om de populaire politieke eenwording. Geheel passend bij de atmosfeer in de publieke opinie van het moment kreeg hij echter veel steun.

De drie belangrijkste initiatieven van eenwording die hier behandeld zijn, de EGKS, de EDG en EEG, werden in ieder geval gedeeltelijk vanuit dat oogpunt benaderd. Economisch viel er dan voor Nederland het nodige op aan te merken, Schumans plan was voor het overgrote deel van de opiniepers een brug naar verdere integratie. De Hoge Autoriteit belichaamde de aanzet tot een supranationale eenwording op uiteenlopende gebieden. In het algemeen kan daarom worden gesteld dat de Nederlandse opiniepers meer was begeistert door Europa, dan door het Schumanplan zelf. De positieve ontvangst van de kolen- en staalgemeenschap betekende zeker niet dat er geen kritiek was. Dat de Hoge Autoriteit de Nederlandse soevereiniteit aantastte en daarmee de nationale belangen in gevaar kon brengen werd genoemd. Franse dominantie werd gevreesd. Tegelijk was echter duidelijk dat integratie zonder Parijs onmogelijk was. Dat het Verenigd Koninkrijk niet mee deed werd als een nadeel gezien, maar werd geaccepteerd als op korte termijn onvermijdelijk. Uitbreiding kon later volgen. Met economische bezwaren werd op een vergelijkbare manier omgegaan. De politiek-ideologische linkerkant van de opiniepers vond het socialistische gehalte van het Schumanplan te laag, terwijl de rechterkant het onderhandelingsresultaat als te dirigistisch zag. De economische logica van het Schumanplan werd niettemin door beide kampen onderschreven. De bezwaren werden ondergeschikt geacht aan het totaalplaatje. Het plan was een mogelijkheid, een opstap naar verdere integratie.

Het logische vervolg was dat ook het Plan-Pleven in 1950-1951 een positief onthaal kreeg. Ook hier was het weer alleen *De Groene* die de defensie gemeenschap op voorhand veroordeelde als een middel voor Westerse, imperialistische machtspolitiek. De andere opiniebladen waren positiever. De *HP* had vraagtekens bij de aanzet van Pleven en zag de NAVO als een goede oplossing, maar het blad stond in zijn twijfels geïsoleerd. Zeker *VN* en de confessionele bladen zagen als voordeel van de EDG

boven de NAVO juist dat de EDG een supranationale organisatie was en daardoor Europese samenwerking op lange termijn mogelijk maakte. Het wegnemen van de spanningen tussen Frankrijk en Duitsland vormde voor het merendeel van de opiniepers, inclusief de bladen aan de politieke rechterzijde, een belangrijk argument voor de defensie gemeenschap. Ook de *Elsevier* zag militaire integratie als noodzakelijk voor de Europese veiligheid op lange termijn. Dat nam het belang van Atlantische samenwerking niet weg, maar de NAVO bracht echter de Europese staten niet dichterbij elkaar en was dus voor de meerderheid van de opiniepers geen alternatief.

Op het moment dat het EDG-verdrag gesloten werd, was de aanhang voor supranationale integratie in de pers op een hoogtepunt. Aan de oppervlakte was dit ook het geval in de politiek, achter de schermen bestond er in hoofdsteden grote scepsis. In de ratificatieperiode kwamen deze aan het licht. De bezwaren tegen de betreffende vorm van militaire samenwerking gingen aan de pers niet voorbij. Wat het Nederlands belang was bij klein-Europese defensiesamenwerking was ook voor de merendeels pro-Europese bladen niet altijd makkelijk uit te leggen. Omdat Groot-Brittannië weer niet deel nam, ontstond meer dan bij de kolen- en staalgemeenschap, het idee dat Nederland opgesloten raakte in een samenwerkingsverband met landen met andere belangen, cultuur en geschiedenis. In het bijzonder bij militaire integratie speelde bovendien, bij zowel de politieke linker- als rechterkant van schrijvend Nederland, de vrees om nationale autonomie te verliezen. De strijdkrachten waren en zijn een cruciaal onderdeel van de staatssoevereiniteit. Anti-Duitse en anti-Franse gevoelens waren de Nederlandse pers bovendien niet vreemd. Met deze staten één leger opbouwen was geen kleine stap. Belangrijker was bovendien dat men net als in de politiek, ook in de pers overtuigd was van het belang van militaire samenwerking met Groot-Brittannië en de VS.

Niettegenstaande de genoemde bezwaren, was de ontgoocheling na het Franse 'nee' in 1954 groot. Dat de EDG en de EPG het niet haalden werd door de grote meerderheid van de opiniepers gezien als een pijnlijke terugslag voor de Europese eenwording als geheel. Met de Franse afwijzing werd niet alleen de Westerse veiligheid in gevaar gebracht, maar kwam het hele project van Europese integratie op losse schroeven te staan. In het bijzonder de politieke integratie. De WEU en de NAVO boden een oplossing voor het veiligheidsvraagstuk, maar Europese federalisering leek tot ongenoegen van de *Elsevier*, *VN* en de confessionele bladen, met het verdwijnen van de EPG ver weg. Zelfs een voor Nederland tot op zekere hoogte ongunstig verdrag werd als beter gezien dan dit resultaat. Alleen de *HP* sloot zich bij *De Groene* aan als eurosceptisch blad. Terwijl Drees dus blij was van de EDG verlost te zijn, was de opiniepers in meerderheid nog steeds zeer pro-Europees.

Een jaar later werd ook de 'relance', met uitzondering van wederom *De Groene* en in mindere mate de *HP*, met open armen ontvangen. De plannen van Monnet en Beijen beloofden de gehoopte Europese samenwerking. Of daarbij werd gekozen voor de sectorgewijze integratie van de Euratom, of de horizontale integratie van de EEG maakte de pers niet veel uit. Wederom was het de wens tot Europese eenwording die de positieve reacties ontlokte. Over de vorm van de gemeenschappelijke markt en de implicaties daarvan voor Nederland werd minder gesproken. In ieder geval zo lang het voor de pers onduidelijk bleef wat er precies in Hertoginnedal tot stand kwam. Deze onduidelijkheid bleef bovendien lang bestaan, de constante bij alle onderhandelingen was dat de pers maar mondjesmaat informatie kreeg. Tot die tijd deed de pers het met de oorspronkelijke plannen van Beijen en die leken de opiniebladen heel redelijk. De Nederlandse regering ging de onderhandelingen in Hertoginnedal in met als

uitgangspunt een vrije gemeenschappelijke markt, met een laag buitentarief, onder supranationale controle. Ondanks dat de regering-Drees met name geïnteresseerd was in economische integratie, stond dit niet ver af van de wensen van de grote meerderheid van de opiniepers. Andere terreinen van samenwerking konden immers volgen.

Weer leek voor de pers het belang van het initiatief voor de precieze inhoud van het verdrag te gaan. De Verdragen van Rome werden door de pers beoordeeld als een historische gebeurtenis van de eerste orde. Toch was er sinds het begin van de jaren vijftig wat veranderd in het schrijven over Europa. De EEG liet een breuk zien in het schrijven over Europa. De EGKS en de EDG werden positiever ontvangen. Supranationale Europese integratie bleef populair, maar de pers keurde niet meer elk project als vanzelf goed. Dit was zoals hierboven aangegeven al het geval geweest tijdens de onderhandelingen over het Plan-Pleven. Opvallend bleef toen, ondanks deze kritiek, echter hoe positief er gemiddeld werd geschreven over de zeer verregaande mate van eenwording die de defensie gemeenschap en de politieke gemeenschap zouden hebben betekend. Bij het schrijven over de Economische Gemeenschap namen negatieve commentaren een prominentere plaats in. Dit waren over het algemeen wederom geen aanvallen op het idee van Europese eenwording. De discussie kwam op gang toen bleek dat Nederlandse onderhandelaars de eigen uitgangspunten, een douane-unie onder supranationale controle, niet konden realiseren. Vooral het gebrek aan supranationaliteit baarde het ideologische midden van de Nederlandse opiniepers zorgen. Intergouvernementele besluitvorming onderwierp Nederland volgens menig artikel aan de grillen van landen met andere economische belangen. De al aanwezige vrees dat Nederland economisch en politiek in de verdrukking zou komen in een kleine gemeenschappelijke markt, met hoge(re) buitentarieven, kreeg de overhand. De schrik voor Frans protectionisme was groot.

In het bijzonder voor de liberale pers was dit een reden om tegen de EEG te zijn. Dit gold zeker voor de *HP*, dat altijd al liever een vrijhandelszone naar het model van de OEEES had gezien, met beperkte supranationale bevoegdheden. De *HP* was net als de meeste bladen kritisch ten opzichte van een (te) kleine gemeenschappelijke markt. De lezer kon echter niet ontgaan dat het inleveren van nationale soevereiniteit voor de *HP* per definitie bezwaarlijk was. Voor het liberale blad was het idee van een Europese federatie niet aantrekkelijk en men vond de bovenstatelijke elementen van de EDG en de Raad van Europa “ondoordachte fantasieën”. De *HP* week hiermee af van het gemiddelde. De *Elsevier*, *HK*, *De Linie* en *VN* vreesden het verlies aan nationale zelfstandigheid nauwelijks, juist te sterke nationale invloed vormde voor deze bladen het probleem. Het gegeven dat in de gemeenschappelijke markt de supranationale Commissie moest gaan concurreren met een sterke intergouvernementele tegenhanger baarde het ideologische centrum van de pers zorgen. De vraagtekens die werden gezet bij de economische consequenties van de EEG werden daardoor moeilijker te verteren. De *Elsevier* ging zover om het EEG-verdrag dankzij het gebrek aan bovenstatelijke controle als onacceptabel te bestempelen. De christelijke en sociaaldemocratische bladen gingen minder ver en volgden hun politieke verwanten in de regering door de Verdragen van Rome, met grote twijfels, te steunen.

Alles bij elkaar was het dus de integratie zoals die gerealiseerd werd met de EEG die kritiek kreeg. Een eurosceptische houding beperkte zich tot de socialistische *Groene* en de liberale *HP*. De andere bladen wilden juist méér en supranationale integratie. De Europese eenwording als idee had nog volop aanhang. Toch zegt de scepsis weldegelijk iets over de stemming in de publieke opinie en niet alleen wat over hoe

werd aangekeken tegen de EEG als project. De kritiek valt niet alleen te verklaren door op de door de pers aangevoerde imperfecties van het Verdrag van Rome te wijzen. De vorm van de EEG bepaalde wie er kritiek had, maar niet de mate. Afhankelijk van de politieke voorkeur konden immers ook bij de kolen- en staalgemeenschap vragen gesteld worden. De pers deed dit ook, maar bleef mild. Opmerkelijk, gezien de uitgesproken ideeën die Monnet en Schuman over politiek en economie hadden. De beperktere invloed van de kolen- en staalgemeenschap speelde een rol, maar verklaart de toegenomen scepsis slechts gedeeltelijk. Het was het Europadebat zelf dat veranderd was. De toegenomen vragen over eenwording geven aan dat in 1957, meer dan ten tijde van de introductie van het Schumanplan en het Plan-Pleven, werd gekeken naar de daadwerkelijke inhoud van de plannen. Niet elk initiatief voor eenwording kon meer aan de verwachtingen van iedereen voldoen. Integratie om de integratie kon niet meer altijd op goedkeuring rekenen. Het debat over Europa was begonnen.

De wittebroodsweken van Europa waren voorbij. Tijd en veranderende omstandigheden verscherpten het debat. Het Europa van 1957 was een ander Europa dan dat van 1950. De Koreaanse Oorlog was afgelopen en de spanningen in de Koude Oorlog namen enigszins af. De verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog raakten op de achtergrond. Ook met de natiestaat intact leek vreedzaam samenleven op het continent mogelijk. Een Europese federatie werd door de burger daarom niet meer als noodzakelijk gezien, te meer omdat het West-Europa ook economisch zonder gemeenschappelijke markt voor de wind ging. De Nederlandse export profiteerde van bilaterale verdragen. Alles bijeen scheen de ineenstorting van het 'oude continent' minder dichtbij dan in 1950. Niet in de laatste plaats door het succes van de Westerse samenwerking zelf. West-Duitsland was al militair en economisch, via de NAVO en de EGKS, aan het Westen gebonden. Hiermee nam de urgentie van de integratie, voor zowel de Europese veiligheid als economie, af. Europese samenwerking verloor daarmee niet aan populariteit, maar werd wel verbonden aan meer voorwaarden. Nederlandse offers voor de Europese eenwording werden minder vanzelfsprekend. Bladen die toch al bedenkingen hadden bij soevereiniteitsoverdracht aan nieuwe Europese instituties, zoals *De Groene* en de *HP*, werden daarom ronduit negatief over de projecten voor integratie. De basis voor toekomstige euroscepsis aan de politieke flanken was gelegd. De bladen die achter de regeringpartijen stonden, steunden hun politici en pleitten voor verdere integratie. De *HK*, *De Linie* en *VN* bleven gedurende de hele jaren vijftig van mening dat een Europa beter was dan geen Europa. Natuurlijk speelde een rol dat het 'hun' Europa was dat realiteit werd. Voor de sociaaldemocraten en katholieken was vrijhandel minder belangrijk en socialisering niet bedreigend. Europa was voor een belangrijk deel een katholiek en sociaaldemocratisch project. De liberaal-conservatieve *Elsevier* toonde het cruciale verschil tussen 1950 en 1957. Het gegeven dat de *Elsevier* kritisch stond tegenover de gemeenschappelijke markt bepaalde dat ruim de helft van de lezers van een opinieblad kennisnam van artikelen waarin de eenwording fel werd bekritiseerd. Het blad was een warm voorstander van vergaande politieke integratie, maar was in 1957 niet bereid de grote offers die Nederland volgens het blad moest brengen te accepteren. Een groot verschil met 1951, toen de *Elsevier* de ruim aanwezige dirigistische elementen van de EGKS door de vingers had gezien. De eigen politieke voorkeur van de *Elsevier* was zwaarder gaan wegen. Het blad wilde niet 'een' Europa meer, maar een Europa dat aansloot bij de eigen overtuigingen.

Met het voortschrijden van de tijd deden binnenlandse politieke tegenstellingen hun intrede in het Europadebat. De twijfels die sommigen in Den Haag hadden bij het

integratieproces weerspiegelden zich steeds meer in de opiniepers. Niet onlogisch, veel opiniebladen hadden een duidelijke ideologische voorkeur en de politiek kon de media goed gebruiken om de eigen standpunten uit te dragen. Met Europa als politiek thema verdween de opmerkelijk consensus over de integratie uit het begin van de jaren vijftig langzaam, maar onvermijdelijk. Het moeilijke politieke proces van eenwording maakte Nederlandse en Europese offers onvermijdelijk. Het best haalbare resultaat voor Europese eenwording zag er niet vanuit elke ideologisch gezichtspunt altijd even fraai uit. Voor de een deed dit meer pijn dan voor de ander. Liberalen konden zich in het Nederland van de jaren vijftig minder vinden in de projecten van integratie dan socialisten en de confessionele politici. Het resultaat was dat Europese eenwording vanaf halverwege de jaren vijftig werd toegejuicht, maar niet langer bij de overweldigende meerderheid van de pers boven kritiek was verheven. De periode '50-'57 vormde een pro-Europees tijdvak. Het merendeel van de pers was in theorie niet sceptisch over het Europese idee. Bezwaren tegen de vorm van de Europese samenwerking waren er echter wel degelijk. Het kritische debat over de Europese eenwording is dan ook geen nieuw fenomeen, maar duurt al meer dan vijftig jaar.

Appendix I: De Pers

Elseviers Weekblad

*“De bloedige gebeurtenissen in Hongarije hebben...in vrijwel alle Westeuropese landen de communistische of crypto-communistische intellectuelen in hun ideologische zekerheden doen wankelen. Ten overvloede werd betoogd, dat hun gehechtheid aan het communisme meer weg heeft van een mystieke overgave, een geloof aan een eredienszonder God...”*⁴⁰³

Het grootste opinieblad in naoorlogs Nederland *Elseviers Weekblad* (*Elsevier*), was het resultaat van de samenwerking tussen de voormalige *Telegraaf* redacteur Hendrik A. Lunshof en de directeur van uitgeverij *Elsevier*, Jan Pieter Klautz. Reeds tijdens de oorlog besloot dit duo om na de oorlog een nieuw opinieweekblad in de markt te zetten. Al snel vervoegde de latere hoofdredacteur, en eveneens oud-redacteur van de *Telegraaf*, Gustavo B.J. Hiltermann zich bij deze heren. Het waren met name Hiltermann en Lunshof die de richting van de *Elsevier* zouden bepalen. Het uitgangspunt was het maken van een geïllustreerd weekblad naar het voorbeeld van Angelsaksische tijdschriften als *Time*. Hiermee poogde de *Elsevier* te breken met de bedaagdheid van de vooroorlogse *Haagse Post* en *De Groene*. Dit betekende inhoudelijk gedurfde standpunten in achtergronden bij het nieuws, naast de nodige cultuur en verstrooiing. De opzet was onder het motto ‘voor elk wat wils’.⁴⁰⁴ De mooie uitgave van *Elseviers Weekblad*, op kwalitatief luxe papier met een goede opmaak, zorgde ervoor dat het blad afstak tegen de concurrenten, die vaak een aanmerkelijk minder professionele indruk maakten.

Naast de kwaliteit van de vormgeving had de *Elsevier* geen gebrek aan gerenommeerde medewerkers, zoals de bekende auteurs Godfried Bomans en Anton van Duinkerken.⁴⁰⁵ De meesten beschikten bovendien over veel journalistieke dan wel literaire ervaring, een factor die bij de uit het verzet voortgekomen bladen vaak ontbrak. De eerste naoorlogse jaren werd de koers van de *Elsevier* in grote mate bepaald door de flamboyante Lunshof, die weliswaar formeel geen hoofdredacteur was, maar wel de facto de leiding in handen had. Onder Lunshof, een liefhebber van Edmund Burke, ontwikkelde de *Elsevier* zich tot een conservatief opinieblad.⁴⁰⁶ Dit zou bij uitstek in de buitenlandberichtgeving tot uitdrukking komen, met felle betogen tegen de onafhankelijkheid van Nederlands-Indië en antikolonialisme in het algemeen.⁴⁰⁷ Zo fel dat de uitgever, bang om lezers te verliezen, Lunshof in 1947 aan de kant zette, om overigens als medewerker in 1953 terug te keren en in 1959 alsnog hoofdredacteur te worden. Met het vertrek van Lunshof zou Hiltermann de ideologische richting van de *Elsevier* in grote mate bepalen. Van een koerswijziging was echter nauwelijks sprake. Dit betekende nog steeds een sterk afwijzende houding tegenover de onafhankelijkheid van Indonesië en in het bijzonder, elke toenadering tot Soekarno. Nadat de vrees voor onafhankelijkheid toch bewaarheid werd, maakte Hiltermann in het kerstnummer van 1949 de balans op, en kwam veelzeggend tot de

⁴⁰³ *EW* 22-12-1956 #51-21.

⁴⁰⁴ Van der List, *Meer dan een weekblad*, 29.

⁴⁰⁵ Piet Hagen, *Journalisten in Nederland : een persgeschiedenis in portretten, 1850-2000* (Amsterdam 2002) 369-377.

⁴⁰⁶ Hendrik A. Lunshof e.a., *Deze vijftig jaren* (Amsterdam 1959) 20-21.

⁴⁰⁷ Niek Pas, *Aan de wieg van het nieuwe Nederland*, 136.

conclusie dat Nederland was afgeleden tot een derde-rangs mogendheid.⁴⁰⁸ Hierna zouden de pijlen van de *Elsevier*-redactie zich steeds meer op het communisme gaan richten. Een lijn die na het vertrek van Hiltermann naar concurrent de *HP* in 1952, voortgezet werd. Onder Hiltermans opvolgers, Wouter de Keizer en Kornelis Douwe Bosch, benadrukte de *Elsevier* consistent het in de ogen van het blad inherent slechte karakter van de Sovjet-Unie en de expansiezucht van Moskou, die slechts met kracht kon worden ingedamd. Veel aandacht werd besteed aan de onderdrukking in de totalitaire communistische staten in Oost-Europa.⁴⁰⁹ In opmerkelijk contrast hiermee werd Franco-Spanje als conservatief, in zekere mate anachronistisch, maar uitdrukkelijk niet als fascistisch omschreven.⁴¹⁰ Dat een deel van de Nederlandse progressieve intellectuelen, zoals die bij *De Groene*, de Sovjet-Unie het voordeel van de twijfel gunden, of zelfs ronduit steunden, beschouwde de *Elsevier* als volkomen verwerpelijk. Deze ‘fellow travellers’ kregen dan ook veel kritiek te verwerken.⁴¹¹ De ‘socialistische’ politiek die volgens het blad werd gevoerd door de kabinetten Drees kon evenmin op bijval rekenen. Bij linkse progressieven had de *Elsevier* het imago van een conservatief en reactionair blad. De commentaren van het blad hadden inderdaad een duidelijk conservatief-liberale inslag. Naast onvoorwaardelijke steun aan het koningshuis vormde bijvoorbeeld belastingverlaging een belangrijk terugkerend thema.⁴¹² Formeel steunde de *Elsevier* echter geen partij, ondanks dat de VVD overduidelijk de meeste goedkeuring kon wegdragen.⁴¹³

De Groene Amsterdammer

*“Voor het welslagen van een gigantisch experiment als na de Octoberrevolutie in Rusland is ondernomen, moeten van de gemeenschap, die daaraan wordt onderworpen, offers worden gevraagd, waarvan niet verwacht kan worden, dat zij door alle betrokkenen vrijwillig, of zelfs maar lijdzaam, zullen worden gebracht.”*⁴¹⁴

Naast *VN* bestond er nog een links opinieweekblad in naoorlogs Nederland. Dit was de oudste van de nog bestaande Nederlandse opinieweekbladen *De Groene Amsterdammer*. Het door de letterkundigen Mr. Martinus G.L. van Loghem en Taco de Beer opgerichte blad verscheen in 1877 voor het eerst, met als naam *De Amsterdammer*. Sedert de jaren negentig van de 19de eeuw werd het blad dankzij de gebruikte groene inkt op de omslag *De Groene Amsterdammer* genoemd. In het interbellum zou deze naam officieel worden. Onder leiding van de van zijn geloof gevallen ex-predikant Johannes de Koo voer *De Amsterdammer* een progressief-liberale koers. De Koo pleitte voor een ‘morele politiek’ en verbetering van de sociale toestanden.⁴¹⁵ Uitgesproken socialistisch was *De Amsterdammer* zeker niet. Politiek gezien was het opinieblad neutraal en was er in principe plaats voor alle politieke stromingen. Hierbij moet worden aangetekend dat *De Groene* vooral een “keurig blad”

⁴⁰⁸ Van der List, *Meer dan een weekblad*, 77.

⁴⁰⁹ *EW* 12-06-1954 #34-1 & *EW* 06-02-1954 #6-11.

⁴¹⁰ *EW* 29-09-1956 #39-11.

⁴¹¹ *EW* 22-12-1956 #51-21.

⁴¹² *EW* 20-02-1954 #8-1/ 16-03-1957 #11-1.

⁴¹³ Van der List, *Meer dan een weekblad*, 96.

⁴¹⁴ *GR* 16-06-1956 #24-1.

⁴¹⁵ I. Schoffer, J.F.M.C. Aarts & J. Charite, *Biografisch Woordenboek van Nederland 2* (Den Haag 1985) blz opz

was, populair bij de liberale gegoede burgerij, die zich niet verwant voelde aan een van de confessionele partijen.⁴¹⁶

Net als bij een groot gedeelte van intellectueel Nederland, ging in het interbellum de opvatting dat een sterke uitvoerende macht noodzakelijk is voor daadkrachtig bestuur ook aan de Groene niet geheel voorbij. Hoofdredacteur prof. mr. A.C. Josephus Jitta zag echter de democratie als onontbeerlijk om de menselijke vrijheid te garanderen. *De Groene* beschouwde het Italiaanse fascisme als ‘tamelijk ordinair’ en zou Hitlers nationaalsocialisten vanaf het begin met grote argwaan volgen.⁴¹⁷ Het was in deze periode dat *De Groene* een duidelijk links karakter kreeg. Vanaf medio jaren dertig liet *De Groene* langzaam het economisch liberalisme los. Politieke sturing om een einde te maken aan de grote sociaaleconomische tegenstellingen werd omarmd. Zo kon Roosevelt’s ‘new deal’ op veel enthousiasme rekenen. *De Groene* was daarnaast een van de weinige, niet communistische, bladen waar niet puur negatief over de Sovjet-Unie werd geschreven.⁴¹⁸

Op 16 juni 1945 verscheen de eerste naoorlogse *Groene*. Na kort een oplage van boven de veertigduizend gerealiseerd te hebben zakte de oplage tot rond de dertigduizend, welk peil zou worden behouden tot eind jaren vijftig.⁴¹⁹ Net als voor de oorlog meende het blad te streven naar een van partijpolitiek onafhankelijke koers. Niettemin zou *De Groene* een steeds duidelijker ideologisch stempel krijgen. Nog steeds vormde het blad een podium voor een breed scala aan politieke meningen. De reeds voor de oorlog ingezette ideologische koerswijziging naar links kwam echter duidelijker tot uitdrukking dan voorheen. Deze ‘verlinksing’ volgde een zekere trend in de samenleving. Het communisme bood voor velen een schijnbaar aantrekkelijk alternatief, nu de liberale-democratie andermaal niet in staat was gebleken de vrede en welvaart te handhaven. Bovendien was het bij uitstek de Sovjet-Unie geweest dat nazi-Duitsland op de knieën had gekregen. In de eerste naoorlogse verkiezingen haalde de CPN 10% van de stemmen.⁴²⁰ Dit communistische succes was in Nederland echter van korte duur. Bewondering voor de Sovjet-Unie sloeg snel om in angst. Alhoewel electoraal gemarginaliseerd, bleven marxistische ideeën in linkse intellectuele kring echter lang in zwang. Dit gold zeker voor *De Groene*. Weliswaar veroordeelde het blad communistische excessen, als sociaaleconomisch model kon het socialisme op goedkeuring rekenen. De anticommunistische lastercampagnes die, in de ogen van *De Groene*, reactionaire partijen voerden tegen Moskou, werden veroordeeld. De boodschap was dat het communisme niet met wapengekletter, maar met socialistische politiek, gericht op het wegnemen van de voedingsbodem van armoede en nood, bestreden moest worden.⁴²¹ Een mening waar wellicht ook concurrent *VN* zich in had kunnen vinden. Toch zullen zij de mening van *De Groene* hebben afgewezen. Dit omdat lang niet altijd duidelijk was in hoeverre het in *De Groene* beschreven socialisme was te onderscheiden van het communisme. Dit werd veroorzaakt doordat *De Groene* weliswaar de democratische beginselen nooit afviel, doch niet schroomde om het op te nemen voor het autoritaire en verre van democratische communisme in Oost-Europa en de Sovjet-Unie. De ‘achterlijkheid’ van deze regio’s zou een andere benadering om tot een socialistische samenleving te komen dan in West-Europa

⁴¹⁶ Van de Plasse, *Kroniek*, 206.

⁴¹⁷ Hartmans, *De Groene van 1877*, 111.

⁴¹⁸ Hartmans, *De Groene van 1877*, 124.

⁴¹⁹ Van de Plasse, *Kroniek*, 291.

⁴²⁰ Woltjer, *Recent verleden*, 220.

⁴²¹ GR 04-11-1950 #44-1.

noodzakelijk maken.⁴²² Dat deze ‘andere benadering’ in de praktijk neerkwam op grootschalige dwang kan ook bij *De Groene* niemand ontgaan zijn.

Het wekt geen verwondering dat met het toenemen van de spanningen in de Koude Oorlog *De Groene* bijzonder veel kritiek op deze standpunten te voorduren kreeg.⁴²³ Ook van de PvdA, die ook volgens het *De Linie* weinig ophad met *De Groene*.⁴²⁴ De intellectuele en objectieve houding die het opinieblad pleegde aan te nemen maakte het tijdschrift in de ogen van anticommunistische commentatoren niet minder verdacht. Integendeel, vooraanstaande *Groene* redacteurs als Sem Davids en Bert Alberts werden door hun duidelijk marxistische opvattingen beschouwd als communistische ‘fellow travellers’. Bij *De Groene* zelf zag men wel in dat hun opvattingen het blad een crypto-communistisch stempel bezorgden. Men weet dit echter aan ideologische polarisering, waaraan men meende juist niet mee te willen doen.⁴²⁵ *De Groene* zag zich als een voorstander van de zogenaamde onafhankelijke ‘Derde Weg’ voor West-Europa, waarin geen keuze gemaakt hoefde te worden tussen Oost en West. Van een goede verstandhouding met de Communistische Partij Nederland (CPN) was dan ook geen sprake. De dogmatische opvattingen van de CPN leiding pasten niet bij de nuance van *De Groene*, waar men maar al te goed beseftte dat het om de journalistieke integriteit te verzekeren, noodzakelijk was de nodige afstand tot de CPN te behouden. Bij de CPN, waar Stalin tot ver na zijn dood een held zou blijven, werd dit soort objectiviteit uitgelegd als een teken dat *De Groene* een klassenvijand was.⁴²⁶

De Haagse Post

*“Wij mogen een “ouderwets” standpunt innemen op het gebied van financiën en economie, maar deze onderwerpen behoren te steunen op de harde realiteit en niet op politieke ideologieën.”*⁴²⁷

Dé directe concurrent van de *Elsevier* was de in 1914 door de bankier en journalist Salomon F. van Oss opgerichte *Haagse Post* (*HP*), welk blad gedeeltelijk vergelijkbare liberaal-conservatieve standpunten innam. In het interbellum was de op karakteristiek roze papier verschijnende *HP*, een slimme reclamestunt van Van Oss, uitgegroeid het grootste opinietijdschrift van Nederland. Van Oss, zelf conservatief, zag een modern, neutraal blad voor zich, dat geen partijpolitieke stroming aanhing. Niettemin zou de *HP* zich van meet af aan richten op de liberale bourgeoisie.⁴²⁸ Van partijpolitiek moest Van Oss weinig hebben en de parlementaire democratie beschouwde hij als alles behalve een zegenig. ‘Echt leiderschap’, zoals onder Mussolini, werd door Van Oss dan ook in zekere mate positief beoordeeld. Ook sloeg de *HP* onder Van Oss, ondanks diens joodse achtergrond, wel is een vergelijkbare toon aan tegen het autoritaire karakter van nazi-Duitsland. De nationaalsocialistische ideologie zelf, met zijn “dweeppzucht met het Germanendom” en antisemitisme, werd echter door de *HP* volstrekt veroordeeld.⁴²⁹ Van Oss beschouwde autoritair leiderschap overigens als ongeschikt voor de Nederlanders, met hun afkeer van gezag. Tijdens de Duitse

⁴²² GR 14-08-1954 #33-2.

⁴²³ Van de Plasse, *Kroniek*, 260.

⁴²⁴ L 17-07-1954 #433-2.

⁴²⁵ GR 04-11-1950 #40-2.

⁴²⁶ Hartmans, *De Groene van 1877*, 196.

⁴²⁷ HP 30-12-1950 #1881-1.

⁴²⁸ I. Schoffer, J.F.M.C. Aarts & J. Charite, *Biografisch Woordenboek van Nederland 2* (Den Haag 1985) blz opz.

⁴²⁹ Jansen van Galen & Spiering, *Rare jaren*, 98.

bezetting moest van Oss, net als een aantal andere (joodse) medewerkers onderduiken en leed de *HP* een kwijnend bestaan onder de censuur. Na een intermezzo van enkele maanden, waarin de perszuivering zich boog over de toekomst van de *Haagse Post*, verscheen het blad weer op 4 mei 1946. Een terugkeer naar de dominante positie van voor de oorlog bleek echter niet te realiseren. Na de oorlog zou de *Haagse Post* voor wat betreft de oplage altijd in de schaduw van concurrent de *Elsevier* blijven staan. Dit wil overigens niet zeggen dat beide opiniebladen inwisselbaar waren. Van Oss is wel omschreven als een "...liberaal van de oude stempel..."⁴³⁰ De *HP* was in economisch opzicht vaak liberaler dan de *Elsevier*. Staatsinterventie was welhaast een doodzonde. De *HP* moest dan ook weinig hebben van de 'linkse' politiek van de naoorlogse kabinetten. De door de rooms-rode coalities bepleitte inkomstennivellering en de toegenomen staatsinterventie in de economie werden in de *HP* afgekeurd. Daarnaast werd evenals in de *Elsevier*, fel van leer getrokken tegen voorstanders van onafhankelijkheid van Indonesië.

Na het overlijden van Van Oss in 1949, werd hij opgevolgd door de uit Nederlands-Indië afkomstige Willem Cornelis Burger. Deze kon zich zeer wel vinden in het beleid dat werd gevoerd onder Van Oss. De sombere toon en de afkeer van het, nu definitieve, verlies van Indië bleef gehandhaafd. Het bleef 'doodzonde' dat Nederland zijn 'goede werk' in Indië had moeten opgeven. Bovendien zag men bij de *HP* niet hoe het kleine Nederland, zonder (groot) koloniaal bezit, in zijn behoefte moest voorzien.⁴³¹ Bitter was voor de *HP* dan ook de pil, toen diezelfde ex-koloniën zich in de Verenigde Naties tegen het westen keerden. Wat de *HP* ertoe verleidde de Verenigde Naties weinig subtiel te omschrijven als een "...chantage club van communisten en kleurlingen..."⁴³²

Voortvloeiend uit de vermeende zwakke Westerse positie zag de *HP* redactie het Sovjet-communisme als dé concrete, levensgevaarlijke bedreiging, zowel in binnen- als buitenland. 'Fellow travellers' werden afgeschilderd als collaborateurs.⁴³³ Te scherpe 'linkse' kritiek op 'onmisbare bondgenoot' Franco-Spanje wees de *HP* af.⁴³⁴ Niettemin behield het opinieblad een zekere mate van objectiviteit. Hameren op de diabolische aard van het communisme stond kritiek op de rassenscheiding in de Verenigde Staten bijvoorbeeld niet in de weg. De erfgenamen van Van Oss verkochten de *Haagse Post* in 1951 aan het 'Comité Burgerrecht ter Bestrijding van Overmatige Overheidsdwang', waarna een redactie aantrad onder leiding van de dichter Leendert Marie van Breen. De zwaarmoedigheid in de *HP* bleef onder zijn leiding onveranderd. Breen sprak over Nederland en de wereld als verkerend in een "...verontrustend ontbindingsproces..."⁴³⁵ In economisch opzicht kon Breen, in lijn met zijn voorgangers gezien worden als een aanhanger van het klassiek liberalisme. Socialisatie en daarmee samenhangend het steeds groter overheidsingrijpen konden volgens Breen slechts leiden tot het verdwijnen van de individuele vrijheid. Dit gevaar ontwaarde Breen niet alleen in de Europa, ook het Amerika van de 'new deal' bevond zich op een gevaarlijk hellend vlak.⁴³⁶ Jansen van Galen en Spiering ontwaarden bij de *HP* een zekere steun voor de mislukte ultra-liberale Partij voor Recht, Vrijheid en Welvaart. Groot succes bezorgde deze koers de *HP* niet, het aantal abonnees daalde tot onder de twintigduizend.⁴³⁷ Het onvermijdelijk geworden faillissement gaf de voormalige

⁴³⁰ Jansen van Galen & Spiering, *Rare jaren*, 143.

⁴³¹ *HP* 04-03-1950 #1838-7

⁴³² *HP* 30-03-1957 #2207-12/13, Justus Meyer

⁴³³ *HP* 29-04-1950 # 1846-2 of *HP* 12-08-1950/ #1861-3

⁴³⁴ *HP* 20-02-1954 #2045-3

⁴³⁵ Jansen van Galen & Spiering, *Rare jaren*, 156.

⁴³⁶ *HP* 22-12-1951 #1932-3, L.M. van Breen.

⁴³⁷ Van de Plasse, *Kroniek*, 291.

hoofdredacteur van concurrent de *Elsevier*, de hier al eerder genoemde Gustavo B.J. Hiltermann, de kans om het blad in 1952 voor een zacht prijsje te kopen. Hiltermann's ervaring bij de *Elsevier* zorgde ervoor dat de *HP* onmiddellijk een professionelere uitstraling kreeg. De politieke signatuur veranderde echter nauwelijks. De tanende macht van de West-Europese koloniale mogendheden bleef de *HP* zorgen baren. De opstelling van de Verenigde Staten in de Suezcrisis werd betreurd.⁴³⁸ Hierin speelde niet alleen mee dat men op de redactie in principe een voorstander bleef van kolonialisme, maar ook de onveranderde angst voor het communisme in buiten-, en zeker ook, binnenland. “Papoetsjka Drees” zijn socialisatie plannen waren ook voor de *HP* onder Hiltermann, geheel in overeenstemming met de liberale econoom Friedrich Hayek, slechts de opmaat tot een dictatoriale staat.⁴³⁹ Hiltermann verwoordde het zelf als volgt: “Niemand verdedigt meer principieel en met hartstocht de liberale staat en voor de economie de volstrekte lijdelijkheid van de overheid”.⁴⁴⁰

De Hervormde Kerk

*“Het militante godloze materialisme van achter het ijzeren gordijn kan zelfs voor een groot deel worden verklaard als reactie op het slappe zelfzuchtige materialisme van de Westerse wereld, welk materialisme soms nog met een traditioneel-christelijke saus is overgoten.”*⁴⁴¹

Naast de katholieke, liberale en socialistische pers kon in het Nederland van de jaren vijftig natuurlijk ook de protestants-christelijke pers niet ontbreken. De twee belangrijke protestantse politieke partijen, de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en de Christelijk-Historische Unie (CHU) behaalden gedurende de jaren vijftig samen constant rond de één vijfde van de Kamerzetels.⁴⁴² De achterban van deze partijen vormde wat als een protestantse zuil kan worden aangeduid.

Althans, er bestond een duidelijk omlinjnde gereformeerde zuil, met een eigen omroep (NCRV), eigen krant (eerst *De Standaard*, later *Trouw*), eigen politieke partij (ARP), eigen universiteit (Vrije Universiteit) en eigen scholen en werkgevers. De grootste Nederlandse protestantse kerk, de Hervormde Kerk, kende een dergelijke mate van verzuiling niet. Dat kwam doordat de Hervormde Kerk de traditionele nationale kerk was, en vanuit die positie weinig voelde voor de verzuiling.⁴⁴³ Bovendien was de Hervormde Kerk intern sterk verdeeld, van een eensgezind hervormd geluid was geen sprake. Het gebrek aan eenheid was voor de hervormde synode (het overkoepelend bestuur van de Hervormde Kerk) een constante bron van zorg. In de oorlogsjaren raakten veel hervormde predikanten daarom overtuigd van de noodzaak van politieke en maatschappelijke vernieuwing om de verstikkende, en voor de Hervormde Kerk nadelige, ‘schotjesgeest’ te doorbreken. Doormiddel van een maatschappelijke ‘doorbraak’, zou de Hervormde Kerk de positie van algemene ‘volkskerk’ weer kunnen innemen en daarmee helpen Nederland op te bouwen.⁴⁴⁴ Een invloedrijk hervormd opinieblad kon hier natuurlijk aan bijdragen.

⁴³⁸ *HP* 17-11-1956 #2188-1.

⁴³⁹ *HP* 23-08-1956 #2176-8.

⁴⁴⁰ Jansen van Galen & Spiering, *Rare jaren*, 165.

⁴⁴¹ *HK* 17-04-1954 #16-3.

⁴⁴² Aerts e.a., *Land van kleine gebaren*, 378.

⁴⁴³ *Ibidem*, 285-286.

⁴⁴⁴ Woltjer, *Recent verleden*, 221.

Al eind 1944 werd daarom in het bevrijde zuiden van Nederland de aanzet gemaakt tot een nieuw hervormd gemeentebblad dat de honger naar kerknieuws kon stillen en tegelijkertijd de wens tot een hervormd opinieblad voor alle Nederlanders kon waarmaken. Op 5 mei 1945 verscheen onder leiding van de progressieve predikant F.H. Landsman het eerste nummer van het weekblad dat deze moeilijke taak moest vormgeven, *De Hervormde Kerk, Weekblad van de Hervormde Raad voor Kerk en Publiciteit (HK)*.⁴⁴⁵ Vanaf 22 september 1945 verscheen de *HK* in heel Nederland in een indrukwekkende proefoplage van 180.000 stuks.⁴⁴⁶ Dit resulteerde in een abonneebestand van rond de 80.000, dat gedurende de jaren vijftig gehandhaafd werd.⁴⁴⁷ Hiermee was de *HK* na de *Elsevier* het grootste opinieblad van Nederland. Bij *Vrij Nederland*, dat ook veel protestants-christelijke lezers kende, werd de *HK* beschouwd als de grootste concurrent en een "...vijver gevuld met potentiële *VN* lezers".⁴⁴⁸ De *HK* was dus zonder meer succesvol, maar werd desalniettemin niet altijd serieus genomen als volwaardig opinieblad.

Het hervormde blad werd volgens medewerkers door buitenstaanders vaak gezien als een veredelde kerkbode.⁴⁴⁹ De *HK* redactie had dan wel een breed opiniërend weekblad voor ogen, met ook aandacht voor niet-niet-religieuze maatschappelijke onderwerpen, helemaal verwonderlijk was het dedain waarmee over de *HK* gesproken werd niet. Al was het maar om de opmaak, die zowel letterlijk als figuurlijk een kleurloze indruk maakte. Daarnaast schreven voor de *HK* grotendeels predikanten, die in deeltijd voor het blad werkten. Beroepsjournalisten traden toe door een fusie met het weekblad *Hervormd Nederland* tijdelijk toe, maar dit bleek geen succes. Het aantrekken en vasthouden van hervormde professionele journalisten bleek zeer moeilijk. Het aandeel van artikelen dat exclusief betrekking had op (lokale) kerkelijke aangelegenheden was groter dan bij de katholieke concurrent *De Linie*. Het idee dat de *HK* een kerkblad was werd nog verder versterkt door de zeer nauwe samenwerking met het bestuur van de Hervormde Kerk. Alhoewel officieel geen orgaan van de hervormde synode, was de *HK* wel duidelijk verbonden aan deze kerkelijke instantie. De 'verklondigende taak' vormde een centraal thema in het weekblad.

Dat neemt echter niet weg dat het politieke en sociale leven, de letterkunde, wetenschap, kunst en sport in de *HK* ruim de aandacht kregen. Het blad kreeg bovendien steeds meer een journalistiek karakter en bood intellectueel uitdagende artikelen. De betreffende artikelen waren over het algemeen links en oecumenisch georiënteerd. Ook katholieken konden op begrip rekenen. Het instituut 'de katholieke kerk' kreeg daarentegen scherpe kritiek.⁴⁵⁰ *HK* lezers zullen dan ook geen KVP gestemd hebben, daarbuiten was de politieke positie van het blad minder duidelijk. De gematigd conservatieve CHU had veel hervormde aanhangers. Hervormde sympathisanten van de doorbraak werden na de oorlog echter doorgaans lid van de PvdA.⁴⁵¹ Dat zal ook de keuze zijn geweest van veel *HK* lezers. Een partijkeuze maakte de *HK* niet, de sympathie lag bij de sociaaldemocraten. Dit leidde tot redactionele koers waarbij de 'derde weg' werd aangehangen. Deze ideologische voorkeur betekende in de praktijk dat niet alleen het communisme, maar ook het kapitalistische Westen kritisch werd beoordeeld. Van communistische sympathieën

⁴⁴⁵ Vanaf 1958 ging de *HK* door onder de naam *Hervormd Nederland*, onder welke titel het blad tot 2002 heeft bestaan.

⁴⁴⁶ Van Diggelen, *Een blad om van te houden*, 29.

⁴⁴⁷ Van de Plasse, *Kroniek*, 291.

⁴⁴⁸ Igor Cornelissen, *Mathieu Smedts. De katholieke die Vrij Nederland redde* (Amsterdam 2006) 126.

⁴⁴⁹ Van Diggelen, *Een blad om van te houden*, 7.

⁴⁵⁰ *HK* 23-12-1957 #51-1.

⁴⁵¹ Van Diggelen, *Een blad om van te houden*, 23.

was echter geen sprake. De ‘eigen weg’ van China en Joegoslavië, de hervormingen in Hongarije, alle werden ze door de *HK* verworpen als “schijn liberalisering” en daarom als geen echte breuk met het verwerpelijke Stalinisme.⁴⁵² Het waren met name de spanningen die de Koude Oorlog met zich mee bracht die de *HK* betreurde. Het blad sloeg een pacifistische toon aan. De proliferatie van kernwapens werd afgekeurd. De wereld moest zich “moreel herbewapen”.⁴⁵³ Internationale samenwerking stond voor de *HK* daarbij centraal.

De Linie

“Het doel is de strijd aan te binden met ‘de veelkoppige draak van het hedendaagse communisme, de poliep van de plutocratie, het onmetelijke weekdier der burgerlijke gemakzucht, het serpent der onnoemelijke haat en de haai van het egoïsme (...) De linie wordt getrokken, de schansen opgericht’.” (Eerste pagina, eerste *De Linie*)

In de naoorlogse periode was de katholieke zuil de in omvang grootste van Nederland. Met het uitblijven van de doorbraak en de handhaving van het zuilensysteem betekende dit dat de katholieken een grote rol in het politieke en maatschappelijke leven hadden. Het Nederlandseatholicisme vormde geen monolithisch blok, en reeds in de jaren vijftig werd door progressieve katholieke intellectuelen de hiërarchische katholieke cultuur in twijfel getrokken.⁴⁵⁴ Niettemin bleef ‘de gewone katholiek’ trouw aan de eigen zuil. Katholieke scholing en verenigingsleven bereikten in deze jaren hun hoogtepunt.⁴⁵⁵ De katholieke stem zorgde ervoor dat in de naoorlogse jaren de Katholieke Volks Partij (KVP) altijd aan de regering zou deelnemen. Bij deze machtige positie paste een sterke katholieke pers.

De positie van die katholieke pers werd voor een belangrijk deel bepaald door ‘de katholieke eenheid van opinie’, waarin het dienen van de katholieke zaak het uitgangspunt was. Scherpe kritiek op geloofsgenoten paste hier niet in. Nog in 1954 verscheen een bisschoppelijk mandement waarin tot eenheid in het katholieke blok werd opgeroepen.⁴⁵⁶ Van de katholieke gelovigen werd verwacht dat ze dag- en weekbladen uit de eigen kring lazen. Naast dagbladen paste hier ook katholieke week- en maandbladen bij. Een serieus katholiek opinieblad had echter lang op zich laten wachten. Na de oorlog zou de, in Rome in het canonieke recht afgestudeerde, jezuïet Josef Creyghton deze wens vorm geven. Creyghton had al voor de oorlog geschreven in het katholieke dagblad *De Maasbode* en het blad *Studiën*, uitgegeven door de Sociëteit van Jezus (jezuïetenorde). In de oorlog besloot de jezuïetenorde het idee van een katholiek opinieweekblad verder uit te werken. De enthousiaste Creyghton, kreeg de opdracht hier invulling aan te geven. Onder de naam *De Linie* verscheen op 29 maart 1946 het eerste nummer. Creyghton omschreef zijn missie als “Een zo groot mogelijk aantal katholieke lezers te bezielen met de liefde voor hun geloof en aan een zo groot mogelijk aantal niet-katholieke lezers de betekenis van ditzelfde geloof duidelijk maken”.⁴⁵⁷ Net als bij de andere opinieweekbladen bleek uit onderzoek dat de lezers meestal middelbare en universitaire opleiding genoten. Onder deze ‘beter

⁴⁵² *HK* 23-03-1957 #12-7.

⁴⁵³ *HK* 17-04-1954 #16-3, D. de Loor.

⁴⁵⁴ Niek Pas, *Aan de wieg van het nieuwe Nederland*, 113.

⁴⁵⁵ Aerts e.a., *Land van kleine gebaren*, 277.

⁴⁵⁶ Mechteld de Coo-Wijgerinck, Otto S. Lankhorst en Jan Roes ed., *De gezegende pers. Aspecten van de katholieke persgeschiedenis in Nederland tijdens de 19de en 20ste eeuw* (Zeist 1989) 91.

⁴⁵⁷ Boersema, *De Linie*, 13.

gesitueerde' lezers bleef het aantal niet katholieken uiterst beperkt. Begin jaren vijftig bleek uit steekproeven dat rond de 95% van de 30.000 abonnees van *De Linie* katholiek was.⁴⁵⁸ De geringe aantrekkingskracht op niet katholieken is weinig verwonderlijk. De band met de uit de contrareformatie voortgekomen Sociëteit van Jezus leidde tot een uiterst strijdbaar blad.

De Linie zou bij de concurrentie al snel faam verwerven door de agressieve toonzetting van de artikelen waarin links en progressief Nederland fel werd bestreden. Het opinieblad deinsde er niet voor terug de overige pers de oorlog te verklaren. In overeenstemming met de politieke overtuigingen van *De Linie* kreeg de 'communistiche' *Groene Amsterdammer* in het bijzonder de wind van voren.⁴⁵⁹ De afkeer was overigens wederzijds. De tegenreactie van de *Vrij Nederland* en *De Groene*, maar ook de conservatieve *Elsevier*, was dat *De Linie* werd bestierd door fascist en antisemieten.⁴⁶⁰ De positieve houding tegenover Franco-Spanje en de spoedige bijval voor het rehabiliteren van Duitsland droegen hier zeker aan bij. Daarnaast hadden sommige redacteurs, zoals dr. August Cuyper, voor de oorlog geflirt met antidemocratische ideeën. Cuyper stond hierin niet alleen. Voor veel ontevreden, met name jonge, katholieken had fascisme in het interbellum aantrekkelijk geleken, ook omdat excommunicatie dreigde voor socialist.⁴⁶¹ Socialisme en heidendom waren voor een goed gelovig katholiek een en hetzelfde. Het goddeloze communisme beriep zich bovendien op doelstellingen die ook de katholieken als de hunne zagen, zoals naastenliefde en volksverheffing. De toonzetting van *De Linie* tegen dit 'kwaad' was echter zo fel, dat zelfs onder katholieken deze velen deed denken aan fascistische bladen uit de oorlogsjaren.⁴⁶² De eveneens van de jezuitenorde afkomstige opvolger van Creyghton, K. Verhofstad, zou van 1951 tot 1952 als hoofdredacteur proberen de toon wat te matigen en *De Linie* aantrekkelijker te maken voor het hele gezin. Dit bleek moeilijk te realiseren en ook Verhofstads opvolger, S. Maas zou van 1954 tot 1958 niet in staat blijken een teruggang in het abonneebestand te voorkomen, welke daalde tot rond de twintigduizend in 1960.⁴⁶³ Voor de zo sterk aan de jezuiten en het katholicisme gebonden *Linie* was een radicale verandering van koers uitgesloten. Het geloof bleef het uitgangspunt (apostolaatgedachte) en atheïstische en humanistische ideeën in welke ideologische gedaante dan ook bleven de voornaamste tegenstanders.

Niettemin was *De Linie* een goed verzorgd, intellectueel getint blad, dat vanuit het eigen perspectief streefde naar een open debat. Zo was er ook ruimte voor kritiek op de eigen achterban en de KVP. Dat leidde tot aanvaringen met onder andere KVP leider Carl P.M. Romme en de rooms-katholieke clerus.⁴⁶⁴ Ook in ideologisch opzicht trachtte *De Linie* een zekere objectiviteit in acht te nemen. Het kapitalisme werd in zijn extremen verworpen en het opinieblad pleitte voor een derde weg tussen communisme en kapitalisme, op katholieke basis. Hierin volgde *De Linie* grotendeels het KVP standpunt van bezitsvorming voor arbeiders, om de massa te 'deproletariseren'.⁴⁶⁵ Opmerkelijk gezien het conservatieve imago van het katholieke blad, was instemming

⁴⁵⁸ Boersema, *De Linie*, 73.

⁴⁵⁹ 'Groene bespiegelingen', *De Linie* 433 (1954) 2.

⁴⁶⁰ Boersema, *De Linie*, 52.

⁴⁶¹ Niek Pas, *Aan de wieg van het nieuwe Nederland*, 116-117.

⁴⁶² *Das Reich* bijvoorbeeld, Creyghton gaf overigens zelf aan dit nazi blad voor wat betreft de vorm (niet de inhoud!) als voorbeeld te hebben genomen. Coo-Wijgerinck, Lankhors & Roes, *De gezegende pers*, 309.

⁴⁶³ Van de Plasse, *Kroniek*, 291.

⁴⁶⁴ Wijgerinck, Lankhors & Roes, *De gezegende pers*, 310.

⁴⁶⁵ 'Geef de mens de vrucht van zijn arbeid in eigen handen', *De Linie* 581 (1957) 1. L 18-050157 #581-1.

met onafhankelijkheid van Indonesië.⁴⁶⁶ Dit diametraal ten opzichte van de *Elsevier*, dat in het geheel genomen veel dichter bij de opvattingen van *De Linie* stond als andere antikoloniale bladen.

Vrij Nederland

*“De Westeuropese arbeiders, die aan de communisten hun stem geven, hebben van de realiteit van het arbeidersleven in de Sowjetstaat geen flauw benul. Het dagelijks leven is voor de meesten van hen een kleurloze, dodelijke monotonie.”*⁴⁶⁷

De Partij van de Arbeid vervulde in het Nederland van de wederopbouw een sleutelrol en leverde, in de persoon van Willem Drees, van 1948 tot 1958 de minister-president. Bij de sterke positie van de socialistische zuil paste een veelgelezen opinieweekblad. Dé representant hiervan was de uit het verzet voortgekomen *Vrij Nederland (VN)*. De door een groep protestantse jongeren op 31 augustus 1940 opgerichte *VN* was bovendien het enige uit het verzet afkomstige opinieblad dat zich na de oorlog met succes wist te handhaven. Met een oplage van 35.000 in 1951 was *VN* het op twee na grootste opinieblad van Nederland. Een ongetwijfeld belangrijke oorzaak van dit welslagen was dat *VN* enkele bekende auteurs aan zich wist te binden, zoals buitenlandcommentator Lou de Jong, later bekend geworden als directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

In de eerste jaren als legaal weekblad was Henk M. van Randwijk de hoofdredacteur. Onder Van Randwijk, een progressief man met een, voor *VN* gebruikelijke, protestants-christelijke achtergrond, daalde de oplage schrikbarend snel. In 1945 was *VN* met een oplage van 109.000 nog het grootste opinieweekblad van Nederland. In 1948 was de oplage geslonken tot niet meer dan 18.000.⁴⁶⁸ Naast de, in vergelijking met bijvoorbeeld de succesvollere *Elsevier*, geringe ruimte voor verstrooiing, speelden de ideologische opvattingen van *VN* ongetwijfeld een rol. De in de oorlog opgebouwde lezerskring bleek vaak behoudender opvattingen te hebben dan naar voren kwamen uit het linkse progressieve geluid dat *VN* liet horen. Met het oplopen van de spanningen in de Koude Oorlog werden dit soort opvattingen meer en meer controversieel. Belangrijke rol hierin speelde Van Randwijk, die zelf duidelijk marxistische opvattingen aanhing.⁴⁶⁹ Hij veroordeelde weliswaar de communistische staatsgreep in Tsjecho-Slowakije in 1948, maar sprak zich fel uit tegen de politionele acties en later, het Westerse ingrijpen in Korea. Wat in dit laatste geval overigens leidde tot een openlijk verschil van mening met de rest van de redactie.⁴⁷⁰ In de loop van de jaren veertig waren de marxistische ideeën van Van Randwijk steeds meer gaan conflicteren met die van de overige redactie leden. Het gevolg was dat Van Randwijk de functie van hoofdredacteur vanaf 1948 moest delen met de van het *Algemeen Handelsblad* afkomstige christelijke socialist Johan Winkler. Op ideologisch gebied verschilde Winkler niet bijzonder veel van Van Randwijk. Zo was ook Winkler een fervent voorstander van dekolonisatie van Nederlands-Indië geweest.⁴⁷¹ De meer populaire insteek van het blad onder Winkler wekte echter bij Van Randwijk slechts

⁴⁶⁶ Boersema, *De Linie*, 281.

⁴⁶⁷ *VN* 21-08-1954 #50-2.

⁴⁶⁸ Van de Plasse, *Kroniek*, 291.

⁴⁶⁹ Van Randwijk over communisme: “Communisme en nationaal-socialisme zijn niet hetzelfde. (...) [De nazi-filosof Alfred] Rosenberg was een vergissing, Marx maakte vergissingen...”. Gerard Mulder & Paul Koedijk, *Van Randwijk. Een biografie* (Amsterdam 1988) 610.

⁴⁷⁰ *VN* 29-07-1950 #48-1.

⁴⁷¹ J. Charité & A.J.C.M. Gabriëls, *Biografisch Woordenboek van Nederland 4* (Den Haag 1994).

afschuw. In 1950 nam hij afscheid als hoofdredacteur, om na 1952 helemaal niet meer voor *VN* te schrijven.

Financieel bleef de *Vrij Nederland* op de rand van de afgrond balanceren. Het opinieblad kon in deze jaren alleen op de been worden gehouden door geldschieters. Een voor *VN* gelukkige omstandigheid was dat de PvdA er voor vreesde een gelijkgesteld opinieweekblad te verliezen.⁴⁷² De Arbeiderspers, waarin de PvdA grootaandeelhouder was, nam in 1950 *VN* over. Ondanks deze indirecte afhankelijkheid van de PvdA en het feit dat veel redacteurs zelf lid waren van deze partij, was er geen sprake van een formele band. De arbeiderspers functioneerde in de jaren vijftig grotendeels autonoom.⁴⁷³ Wel werd vastgelegd dat *VN* progressieve ideeën zoals vastgelegd in het beginselprogramma van de PvdA, in grote lijnen zou volgen.⁴⁷⁴

Vanaf 1955 zou de van de *Volkscrant* afkomstige Mathieu Smedts de scepter zwaaien. Deze sociaaldemocraat van katholieke huize zou het blad uit de afgrond weten te redden en de grondslag leggen voor de voor *VN* zeer succesvolle jaren zestig en zeventig. Voor de van origine protestants-christelijke *VN* was de katholieke Smedts zeker een opmerkelijke keuze. Antikatholieke betogen, waren het blad niet vreemd. Zo werd het rooms-katholieke geloof beschreven als totalitair.⁴⁷⁵ Desalniettemin bleek Smedts een succesvolle keuze. Onder Van Randwijk en Winkler was het opinieblad een enigszins saai ingeslapen blad, waar reportages op locatie een uitzondering vormden. Smedts gaf *VN* een eigentijdser karakter. Als voorbeeld keek hij naar buitenlandse opiniebladen als *l'Express*, *Time* en *Newsweek*, die opinie en nieuws veel minder gescheiden hielden dan voorheen bij *VN* gebruikelijk was. Ondanks dat de artikelen nooit heel ver van de PvdA lijn stonden, werd een zekere mate van provocatie niet geschuwd. Smedts omschreef dit als het trappen tegen het "...rechtse extremisme..." van de *Elsevier* en de *Telegraaf*.⁴⁷⁶

⁴⁷² Mulder & Koedijk, *Van Randwijk*, 519.

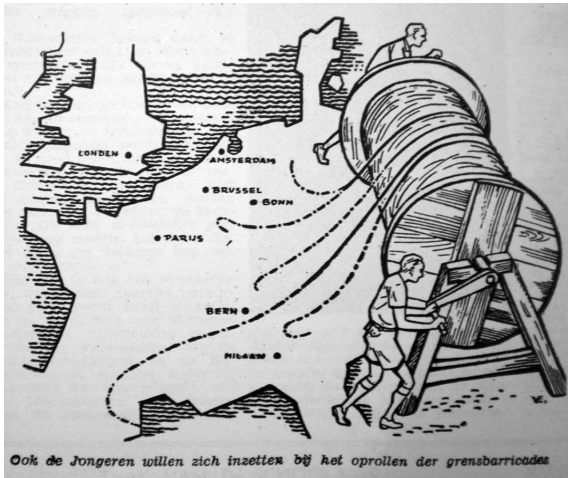
⁴⁷³ Sjaak Hubregtse, 'Uitgeverij de Arbeiderspers. Van ontstaan tot en met ontzuiling', oorspr. in: Marnix Krop ed., *Het zevende jaar-boek voor het democratisch socialisme* (herz. ed. 2005; Amsterdam 1986) 11.

⁴⁷⁴ Cornelissen, *Mathieu Smedts*, 109.

⁴⁷⁵ *VN* 05-05-1954 #41-1.

⁴⁷⁶ Cornelissen, *Mathieu Smedts*, 124.

Appendix II: Afbeeldingen

1. “Ook de jongeren willen zich inzetten bij het oprollen der grensbarricaden”. De *HK* geloofde in een toekomstige Europese federatie., *Hervormde Kerk* 09-09-1950

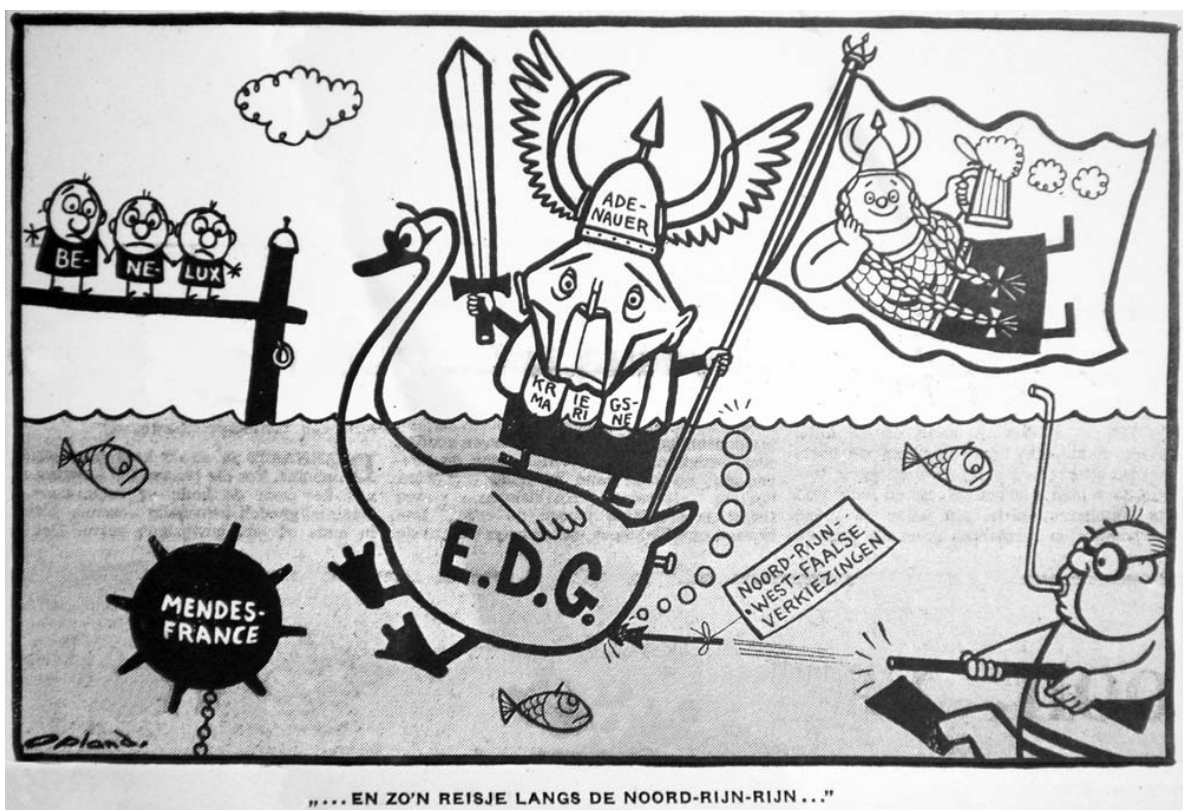
2. Voordelen van integratie. Niet alleen bij *VN* was de Europese onafhankelijkheid een belangrijk thema., *Vrij Nederland* 03-06-1950

3. “Acheson: Goed zo jongens, maar probeer er nu eens wat harmonie in te brengen.” De *HP* gaf Acheson geen ongelijk., *Haagse Post* 24-06-1950

4. Het Europees krachtenveld in 1954. *De Linie* schetste een voor het blad kenmerkende reusachtige, gemeen kijkende, 'Sovjet-wolf'., *De Linie* 04-09-1954

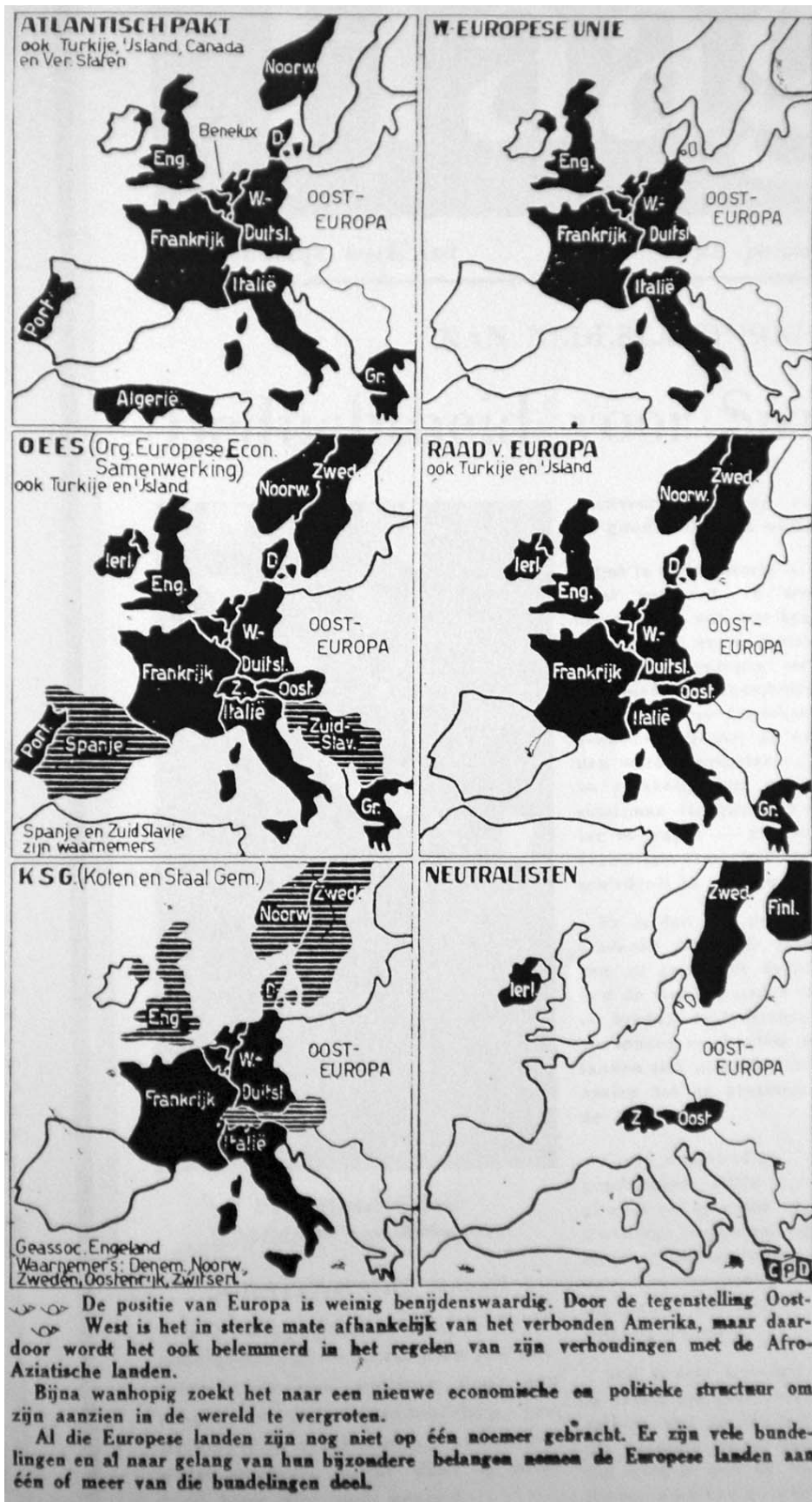
5. Voor *De Groene* was de EDG een zinkend schip. Een wens die uit kwam., *De Groene Amsterdammer* 03-07-1954

6. De *HP* zag de EDG als een doodgeboren kindje. De mislukking deed dan ook geen pijn., *Haagse Post* 28-02-1954

7. “Tragedie aan de Seine”. Mendès France als moordenaar van de Europese veiligheid. ‘Rode’ gieren wachtten., *Elseviers Weekblad* 04-09-1954

8. De *HP* gaf eind 1956 een handig overzicht van de vele 'Europa's'. De Nederlandse nieuwsvolger zal zeker wel eens het spoor bijster zijn geweest., *Haagse Post* 29-12-1956

Bronnen en literatuur

De opiniebladen

Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en Universiteitsbibliotheek Utrecht;

Elseviers Weekblad; jrg. 6,7,10,12 en 13. Resp. 1950, 1951, 1954, 1956 en 1957.

De Groene Amsterdammer; jrg. 74,75,78, 80 en 81. Resp. 1950, 1951, 1954, 1956 en 1957.

De Haagse Post; jrg. 37,38,40,43 en 44. Resp. 1950, 1951, 1954, 1956 en 1957.

Hervormde Kerk; jrg. 6,10,12 en 13. Resp. 1950, 1954, 1956 en 1957.

De Linie; jrg. 5,9,11 en 12. Resp. 1950, 1954, 1956 en 1957.

Vrij Nederland; jrg. 10,11,15 en 17. Resp. 1950, 1951, 1954, 1956 en 1957.

Biografieën en interviews

Charité, J., red., *Biografisch woordenboek van Nederland II* (Amsterdam 1985).

Harryvan, Anjo G. & Jan van der Harst, *Max Kohnstamm. Leven en werk van een Europeaan* (eerste druk, Utrecht 2008).

Segers, Mathieu, ed., *De Europese dagboeken van Max Kohnstamm. Augustus 1953 – september 1957* (Amsterdam 2008).

Weenink, Willem H., *Bankier van de wereld. Bouwer van Europa. Johan Willem Beyen, 1897-1976* (Amsterdam 2005).

Westers, Marnix F., *Mr. D.U. Stikker en de naoorlogse reconstructie van het liberalisme in Nederland. Een zakenman in de politieke arena* (Utrecht 1988).

Europese integratie algemeen

Asbeek-Brusse, Wendy, *Tariffs, trade and European integration, 1947-1957. From study group to common market* (Basingstoke 1997).

Camphuis, W.A.F. & C.G.J. Wildeboer Schut, *Europese eenwording in historisch perspectief* (Zaltbommel/ Nijmegen 1991).

Clesse, Armand, *Le projet de C.E.D. du Plan-Pleven au «crime» du 30 août. Histoire d'un malentendu européen* (Baden-Baden 1989).

Den Boer, Pim, Peter Bugge en Ole Weaver ed., *The history of the idea of Europe* (1993; New York 1995).

Gillingham, John R., *European integration, 1950-2003. Superstate or new market economy?* (Cambridge 2003).

Griffiths, Richard T., *Europe's first constitution. The European Political Community, 1952-1954* (London 2000).

Griffiths, Richard T., *Socialist parties and the question of Europe in the 1950's* (Leiden 1993) 107-108.

- Harryvan, Anjo G., & Jan van der Harst, *Documents on European Union* (Londen 1997).
- Judt, Tony, *Een grenzenloze illusie. De kwestie Europa* (New York 1996; vert. Utrecht 1997).
- Maihofer, Werner, ed., *Noi si mura. Selected working papers of the European University Institute* (Florence 1986).
- Menon, Anand, *Europe. The state of the union* (Londen 2008).
- Middelaar, Luuk, van, *De passage naar Europa. Geschiedenis van een begin* (Brussel 2009).
- Milward, Alan S., *The European rescue of the nation state* (Londen 1992).
- Moravcsik, Andrew, *The choice for Europe. Social purpose and state power from Messina to Maastricht* (1998; Londen 2003).
- Spierenburg, Dirk P. & Raymond Poidevin, *The history of the High Authority of the European Coal and Steel Community. Supranationality in operation* (Londen 1994).
- Steiner, George, *De idee Europa* (Tilburg 2004).
- Stirk, Peter M.R. & David Weigall ed., *The origins and development of European integration. A reader and commentary* (Londen 1999).
- Stirk, Peter M.R., *A history of European integration since 1914* (New York 1996).
- Trausch, Gilbert, ed., *The European integration from the Schuman-plan to the Treaties of Rome* (Luxemburg 1993).
- Tromm, J.J.M., *Europese integratie in hoofdlijnen* (Utrecht 1993).
- Wagenführ, Rolf, *E.G.K.S., 1952-1962 : resultaten, grenzen, perspectieven* (Luxemburg 1963).

Europese en Nederlandse geschiedenis

- Aerts, Remieg, e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (2de druk; Nijmegen 2001).
- Ditzhuyzen, Reinildis E., van, ed., *Tweehonderd jaar Ministerie van Buitenlandse Zaken* (Den Haag 1998).
- Ferguson, Niall, *Empire. How Britain made the modern world* (2003; Londen 2004).
- Hellema, Duco, *Neutraliteit & vrijhandel. De Geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse betrekkingen* (Utrecht 2001).
- Judt, Tony, *Postwar. A history of Europe since 1945* (Pimlico ed. 2007; Londen 2005).
- Kissinger, Henry, *Diplomacy* (New York 1994).
- Krasner, Stephen D., *Sovereignty. Organized hypocrisy* (Princeton 1999).
- Pas, Niek, *Aan de wieg van het nieuwe Nederland. Nederland en de Algerijnse oorlog 1954-1962* (Amsterdam 2008).
- Wasserstein, Bernard, *Barbarism and civilization. A history of Europe in our time* (New York 2007).
- Woltjer, J.J., *Recent verleden. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2001).

Nederland en de Europese integratie

Becker, Frans, Menno Hurenkamp en Monika Sie Dhian Ho red., *Het Ongemak over Europa. WBS jaarboek 2008* (Amsterdam 2008).

De Graaff, Bob en Duco Hellema red., *Instrumenten van buitenlandse politiek. Achtergronden en praktijk van de Nederlandse diplomatie* (Amsterdam 2007).

Griffiths, Richard T. ed., *The Netherlands and the integration of Europe 1945-1957. NEHA-SERIES III* (Amsterdam 1990).

Ham, Boris, van der, *Voortrekkers & baanbrekers. Twee jaar na het referendum Nederland in Europa* (2de druk; Amsterdam 2007).

Harryvan, Anjo & Jan van der Harst, *Voor Nederland en Europa. Politici en ambtenaren over het Nederlandse Europabeleid en de Europese integratie, 1945-1975* (Den Haag 2001).

Harst, Jan, van der, *The Atlantic priority. Dutch defense policy at the time of the European Defense Community* (Florence 2003).

Harst, Jan, van der, *The Netherlands and the European Defense Community*. EUI Working Paper No. 86/252 (Florence 1986).

Heerikhuizen, Annemarie, van, *Pioniers van een Verenigd Europa. Bovennationaal denken in het Nederlandse parlement, 1946-1951* (Amsterdam 1998).

Ornstein, Leonard en Lo Breemer red., *Paleis Europa. Grote denkers over Europa* (Amsterdam 2007).

Pander, Iris ed., *50 jaar DGES. Ontwikkelingen in Europa door een Nederlandse lens* (Den Haag 2007).

Pers en opiniebladen

Boersema, Bernardus R.C.A., *De Linie, 1946-1963. Een weekblad in handen van jezuiten* (Amsterdam 1978).

Cornelissen, Igor, *Mathieu Smedts. De katholieke die Vrij Nederland redde* (Amsterdam 2006).

De Coo-Wijgerinck, Mechteld, Otto S. Lankhorst en Jan Roes ed., *De gezegende pers. Aspecten van de katholieke persgeschiedenis in Nederland tijdens de 19de en 20ste eeuw* (Zeist 1989).

Diggelen, Michiel, van, *Een blad om van te houden. Vijftig jaar Hervormd Nederland* (Den Haag 1995).

Hagen, Piet, *Journalisten in Nederland: een persgeschiedenis in portretten, 1850-2000* (Amsterdam 2002).

Hartmans, Rob, *De Groene van 1877. Geschiedenis van een dwars weekblad* (Amsterdam 2002).

Hubregtse, Sjaak, 'Uitgeverij de Arbeiderspers. Van ontstaan tot en met ontzuiling', oorspr. in: Marnix Krop ed., *Het zevende jaarboek voor het democratisch socialisme* (herz. ed. 2005; Amsterdam 1986).

- Jansen van Galen, John, *Rare jaren. Nederland en de Haagse Post, 1914-1990* (Amsterdam 1993).
- List, Gerardus A. van der, *Meer dan een weekblad. De geschiedenis van Elsevier* (Amsterdam 2005).
- Lunshof, Hendrik A. e.a., *Deze vijftig jaren* (Amsterdam 1959).
- Mulder, Gerard & Paul Koedijk, *Van Randwijk. Een biografie* (Amsterdam 1988).
- Plasse, Jan, van de, *Kroniek van de Nederlandse dagblad- en opiniepers* (1999; herdruk Amsterdam 2005).
- Schneider, Maarten *De Nederlandse krant, 1618-1978. Van "nieuwstydninghe" tot dagblad* (Baarn 1979).
- Wijfjes, Hubertus B.M., *Journalistiek in Nederland, 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004).